

Пралетарыі ўсіх краін, яднайцеся!

Літаратура і Мастацтва

ОРГАН МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ І ПРАЎЛЕННЯ САЮЗА ПІСЬМЕНІКАЎ БССР

ПЯТНІЦА, 18 жніўня 1989 г. № 33 (3495) © Выходзіць з 1932 г. © Цана 10 кап.

«ЛіМ» - 90

«Зараз ідзе падпіска на перыядычныя выданні на наступны год, і мне хочацца, каб слова «ЛіМа» дайшло да як мага большай часткі чытачоў у рэспубліцы і за яе межамі», — піша нам А. Я. Нікалаеў са Светлагорска Гомельскай вобласці.

«Да заканчэння падпісной кампаніі застаецца менш за два месяцы, — нагадвае ён і працягвае. — Нельга губляць ні хвілінкі! Мы з жонкай час не губляем. Дзякуючы нашай «прапагандзе і агітацыі» сярод нашых сяброў і знаёмых, колькасць чытачоў «ЛіМа» ўжо крыху павялічылася».

Нам застаецца падзякаваць аўтару пісьма і разам з ім яшчэ раз звярнуцца да ўсіх: падпіска на «ЛіМ»-90 працягваецца да 1-га кастрычніка. Спяшайцеся!

НА НОВАЙ АСНОВЕ

Апублікаваны праект платформы КПСС «Нацыянальная палітыка партыі ў сучасных умовах», які будзе абмеркаваны на Пленуме ЦК па міжнацыянальных адносінах.

Нацыянальнае пытанне ў Савецкім Саюзе, як адзначаецца ў дакуменце, было ў апошні час выключна востра. Партыя ўсведамляе, што вырашэнне ўзнікшых у сувязі з гэтым праблем мае велізарнае значэнне для лёсу перабудовы і будучыні нашай краіны. Такое вырашэнне можа і павінна быць знойдзена толькі ў ходзе рэвалюцыйнага абнаўлення савецкага грамадства.

Гарманізацыя міжнацыянальных адносін на новай аснове — адна з вышэйшых мэт нацыянальнай палітыкі партыі.

Пры гэтым на першы план выходзяць наступныя напругі нацыянальнай палітыкі:

- пераўтварэнні ў савецкай федэрацыі, напавненне яе рэальным палітычным і эканамічным зместам;
- расшырэнне правоў і магчымасцей усіх форм і відаў нацыянальнай аўтаноміі;
- забеспячэнне роўных правоў кожнаму народу, задавальненне спецыфічных інтарэсаў кожнай нацыянальнасці;
- стварэнне ўмоў для свабоднага развіцця нацыянальных культур і моў;

— умацаванне гарантый, якія выключаюць упчамленне правоў грамадзян па нацыянальнай прыкмеце;

— абнаўленне ўсёй ідэя-палітычнай і выхаваўчай работы ў сферы нацыянальных адносін.

Асобны раздзел праекта платформы прысвечаны нацыянальным культурным і мовам. У ім адзначаецца, што на якасна новы ўзровень, які адпавядае сучаснай стадыі развіцця сацыялістычнага грамадства, павінна быць узнята палітыка ў галіне культуры, дзе спалучэнне нацыянальных і інтэрнацыянальных аспектаў набывае асаблівае значэнне.

КПСС выходзіць з прызнання самабытнасці нацыянальных культур, іх унікальнай каштоўнасці. Захаванне такой самабытнасці павінна забяспечвацца прававымі мерамі, якія выключалі б усялякую дыскрымінацыю і непавагу.

Рашуча асуджаючы любыя формы упчамлення нацыянальных культур, партыя бачыць сваю задачу ў забеспячэнні свабоднага развіцця ду-

хоўнага жыцця ўсіх народаў СССР. Формы гэтага развіцця суверэнна вызначаюцца кожнай з іх без рэгламентацый і абмежаванняў. Гэтак жа неабходна ствараць умовы для развіцця інтэрнацыяналістычных працэсаў узаемадзеяння культур у маштабах усёй краіны, роўна як і ўдзелу ў культурным жыцці іншых краін, усяго чалавецтва.

Асаблівае значэнне набывае далейшае свабоднае развіццё моў народаў СССР. Пытанне аб мэтазгоднасці прызнання дзяржаўнай мовы нацыянальнасці, якая дала назву саюзнай або аўтаномнай рэспубліцы, — кампетэнцыя саміх рэспублік. Статус дзяржаўнай мовы азначае расшырэнне яе грамадскіх і культурных функцый, вырашэнне неабходных для гэтага матэрыяльна-тэхнічных, кадравых, педагогічных або іншых пытанняў, захаванне і дапамогу ў вывучэнні мясцовай мовы прадстаўнікі іншай нацыянальнасці.

Пры гэтым павінны няўхільна захоўвацца раўнапраўе моў і свабодны выбар мовы навучання.

Нацыянальная палітыка — гэта пастаянная творчасць, умелнае свечасова адкліканне на праблемы, якія ўзнікаюць у сферы міжнацыянальных адносін, знаходзіць эфектыўныя механізмы вырашэння канфліктных сітуацый, улічвае рэальную дыялектыку жыццёвых працэсаў.

КАМІТЭТ ПА БАРАЦЬБЕ СА ЗЛАЧЫННАСЦЮ

У адпаведнасці з пастановай Вярхоўнага Савета СССР ад 4 жніўня 1989 года «Аб рашучым узмацненні барацьбы са злачыннасцю» Прэзідыум Вярхоўнага Савета Беларускай ССР пастанавіў утварыць Часовы камітэт па барацьбе са злачыннасцю ў Беларускай ССР.

У склад камітэта ўвайшлі: М. І. ДЗЕМЯНЦЕЯ, Старшыня Прэзідыума Вярхоўнага Савета Беларускай ССР (старшыня камітэта); Г. С. ТАРНАУСКІ, пракурор БССР; В. А. ПІСКАРОУ, міністр унутраных спраў БССР; В. Г. БАЛУЕУ, старшыня Камітэта дзяржаўнай бяспекі БССР; У. С. КАВАВАЙ, старшыня Вярхоўнага суда БССР; У. М. ЛОУЧЫ, намеснік міністра юстыцыі БССР; А. Я. АНДРЭЕУ, народны дэпутат СССР, старшыня савета Беларускай рэспубліканскай арганізацыі ветэранаў вайны і працы; У. І. ГАНЧАРЫК, народны дэпутат СССР, старшыня Беларускага рэспубліканскага савета прафсаюзаў; Л. Л. ДЗЮСАУ, народны дэпутат СССР, токар-расточнік вытворчага аб'яднання «Мінскі маторны завод».

13 жніўня распачаўся другі Мінскі скульптурны пленэр. Афіцыйнае адкрыццё адбылося ў купалаўскім парку, які часова выконвае функцыі «сада скульптуры». Тут эспануюцца творы першага пленэра.

Да прысутных звярнуўся старшыня праўлення Саюза мастакоў Беларусі У. Стальмашонак. Ён гаварыў аб праблемах эстэтыцы і гарадскога асяроддзя, пра тое, што фантычна не выконваецца вядомая ўрадавая пастанова аб абавязковым выдаткаванні не меней як двух працэнтаў ад агульнага кошту будаўнічых аб'ектаў на іх мастацкае аздабленне. Вельмі важна тое, адзначаў ён, што ініцыятыву сёння бяруць у рукі самі мастакі, самі выходзяць на кантант з кіраўніцтвам горада і рэспублікі. Сведчанне таму і першы пленэр, плён якога відавочны, і другі, які толькі распачаўся. Удзельнікаў пленэра вітаў прадстаўнік аддзела культуры гарвы-

канкома У. Муліца і загадчык ідэалагічнага аддзела гарнома КПБ Н. Іванова. Потым удзельнікі пленэра «прыкляліся да каменя» — кожны адбіў сабе маленькую частку ад вялікага навалка мармуру на ўспамін аб гэтым дні.

І апошняе, чым быў адзначаны дзень адкрыцця пленэра, гэта наведанне Маскюўскіх могілак, дзе пахаваны вядомыя беларускія скульптары А. Глебаў, А. Бембель, А. Анікейчык. Маладыя скульптары ўсклалі іветкі да іх магіл.

Летацкі пленэр сабраў толькі мінскіх скульптараў. Сёлета, акрамя гаспадароў, у ім бяруць удзел скульптары з Гродна і Магілёва, а тансама з Грузіі і РСФСР. «ЛіМ» праінфармуе сваіх чытачоў аб рабоце і выніках пленэра.

Наш кар: Фота Ул. КРУКА.

УНУМАРЫ:

«ПАТРАБУЕЦЦА БЕЛАРУСАЗНАЎСТВА»

Перабудова і міжнацыянальныя адносіны

5

АНКЕТА «ЛіМа»

Слова крытыкам

6—7

АПАВЯДАННЕ І. Жарнасек.

ВЕРШЫ

М. Купрэва, М. Рудкоўскага

4, 8—9, 12

«ПЛЕМЯ

ПЯЦІ РОДАЎ»

Пошукі, знаходкі, версіі

12—13, 14—15

ПРЫНЯЦЬ НАЙЛЕПШАЕ РАШЭННЕ

Адкрыты ліст народнаму дэпутату СССР, першаму сакратару Цэнтральнага Камітэта Камуністычнай партыі Беларусі Яфрэму Яўсеевічу Сакалову.

Шматпаважаны Яфрэм Яўсеевіч!

Напярэдадні аб'яўленага ЮНЕСКА міжнароднага святкавання 500-годдзя асветніка беларускага народа і кнігадрукара Францішка Скарыны і правядзенні ў Полацку Усесяюзнага Дня славянскай пісьменнасці і культуры савецкая творчая грамадскасць вымушана звярнуцца да Вас, шматпаважаны Яфрэм Яўсеевіч, з наступным.

У абласным цэнтры рэспублікі г. Гомелі цудам захаваліся адзіны ў Беларусі праваслаўны кафедральны Петрапаўлаўскі сабор, помнік архітэктуры пачатку XIX стагоддзя. Да 1960 года сабор быў ва ўладанні Рускай Праваслаўнай Царквы і знаходзіўся ва ўзорным стане. 30 кастрычніка 1960 года было прынята рашэнне гарсавета «Аб выкарыстанні сабора па прызначэнні і абсталяванні ў ім планетарыя і маятніка Фуко». Не будзем каменціраваць гэтае рашэнне.

Нядаўна спыніў за нерэнтабельнасцю сваю дзейнасць і планетарый. Паўстала пытанне аб далейшым лёсе сабора, і Гомельскі гарсавет прыняў рашэнне размясціць у помніку архітэктуры, гісторыі і культуры, у спрадвек праваслаўным саборы — канцэртную залу арганнай музыкі. Такі намер, на

жаль, нельга лічыць правамерным і добра прадуманым.

Перадаваць культурныя будынкі нейкім арганізацыям трэба толькі ў тых выпадках, калі іх нельга выкарыстаць па прамым прызначэнні. У дадзеным жа выпадку ў гарсавете ёсць тысячы слезных прашэнняў веруючых вярнуць ім кафедральны сабор, да таго ж, абшчына веруючых зарэгістравана адпаведнымі інстанцыямі.

Адкрыццё ў саборы канцэртнай залы не з'яўляецца найлепшым рашэннем, бо ўстаноўка аргана, якога там не было, прывядзе да скажэння інтэр'ера сабора. Арганная музыка заўсёды была неад'емнай рысай каталіцкай царквы і, вядома, у праваслаўным саборы візантыйскага, а не гатычнага стылю арган будзе выглядаць і гучаць ненатуральна.

Акрамя таго, у горадзе з паўмільённым насельніцтвам больш мэтазгодна пабудова ўніверсальную канцэртную залу, дзе змагла б гучаць і класічная, і народная, і эстрадная музыка. Толькі такім чынам можна далучыць слухачоў, асабліва моладзь, да мастацтва ва ўсёй шматстайнасці яго жанраў.

Спадзяёмся, што наспелее пытанне аб перадачы сабора рэлігійнай абшчыне будзе вырашана Вамі, шматпаважаны Яфрэм Яўсеевіч, у духу нашага часу, г. зн. з максімальнай увагай і павагай правоў веруючых жыхароў Гомеля.

Акадэмік Дзмітрый ЛІХАЧОУ, Герой Сацыялістычнай Працы, старшыня Савецкага фонду культуры; акадэмік АПН Сяргей МІХАЛКОУ, Герой Сацыялістычнай Працы, лаўрэат Ленінскай і Дзяржаўных прэмій СССР, першы сакратар Саюза пісьменнікаў РСФСР; Іван КАЗЛОУСКІ, народны артыст СССР, Герой Сацыялістычнай Працы, лаўрэат Дзяржаўных прэмій СССР; Людміла ЗЫКІНА, народная артыстка СССР, Герой Сацыялістычнай Працы, лаўрэат Ленінскай прэміі; Ілья ГЛАЗУНОУ, народны мастак СССР; акадэмік Мікіта ТАЛСТОЙ, старшыня Савецкага камітэта славістаў; Міхаіл САВІЦКІ, народны мастак СССР, народны дэпутат СССР, дэпутат Вярхоўнага Савета БССР; Іван ШАМЯКІН, народны пісьменнік БССР, Герой Сацыялістычнай Працы, дэпутат Вярхоўнага Савета БССР; Сяргей БАНДАРЧУК, народны артыст СССР, Герой Сацыялістычнай Працы, лаўрэат Ленінскай і Дзяржаўных прэмій СССР, дэпутат Вярхоўнага Савета РСФСР; акадэмік Барыс РАЎШЭНБАХ, лаўрэат Ленінскай прэміі; Васіль БЫКАУ, народны пісьменнік БССР, Герой Сацыялістычнай Працы, народны дэпутат СССР; Заір АЗГУР, народны мастак СССР, Герой Сацыялістычнай Працы, дэпутат Вярхоўнага Савета БССР; Іван ЧЫГРЫНАУ, старшыня Беларускага фонду культуры, дэпутат Вярхоўнага Савета БССР; Віталій СЕВАСЦЬЯНАУ, лётчык-касманаўт СССР, двойчы Герой Савецкага Саюза; Пётр КЛІМУК, лётчык-касманаўт СССР, двойчы Герой Савецкага Саюза, народны дэпутат СССР; Людміла КАСАТКІНА, народная артыстка СССР, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі СССР.

АЙБАЛІТ ГАВОРЫЦЬ ПА-БЕЛАРУСКУ

Дзіцячыя дамы, інтэрнаты, бальніцы — вось сцэнічныя пляцоўкі, на якіх будзе даваць дабрачынныя прадстаўленні новыя гаспадарчаразліковы лялечны тэатр «Доктар Айбаліт», які арганізаваны «пад крылом» Беларускага аддзялення Савецкага дзіцячага фонду імя У. І. Леніна.

Спектаклі, якія рыхтуюцца да пастаноўкі, ствараюцца на фальклорнай аснове і будуць ісці на роднай мове. Любімыя дзіцячыя Нясцерна, пан Быкоўскі, Паўлінка з пачаткам новага навучальнага года прыйдуць у школы рэспублікі.

Ствараецца тут і свая майстэрня. Лялькі і сувеніры, вырабленыя вядомымі і маладымі майстрамі, рэалізуе спецыялізаваны кааператыў дзіцячага фонду.

БЕЛТА.

ЧАРНОБЫЛЬ — АГУЛЬНЫ БОЛЬ

На сваім чарговым пасяджэнні сакратарыят праўлення СП СССР абмеркаваў артыкул Ігара Шклярэўскага «Дзеці — у зоне радыяцыі», змешчаны на старонках «Літаратурнай газеты» 26 ліпеня сёлета года. Прынята рашэнне: Саюз пісьменнікаў СССР сумесна з Літфондам СССР перадае 200 тысяч рублёў на рахунак, адкрыты па ініцыятыве пісьменнікаў распрадаржэннем Савета Міністраў БССР, у дапамогу перасяленцам Магілёўшчыны і Гомельшчыны,

— 700073 МІНСК ОПЕРУ БЕЛРЭСНЫЛСАЦБАНКА СССР МФО 40019.

На гэты ж рахунак па рашэнню рэдкалегіі перавяла 100 тысяч рублёў рэдакцыя «Літаратурнай газеты».

Паступілі першыя ўзносы ад пісьменнікаў Я. Бутушэвіч, Б. Алейніка, А. Адамовіча, Л. Васільевай, П. Панчанкі, У. Някляева, І. Шклярэўскага, І. Бурсава, Р. Лапушына і іншых.

ПА СТАРОНКАХ ДРУКУ

ЛІСТЫ СА СМАРГОНІ, ГОМЕЛЯ І «ПІСЬМО З ПРЫБАЛТЫКІ»

Тыдні два назад адзін з лістоў у рэдакцыйнай пошце прыцягнуў нашу асабліваю увагу. Быў ён калектыўны — пад ім стаяла ажно сто дзесяць подпісаў, напісаны (на рускай мове) ад імя беларусаў, што жывуць у Літве. Яны гаварылі ў ім аб сваёй занепакоенасці працамі, што адбываюцца ў суседняй рэспубліцы, прасілі апублікаваць гэты іхні ліст, выказвалі спадзяванне на падтрымку працоўных Беларусі ў іхняй «барацьбе за захаванне адзінства і дружбы народаў нашай краіны, цэласнасць Савецкага Саюза, як дзяржавы, нашых сацыялістычных каштоўнасцей, раўнапраўнасці ўсіх нацый і народнасцей у любой частцы СССР».

У Літве, як і ў іншых рэспубліках Прыбалтыкі, сапраўды адбываюцца няпростыя, не адназначныя, часам балючыя (найперш для некарэжнага, іншаземнага насельніцтва) працэсы. Таму ліст гэты, як кажуць, прасіўся на старонкі штотыднёвіка. Ды штосьці ў ім выклікала і сумненне, прычым, многае проста бянтэжыла. Бянтэжыў ужо сам тон ліста: нэтэжарычны, безапеляцыйны, асуджальна-выкрывальны, падчас крыклівы. Пераважалі ў ім выразы, накіталі: «усё больш настойліва гучаць матывы нацыянальнага абсаблення», «культывуюцца негатывныя адносіны да асноў федэратыўнай дзяржаўнай структуры», «вядзецца прапаганда выхаду са складу СССР, аддзялення Кампартыі Літвы ад КПСС», «прыняты дыскрымінацыйны Закон аб ужыванні дзяржаўнай мовы, рыхтуюцца прыняцце яшчэ больш дыскрымінацыйнага закона аб грамадзянстве», «фактычна адменена Канстытуцыя СССР і іншыя саюзныя законы», «адкрыта нацыяналістычны дзеянні», «раз'юшаным нападам падварагаецца Савецкая Армія», «праведзена гносная акцыя», «адкрываецца збор подпісаў... з патрабаваннем аб вывадзе акупацыйнай арміі з Літвы» і г. д.

У лісце рашуча ганьбаваўся не толькі літоўскі рух у падтрымку перабудовы «Саюдзіс», але, заагдно, і Беларускі народны фронт за перабудову «Адраджэнне». Пра апошні ў лісце быў такі пасаж: «Гэтая арганізацыя, якая праводзіла нядаўна ў Вільнюсе свой устаноўчы з'езд, вельмі непапулярная сярод беларусаў Літвы, усяго рускамоўнага (?) насельніцтва рэспублікі».

Бянтэжыла і тое, што ліст не меў зваротнага адрасу і канкрэтнага адравіцеля, што пачало было, так бы мовіць, не арыгіналам, а ксеракопіяй. Бянтэжыла і яшчэ адна ака-

лічнасць: калі мернаваць па паштовым штэмпелі, ліст быў пасланы не з Вільнюса ці якога іншага літоўскага горада, а... з нашага Смаргоні.

Карацей кажучы, мы так і не рашыліся паставіць яго на газетную паласу: не выклікаў ён даверу.

А неўзабаве ў рэспубліканскім друку паявілася «Пісьмо з Прыбалтыкі», забяспечанае такою ўрэзнаю-прадмоваю: «З чарговай поштай у Беларусіе тэлеграфнае агенцтва прыйшло пісьмо ад беларусаў, якія працяваюць у Літоўскай ССР. Яго падпісалі больш як сто чалавек». Прачыталі мы яго і ўбачылі, што яно — той самы ліст, пасланы на адрас «ЛІТА» са Смаргоні. Прачыталі і зноў зблэнтыліся: вось, казваецца, якія мы недаверлівыя і прыдзірлівыя, палічылі ананімнай крык душы больш чым сотні нашых землякоў...

Ну, а яшчэ праз дзень-другі рэдакцыйная пошта пачала прыносіць іншыя лісты — чытаткія водгукі на белтаўскі зал гэтым самым «Пісьмом з Прыбалтыкі» ў многіх газетах. Адзін з лістоў прыйшоў з Гомеля. Напісаў яго — ад рукі, шырокім, размашым пачырк на двух лістах тонкай паперы — Аляксандр Булачкін. Змест ягонага ліста такі: «Здаецца мне, што партыйныя функцыянеры рэспублікі выпрабавуюць царпенне беларускага народа. Так, наш брат царплівы, але ж усяму ёсць мяжа. На што разлічваюць некаторыя таварышы, ладзячы чарговы прапагандысцкі акт супраць Беларускага народнага фронту, публікуючы «Пісьмо з Прыбалтыкі»? Гэта спроба сутыкнуць літоўскі і беларускі народы, якія спрадвеку жылі ў дружбе і добрасуседстве. Такое пісьмо можна сачыніць і сабраць подпісы, не выходзячы з кабінета. А калі яго і напісалі сто беларусаў, дык гэта не гаворыць за тое, што ўсе беларусы, якія жывуць у Літве, такой жа думкі. Гэтая сотня, як мне здаецца, страціла пачуццё нацыянальнай годнасці і гонару, ім усё роўна, як пойдзе справа ў нашай Бацькаўшчыне. У рэшце рэшт гэта унутраная справа кожнага народа: літоўскага, беларускага і г. д. Да чаго прыводзіць умяшальніцтва, мы ўжо ведаем. І яшчэ. Перш чым ганьбаваць БНФ «Адраджэнне», трэба было б апублікаваць яго праграму, пазнаёміць з ёй народ, які сам разбярэцца, што там блага, а што добра...»

Думаецца, што тав. Булачкін, наш чытач з Гомеля, мае рацыю. Як, дарэчы, і іншыя чытачы.

ПІМАСЦ.

3 ТАМАРАЙ Мікалаеўнай Якас, даяркай з саўгаса «Юбілейны», я пазнаёмілася на XXXII партыйнай канферэнцыі Шклоўскага раёна. У сваім выступленні яна расказала пра ферму, якую яе сям'я ўзяла ў арэнду, пра свой клопат арандатара. На канферэнцыі пра арэнду гаварылася шмат, амаль кожны з выступаючых, асабліва вясцоўцы, не мог абмінуць гэтую тэму, нарта была яна хвалюючая, кранала сэрца. У большасці з іх ужо вызначыліся пэўныя адносіны да арэнды, многія зрабілі ўжо свой выбар, але якраз у тых, хто паспытаў хлеба арандатара, адчуў на сабе новую лямку, пытанні, заўваг, меркаванняў было шмат. Людзі спыталіся выказацца, каб пачулі іх і аднадушна, тых, хто жыве гэтакім жа клопатам, каб пачула вышэйшае начальства, прыняло да ўвагі, зрабіла адпаведныя вывады і адтуль, звернуў, хоць крышачку падштурхнула іхні воз. Здаецца, уга які разгон узяў бы ён!

Тамара Мікалаеўна, як і папярэднія прамоўцы, спыраша сціпла расказала аб сваіх дасягненнях. А гаварыць было пра што! Узяўшы з сям'ёй ферму ў арэнду (75 нізкапрадукцыйных кароў), яна за дзесяць месяцаў павялічыла надоі малака на 1000 кілаграмаў на кожную карову і знізіла сабекошт прадукцыі да 22,65 руб. супраць планавага 28,35 руб.

Прыемнае хвалеванне, якое адчулася ў зале пасля гэтых слоў, неяк замінала ўслухацца ў другую частку яе выступлення, дзе яна скардзілася на цяжкія ўмовы, у якіх даводзіцца жыць і працаваць: памышканне фермы — аварыйнае, шмат ручной працы, няма элементарных умоў для адпачынку, няма дзе памыцца, пераапрунцана, проста прысеці на хвілінку. Зусім не наладжана ў саўгасе служба быту, а ёй, як мнагадзетнай маці, якая гадуе дзесяць дзяцей, увесь час даводзіцца вырашаць самыя розныя праблемы. Каб пашыць сукенку, адрамантаваць абутак ці наведваць цырульню, трэба ехаць у горад, марнаваць дзень. А дзе яго ўзяць, гэты дзень, калі выхадных у яе не было і раней, як працавала ў саўгасе даяркай, тым больш няма гэтага выхаднага цяпер, як сям'я ўзяла ферму ў арэнду. Дзень трэба змарнаваць, каб трапіць да зубнога ўрача ў Гарадзішчанскую ўчастковую бальніцу ці да акушэргі. На іх Акунёўскі фельчарска-акушэрскі пункт гэтыя спецыялісты выезды не робяць. А вялікая ў тым патрэба! Вялікая праблема для яе — у што ехаць і адзец дзяцей, куды ехаць і дзе што шукаць. Да іх у сельскі магазін, які цяжка нават назваць магазінам (такі цесны катушок адведзены пад

А ПОШНІМ часам друк асвятляе працэс адраджэння хутароў у рэспубліках Прыбалтыкі. Каменціруюцца прымаемыя законы аб працоўных сялянскіх гаспадарках, расказваецца аб праблемах і першых поспехах новых гаспадароў.

Калі ж гаворка заходзіць аб Беларусі, то тут часцей за ўсё разводзяць рукамі. Маўляў, у рэспубліцы з яе «высокаканцэнтраванай і высокаспецыялізаванай» сельскай гаспадаркай пытанне аб хутарах не існуе. Яно адпала само сабой ужо дзесяці гадоў назад. А жадаючых гаспадарыць самастойна і днём з агнём не адшукаеш.

Дык ці ёсць у Беларусі хутаране-фермеры?

Галоўны інжынер-землепарадчык Іўеўскага РАПА Анатоля Мікалаевіч Лукша пераконваў нас: «Ёсць, і прычым з'явіліся яны не год і не два назад, а былі... заўсёды»...

Мы ехалі брукаванаю сельскаю вуліцаю. Абмяркоўвалі

Нядаўна апублікаваны ў друку падрыхтаваны Дзяржпланам і ў асноўным ухваленыя Саветам Міністраў рэспублікі прапановы «Аб перабудове кіравання эканомікай і сацыяльнай сферай у Беларускай ССР на прынцыпах самакіравання і самафінансавання» вымагаюць глыбокага роздуму і асэнсавання. Што трэба зрабіць, каб рэспубліка мела магчымасць ажыццяўляць свой суверэнітэт ва ўсіх сферах эканомікі — вось пытанне з пытанняў.

Адна з самых вялікіх праблем, якія патрабуюць неадкладнага вырашэння, — насычэнне рэспубліканскага рынку дастатковай колькасцю прадуктаў харчавання. Як вынікае з праекта Асноўных палажэнняў, у сферу рэспубліканскага гаспадарання ўключаны і аграрна-мысловы комплекс. Як цяпер ён будзе дзейнічаць? Ці зможна рэзка інтэнсіфікаваць сельска-

гаспадарчую вытворчасць? Гэтага не адбудзецца, пакуль зямлі не будзе вернуты сапраўдны гаспадар — селянін, максімальна зацікаўлены ў выніках сваёй працы. Адна са шляхоў у гэтым кірунку — арэнды падраў, які, на жаль, пакуль што не можа набраць сілу. Варта пільнай увагі і такая форма гаспадарання на зямлі, як фермерства, якое зарэкамэндавала сабе ва ўсім свеце. Але ў фермера павінна быць зямля, аддадзеная яму ў арэнду на многія дзесяці гадоў, калі не назаўсёды, каб на ёй маглі гаспадарыць і яго нашчадкі. Тут многае ўпіраецца ў адсутнасць закона аб зямлі. Калі ён будзе? Ці паспрые яго з'яўленню пераход рэспублікі на гаспадарчы разлік? Пра гэтыя праблемы разважаюць сёння на старонках «ЛіМа» пісьменніца М. Філіповіч і эканаміст К. Ярмаленка.

Марыя ФІЛІПОВІЧ

ПАЧАТАК ЁСЦЬ — А ДАЛЕЙ?..

яго), нічога вартага не прывозіць.

Тамара Мікалаеўна, пэўна, расказала б яшчэ больш пра сваё жыццё-быццё, калі б не рэгламент. Жанчына вярнулася на сваё месца. А я ў тую ж хвіліну цвёрда вырашыла, што паеду ў саўгас «Юбілейны», які цалкам, усёй гаспадаркай, перайшоў на арэнду, і пагляджу, як там жыюць людзі.

І вось я ў Акунёўцы, цэнтры саўгаса. Збіраючыся ў дарогу, успомніла параду Тамары Мікалаеўны: «Аўтобус ходзіць да нас тры разы на тыдзень, то вы ўжо прымяркуйце свой прыезд на гэтыя дні». Пакуль гадзіну, не менш, трэсла ў халодным аўтобусе, прыгадала і іншае: па кожную дробязь, па ўсё трэба ехаць у горад. У горад, як я заўважыла, нават па хлеб ездзіць: у аўтобусе было нямаля старэйшых бабулек з перакінутымі пераз плячо клукамі з хлебам. На непазначаных прыпынках, часцей за ўсё недзе сярод поля, яны адна за адной пакідалі аўтобус і па слаба вытантанай сіджынцы кіравалі ў бок сваёй вёсачкі.

— А бліжэй у вас хіба няма дзе купіць хлеба? — пацікавілася я.

— Чаму ж? У вялікіх вёсках ёсць магазіны. Але туды ісці трэба сама мала кіламетраў са тры. А тут аўтобус бліжэй падвезе. Ды і колькі таго хлеба ў вёсцы дадуць у адны рукі? А ў горадзе я і раз, і два стану ў чаргу, хто мяне там прыкмець... Затое запас на цэлы тыдзень...

Цэнтр саўгаса зрабіў на мяне дзіўнае ўражанне. Я шмат пабачыла пакінутых, занярданых вёсачак, якія ціха дажывалі свой век убаку ад агульнага прагрэсу, цень якога хоць і слаба, а ўсё ж пазначыў многія цэнтральныя сядзібы гаспадарак. Там і дарогі шасейныя, і электры-

нась, і палацы культуры такія, што ў іх заблудзіцца можна, і стадыёны, і дамы быту... Праўда, пра Акунёўку не скажаш, што гэта пакінутая вёска. Усё ж — цэнтр саўгаса. І цагляных дамоў нямаля. Падобныя адзін на адзін — шэрыя і бязлікія, яны, хоць і стаялі побач, не стваралі ўражання вуліцы, выглядалі голымі і няўтульнымі. Больш звыкла і натуральна выглядала старая частка вёскі з яе палісаднікамі, садкамі, агародчыкамі, абнесенымі штыкетнікамі. Праўда, калі прыгледзецца, новых дамоў няшмат, усё старыя, якія дажываюць свой век разам з гаспадарамі. Гэта — вёска ўчарашняга дня. А тыя шэрыя цагляныя пабудовы з казарменным абліччам лічацца вёскай сённяшняга...

Шыльда на дзвярах аднаго з двухпавярховых будынкаў сведчыла, што тут знаходзіцца кантора саўгаса «Юбілейны».

— Пра забудову нашай вёскі і гаварыць няма чаго, — выказаў сваю думку дырэктар саўгаса Міхаіл Мікалаевіч Хортаў. — Ёсць сем'і ў саўгасе, што жывуць яшчэ ў бараках, 30 кватэр трэба мець тэрмінова. Хацелася б, канечне, мець і прыгожыя, добраўпарадкаваныя дамы, але на сённяшні дзень абы займаць дах над галавой. Пры былым дырэктары ў апошнія гады ніякага будаўніцтва наогул не вялося. І я цяпер не ведаю, за што брацца. Фермы ўсё як адна ў аварыйным стане, слаба механізаваныя. У нас нават майстэрні для рамонту тэхнікі няма, не гаварачы ўжо пра Дом механізатара, дзе б хлопцам было дзе прыткнуцца, адпачыць хвілінку, душ прыняць... Дарэчы, да сёлетняга года ў саўгасе не было лазні. Работа ў сельскага працаўніка, які самі разумеюць, пыльная, каб не сказаць больш. А абмывацца, пераапрацуцца няма як. Вось і цягнулі на сабе дадому ўсю

гразь. А дома што?..

Міхаіл Мікалаевіч гаварыў з горчучу і болям. Два гады таму ўзначаліў ён саўгас, пранікшы клопатам і праблемамі вясцоўцаў, і па маладосці і няўрымслівасці характару хацелася яму ўсё як мага хутчэй перайначыць да лепшага. Пачаў з таго, што ўсёй гаспадаркай перайшлі на ўнутрыгаспадарчы разлік, заснаваны на прынцыпах арэнды. У жыццёвагадзінні і ў раслінаводстве былі створаны некалькі самастойных гаспадарча-разліковых калектываў, узаемаадносінны паміж якімі ўстанавіліся на прынцыпе куплі-продажу. Галоўнае ж у гэтай сістэме тое, што гаспадарка здала ў арэнду гэтым калектывам зямлю, тэхніку, памяшканні і іншыя сродкі вытворчасці. Людзі пачалі працаваць у новых эканамічных умовах, у іх з'явілася зацікаўленасць у канчатковых выніках сваёй працы, і гэта не магло не адбіцца на яе прадукцыйнасці. У саўгасе павысілася ўраджайнасць збожжавых, да 36 цэнтнераў з га, пачаў зніжацца сабекошт мяса-малочнай прадукцыі.

Але звязваць перабудову ў сельскай гаспадарцы толькі з абсалютнымі паказчыкамі — нельга. У цэнтры гэтага працэсу стаіць чалавек, і таму важна ўсё, што мае да яго дачыненне: і тое, у якіх умовах даводзіцца яму працаваць, і як наладжаны ягоны быт, як гэты чалавек адпачывае, пра што марыць, да чаго імкнецца... Толькі тады, калі мы зразумеем усё парыванні вясковага чалавека, працаўніка, прыслухаемся да яго патраб, зробім усё, каб замацаваўся ён на зямлі, на якой працуе, толькі тады мы будзем мець права штосці патрабаваць ад яго ўзамен.

Я ішла да Тамары Мікалаеўны Якас, спадзеючыся атрымаць ад яе адказы на мно-

гія пытанні, што хвалявалі мяне.

Дом Тамары Мікалаеўны і Генадзі Вінцавіча Якасаў у самым канцы вуліцы «ўчарашняе вёска». Ён як натуральны працяг яе, хоць і сучасны, вялікі, прасторны, са светлымі вокнамі — падарунак саўгаса мнагадзетнай сям'і. Пра такі дом Якасы марылі ўсё жыццё. Да гэтага жылі і ў кватэры двухпавярховага саўгаснага дома, дзе над імі, на другім паверсе, размяшчаўся саўгасны інтэрнат, і ў невялікай хаціне, грошы на якую частку сабралі самі, а частку пазычылі ў саўгасе. Калі самаму апошняму, дзесятаму дзіцяці споўнілася два гады, перасялілі ў новы дом.

Я з цікавасцю пазірала на бялявыя галоўкі, што пазвешваліся з высокай пабеленай печы, і мне рупіла хутчэй папытацца ў жанчыны, як гэта ёй удаецца сумяшчаць працу на ферме і клопат аб такой вялікай сям'і.

— А так і удаецца.. Дзесяць нарадзіла, а ні разу не дазволіла сабе пайсці ў дэкрэтны адпачынак. Усё грошай хацелася больш зарабіць, усё нястача... Групу сваіх кароў нікому не перадавала. Даіла да апошняга, а з роддома вярталася — і на наступны дзень зноў была на ферме... А дзеці... Першанька, Лена, падрасла, была мне нянькай... Большыя глядзелі меншых, у дзіцяці садок не хадзілі... Так і пагадаваліся...

Тамара Мікалаеўна расказвае мне пра свой нялёгкі жаночы лёс, я слухаю яе і дзіўлюся той духоўнай сіле, якая дапамагае не толькі выстаяць ва ўсіх жыццёвых нягодах, але і да самага скону вызначаць дабрый, шчырасць і адкрытасць.

На ферме Тамара Мікалаеўна з 15 гадоў. Маці працавала даяркай, і яна ўцягнулася ў гэтую работу. Дзіўчом узяла самастойна групу з 18 кароў. Даілі тады ўручную. Апараты даільныя ўстанавілі на ферме толькі ў 1972 годзе. Ды ўсё рабілі рукамі — рэзалі каровам буракі, раздавалі кармы, паілі, гной вычышчалі і г.д.

Халадзільнікаў на ферме не было, і мы ад вадакачкі цягалі лёд, каб астудзіць малако. Не на калёсах вазілі, насілі на плячах, паклаўшы ў посылку таго лёду як падняць...

Замужжа не аблегчыла жыццё Тамары Мікалаеўны. Муж, Генадзь Вінцавіч Якас, літовец, чалавек добры і працавіты. Шкадаваў жонку, але мала чым мог дапамагчы ёй. Працаваў у саўгасе трактарыстам і з цямна да цямна не стыкаўся дома.

Сям'я павялічвалася, усё больш складана рабілася жанчыне і дзяцей гадаваць, і з хатняй гаспадаркай упраўляцца, і на ферме працаваць. А як нарадзілася восьмае дзіця,

Генадзь Вінцавіч прыняў рашэнне кінуць сваю механістартарскую справу і пайсці разам з жонкай працаваць на ферму.

Тамара Мікалаеўна не проста працавала ў саўгасе, яна працавала самааддана. Надоі ў яе групы кароў з кожным годам раслі: у 1985 годзе — 3800, у 1986—87 — 4000 літраў. Гэта значна больш за сярэднія паказчыкі па раёне. За ёй трывалла замацавалася слава перадавай даяркі, заробак павялічваўся з кожным годам... І вось — арэнда... Справа новая, у саўгасе нікім яшчэ да таго неправераная, і я чакала, што Якасы раскажуць мне пра свае ваганні, сумненні і нават звычайны, добра зразумелы кожнаму, хто бярэцца за новую справу, страх.

— А чаго нам было баяцца? — з годнасцю адказаў Генадзь Вінцавіч. — Гаспадарчага разліку баяцца толькі гультаяі, якія прывыклі атрымліваць незаробленыя грошы. А мы адно ведаем: будзеш працаваць сумленна — нешта заробіш...

Усё жыццё Тамара Мікалаеўна і Генадзь Вінцавіч верылі ў сумленную працу, верылі і тады, калі прэстыж яе быў падарваны і многія людзі спавядалі іншую веру — веру ў лёгкую нажыву. І таму, можа, новыя метады гаспадарання на зямлі перш за ўсё знаходзіць падтрымку ў людзей, якія ніколі не гублялі веру ў высокае прызначэнне сваёй працы.

Калі Тамара Мікалаеўна і Генадзь Вінцавіч бралі ў арэнду ферму, яны ведалі, што ім давядзецца нялёгка. Кароў ім прывезлі з суседняй брыгады. Як «добра» іх там даглядалі, гаворыць такі факт: з 75-ці прывезеных кароў 28 давялося адправіць назад. Аказалася — няцельныя.

Узялі іншых кароў. Малако ў каровы, кажучы, на языку. А таму не трэба быць вялікім мудрацом, каб разумець, што павялічыць надоі можна толькі пры добрых кармах. Кармы саўгасныя, купленыя ў раслінаводчых гаспадарча-разліковых калектываў. Браць трэба тое, што яны нарыхтавалі. Тыя ж таксама на арэндзе, даюць аб сваёй выгадзе і зацікаўлены, каб прадаць кармы выгадна, мець прыбытак. А таму Якасы заўсёды памятаюць, што за кожны лішні бурак, скормлены карове, трэба плаціць са сваёй кішнёнкі. Як жа зрабіць, каб і малака было больш і сабекошт яго, адпаведна, паніжаць? Зусім іншая справа, калі ферма ў арэнду бярэцца разам з зямлёй і арандатар сам вырашае, што яму выгадна вырасціць на гэтай зямлі, а калі якія кармы і трэба купіць, дык дзесяць разоў узважыць, у каго яму купіць іх больш выгадна. А ў дадзеным выпадку, як кажучы, выбіраць не давялося.

(Працяг на стар. 4).

СЯЛЯНСКАЕ ПРАВА ВЫБАРУ

між сабой парадак забудовы сялянскіх двароў, заведзены тут яшчэ з мінулых стагоддзяў. Думалася: няўжо на самай справе ва ўмовах, калі за кожнай курыцай ганяўся падліковец з райфінаддзела, а з высокіх трыбун заяўлялася аб «поўнай і канчатковай» перамозе калгаснага ладу ў вёсцы, — знайсціся «аднаасобнік», які не зламаўся, не махнуў на ўсё рукой, выстаяў?

Нарэшце, прыехалі. Перад намі паўстала, я б сказаў, самая што ні ёсць класічная фермерская гаспадарка. Прасторны светлы дом на пагорку, алея са старых густых дрэў, сад, сажалка, дагледжаная жывёла, што пасвілася на падальку. Праз дарогу, насупраць дома, стаялі хлявы, прасторны свіран. Ва ўсім і ўсюды

адчуваўся ідэальны парадак і чысціня.

Знаёмімся з гаспадаром. Станіслаў Аляксандравіч Лушко. Прыемны, ветлівы чалавек. Не зусім гаваркі, але шчыры. Расказвае, што нарадзіўся ў 1929 годзе, усё жыццё прайшло тут, на хутары. Хутар быў куплены бацькам у 1924 годзе. Бацька ездзіў у Амерыку, там працаваў дзесяць гадоў на шахтах. Зарабіўшы грошай, вярнуўся, выкупіў частку панскага фальварка. Тады ў гаспадарцы было дваццаць пяць гектараў зямлі. Цяпер Станіслаў Аляксандравіч трымае некалькі кароў, дванаццаць авечак, восем свіней, сотню птушкі, каня. Было і больш, ды ўжо здароўе, кажа, не тое. Выгадаваў пяць дзяцей, усё атрымалі добрую адукацыю.

Два сыны побач, працуюць у суседніх калгасах, часам памагаюць.

Гаспадар хутара нетаропка вёў свой апавяд:

— Бачу, што ўсё большае ў нас людзей, якія сярэд белага дня сядзяць у вёсцы на лаўцы, семкі лускаюць, у карты гуляюць, не хочуць працаваць. А навошта? Цяпер жа можна пражыць і не працуючы. Навошта рваць жылы, калі толькі за прыход на працу плацяць сотню рублёў? А я так не прывучаны. Што хачу ад дзяржавы? Каб дала рабіць тым, хто хоча рабіць. І каб жылі яны вольна, без страху. А людзі знойдуцца. Спачатку адзін, другі, а потым, глядзіш, і трэці, чацвёрты, пяты...

Ужо вяртаючыся з хутара, думаў: колькі ў нас у сталіцах

«рупліўцаў» аб інтарэсах беларускага сялянства! Які ён яны ўзняюць толькі пры адным упамінанні аб адраджэнні хутароў! «Хутаранцаў» яны не любяць, ганьбуць іх. А ганьбаваць трэба тых, у каго шуміць бур'ян на асабістых сотках. Хто ходзіць міма паваленага плоту каля хаты і вухам не вядзе. Хто агітуе сваіх дзяцей з'язджаць назаўсёды ў горад.

За С. Лушко не трэба турбавацца. Ён сам адрамантаваў дарогу да хутара, пабудоваў дом, у якім жывецца вольна і ўтульна. У яго гараж і машына. Яго не палохае, а радуе думка аб тым, што дзеці застаюцца ў бацькоўскім доме.

А вось што датычыць праваго боку справы, то тут на пятым годзе перабудовы пара б нашаму хутараніну памагчы вызначыцца. Бо існуе гаспадарка С. Лушко толькі «дэ-факта». Юрыдычна ж яна пазаканам. У хутараніна няма ні акта на карыстанне зямлёй, ні тым больш рахунку ў банку. Яму ніхто не пра-

дасць тэхніку і ўгнаенні. У любы час яму могуць абрэзаць агарод пад вокны. Ён існуе дзякуючы добрай волі кіраўніка мясцовага калгаса.

На беларускіх хутарах яшчэ цепліцца жыццё. Задумаем: толькі ў адным Іўеўскім раёне хутароў больш за тысячу.

Землякі! Навошта нам пераконваць аднаго, як мы гэта робім зараз, што ў нас няма жадаючых гаспадарчы самастойна! Навошта мы зноў вырашаем за селяніна яго лёс? Няхай ён усё рашае сам. Давайце дадзім яму права выбару. А яго, гэтага права, пакуль якраз і няма. У селяніна няма права выйсці з калгаса, саўгаса з зямлёй. У рэспубліцы няма закона аб працоўнай сялянскай гаспадарцы. І да таго часу, пакуль ён не з'явіцца, бяспраўе селяніна — рэальная рэч.

К. ЯРМОЛЕНКА,
супрацоўнік НДІ
эканамічных праблем
Дзяржапрамома БССР.
г. Мінск.

Паэзія

Мікола КУПРЭУ

А ў полі вярба

БАЛАДА

Восенню ў сорах пятым — ад Хрыста самай ціхай восенню — у маскоўскім шпіталі Івану-салдату мыліцы, хлеба далі, папярсіну.

Торбу салдат на спіну чапляе, на грудзі — медаль «За победу над Германіей».

Рыпнулі мыліцы, левая з ганку ступае — у германскай зямлі думу думае правая.

Начальнік з ганку, як Ён з Маўзалея, рукой генеральна-ўрачыста памахвае: «Наше дело правое. Лево́й, солдат, лево́й!» — нешта правая глуха з Еўропы адказвае.

Падсадыла сталеца ў вагон салдата. Не падсобіла Орша рукой знявечанай — і паляцеў на перон з вагона крылата, і лёгка ўпаў на зямлю сваю вечную.

Цалаваў ён разбіты, халодны асфальт звар'яцела.

Нахілілася баба: «А мой ты...» Падняць яго сіліцца — і ўзяла пад нябёсы яго аднагогае цела. На пероне ляжалі-рыпелі зламаныя мыліцы.

Просіць: «Пусці мяне, баба. Жонка з сынам чакае. Дай пад рукі мне палкі, дарога далёкая...»

І трэск па дзяржаве — баба дрэва ламае.

Дзве сукастыя палкі з аршанскай вярбы адзінокае... Левай, салдат, левай! Правая шчасця не знае —

у нетрах Германіі дагарае.

І ўбачыў з дняпроўскае кручы свой дзедаўскі хутар — замок на варотах і вокны забіты дошкамі...

Біў камянем па замку. Палын на слядах Маруты. Счарнелы сноп жыта з сухою валошкаю.

Левай, салдат, левай! Правая гора не знае — у нетрах зямлі спачывае.

Стаў Іван сярод поля, шырокага поля, мыліцы-голле ўваткнуў у зямлю вярбовая — і рукамі пачуў, як пускае карэнне доля, пускае карэнне солдацкая доля горкая.

Людзі ішлі да яго — звалі ў вёску з сабою: «Не прыжджэш ты Маруты — у магіле схавалася.

Васілёчка ў дзетдом яшчэ тою вясною...» Ён, як камень, маўчаў — і сяло адступалася.

Шляхам Млечным прыпоўз ён на хутар ноччу, дубовае шула яго падняло і паставіла, і прашптаў: «Дзе б ні быў ты — расці, мой хлопчык, пад сонцам роднага бацькі Сталіна».

І клеіў бахілы, плёў лапці народу, вяртаваў пад чырвонымі зоркамі нівы калгасныя, за тры каласкі ён рукой патрыёта суду паказаў на ўдавіцу Панасіху.

Левай, Іван, левай! Правая праўды не знае — прахам за светам гуляе.

Вартаваў кок-сагыз у балотцы, квадратную бульбу, кукурузу, усякую эм-эртэ-сэхэтэхніку — і крыкнуў аднойчы небу, махнуўшы кульбай: «К чортавай мацеры з вашай усёй піратэхнікай!»

А ў неба тое раслі, зелянелі вярбіны з мыліц аршанскіх, з поля гадоў Іванавых.

Памаліўся чарговым богу ў газетнай карціне напіўся — пратэз і нага сталі п'янымі.

Скінуў тэхніку з кульці і ў польмя кінуў, і з пілою папоўз ён у поле асенняе. Левую рэзаў — стагнала і ўпала вярбіна.

сеў на пень паміраць і запеў даваенную: «Шырака страна...» А на хутар сцяжынай салдат маладзенькі накульгае праваю. І смяецца Іван: «Левай, салдат! Малайчына!»

А скажы: за якое ж ты дзела правае?»

Хлопец на поле нагу і пратэз паставіў: «Мне людзі казалі — радзіма тут бацькава».

Роднае поле мне снілася ў Афганістане... — «Дзе Васіль?» — «Пад сасною ля мора Брацкага»... —

«Ідзі ж ты, унучак, у дом сваіх продкаў вечны».

А я ў гэтым полі пабуду-падумаю. І дзеўку знайдзі — хай вясёла запаліць у печы,

каб цёпла было вам у хаце і ў небе — нам з бабай Марутаю.

Левай, унучак, левай! Хрэн з тымі, правымі! Хай спачываюць — іх дзела правае».

Нешта глуха адказваюць беларускія ногі з Еўропы і Азіі.

Доўга чакаў, як азорацца вокны хаты... Тужліва-спакойна плыло поле вечнае. «А ў полі вярба...» — ціха пелі дзяўчаты над рэчкай Іванавым цёмным вечарам.

Баравік

на брагінскім асфальце

Раздаўлены на брагінскім асфальце баравік, спрасаваны шынамі, падэшвамі. Падвечар абшарпаны ля яго спыніўся чаравік мясцовага гісторыка. Аб нечым думаў... Адышоў. Вярнуўся. Наступіў — і тое,

што не дарабілі людзі, абцасамі, абцасамі, абцасамі рабіў — дабіў!

баравікоў у Брагіне не будзе.

...Дома даўняму каханню пазваніў: «Што ў сталецы сніцца, дарагая?» І кулаком сцяну не біў: на тое і сцяна, яна — глухая.

Ноччу на былую Брагінку пайшоў. Месяц плыў зламаю падковай... Чуў прыпяць ён і свет збалелаю душой:

стаяў над імі пах — ці прах! — баравіковы. 1986 г., чэрвень.

На пінскім вакзале

Загарэлася ноч за высокім акном. І ў неонавай цішы вакзала пасажырыя сонным гуртом хадзіла, сядзела, ляжала.

Кожны гадаў-пазыхаў пра сваё: аб дарозе, кіно, капусце... Ласкава, як бацьку дзіце, ківала міліцыя пальцам камусьці.

Пад фікусам снім у далнім кутку забыліся ў сне, святыя, сядзелі-зліліся шчака ў шчаку ён і яна, маледзя.

Вусаты студэнт і бязвусы стары (ехаў з касой з Гаравахі), шукалі прычыны, чаму плачуць бабры, бяднее Палессе на птаху.

Побач Бібіцкі, мясцовы паэт, у творчых пакутах моршчыцца — піша ў «Полесскую правду» санет пра «перастройку» у Плошчаве.

Ля газетнага стэнда з мяшка пальцам пханых пахнуць каўбасы — адвечная біблія палешука... Адчыняюцца касы.

Богавы лапці

І Бог з'явіўся. У лапцях, стомлены, сухі. І торба ў яго вісела на казях. Усміхнуўся Божа горка.

Стаў прада мною. Сухара грызу, вадою запіваю. «А ты ясі ўсё, божи раб, — кажа ён, сухар хапае. —

Ну, як жывеш? Як новы верш? А я во з неба пехатою. Дай-ка ўсё-такі найперш Богу богава запіць вадою».

Памаліўся на мяне (на каго ж маліцца Богу?!), павесіў лапці на сцяне і выйшаў босы на дарогу.

Азірнуўся, прашптаў: «Не пішы хоць ты на Бога — яго няма ўжо...» і растаў у сузор'і Казярога.

Ля мяне ў Гарынь-раку апошнія ляцелі коні. Павесіў лапці я ў кутку, дзе прадкі вешалі іконы.

Мілая бярозка, не бядуць: мы яшчэ з табою ўстрапянемся. Толькі заўтра на зары ў сукенку белую адзенься.

Белую кашулю я і сам на сябе надзену, прычашуся. І пойдзем мы з табою каля рэк нашай добрай роднай Беларусі.

Мілая бярозка, не бядуць: мы з табой яшчэ пачуем, як прыходзіць вечар на палі, і ў траве ля Начы занауем.

А раніцою ты вецец узмахнеш светла і зялёна як ніколі. І будзем мы абняўшыся стаяць, слухаць, як расце пад намі поле.

ПАЧАТАК ЁСЦЬ, А ДАЛЕЙ?..

(Пачатак на стар. 2—3).

— І ўсё ж, Тамара Мікалаеўна, — кажу я, — вы многага дабіліся... У вас цудоўныя паказчыкі. Павялічыць за год надо на 1000 кг на кожную карову — гэта не кожнаму па плячы. Мусіць, ёсць у вас свой сакрэт?

Тамара Мікалаеўна паглядзела на мяне з усмешкай.

— Вось мой сакрэт, — працягнула яна да мяне далонямі ўверх свае спрашаваныя рукі. — Толькі на іх і спадзявалася... Пачалі мы з раздойвання кароў. Апарату не давяралі, пасля яго кожную карову яшчэ рукамі дадойвалі. Кармілі добра, хоць і эканомна. Асабліва лета вырочала. Выраслі мы трымаць кароў на пашы кругласучачна, прыганялі толькі на дойку і адпачынак. Надоі адразу ж скокнулі ўверх. Але ж і клопату было! І ўдзень і ўночы каля кароў як прывязаныя...

К канцу года пачалі Якасы падлічваць свае прыбыткі. На працягу года яны атрымлівалі аванс з разліку 2 рублі за год доены цэнтнер малака. За год выбралі 10 тысяч. Пасля таго, як падлічылі ўсе матэрыяльныя затраты, у іх на рахунку аказалася яшчэ 11 тысяч рублёў.

На сямейнай ферме Якасаў працуе 5 чалавек. Старэйшая васемнаццацігадовая дачка Алена з мужам, сястра Тамары Мікалаеўны Юля Мікалаеўна. Значыць, кожны з іх зарабіў крыху больш як па 4 тысячы рублёў. Для параўнання — у мінулым годзе заробак Тамары Мікалаеўны склаў 5300 рублёў.

Сустрэкаючыся з арандатарамі, слухаючы іх разважання пра жыццё і працу, я старалася зразумець, чаму зрабілі яны свой выбар, чым вабіць іх арэнда? Магчыма, зарабіць больш грошай? Думаю, так ставіць пытанне нельга. Той, хто ганяецца за доўгім рублём, даўно пакінуў вёску. Відаць, хацелася адчуць сябе гаспадаром на зямлі. Але каб адчуваць сябе гаспадаром, ім трэба быць у сапраўднасці.

Арэндныя калектывы, якія працуюць ва ўмовах унутрыгаспадарчага падрада, — адміністрацыйна залежныя, хоць і атрымалі частковае права на самакіраванне. Яны, фактычна, пазбаўлены права распараджацца прыбыткам — толькі заробатнай платай. Дык ці многа яны адрозніваюцца ад найміта, якім быў працаўнік вёскі да гэтага часу?

Пачуццё гаспадара, як і любое іншае пачуццё, не можа нарадзіцца на пустым месцы. Працэс далёка не імгненны. І калі я чую сцвярдзенне, што там, дзе людзі працуюць у новых эканамічных умовах, яны адчулі сябе гаспадарамі, я не магу ў гэта паверыць да канца. У людзях зараз пачуццё гаспадара, як кволы, слабы парастак — толькі-толькі прабіваецца да святла.

І ўсё ж сёння сёння не падобны на сельне ўчарашняга. Арэнда — той агеньчык, які асвятляе яму дарогу. У людзей з'явілася надзея наладзіць жыццё тут, на сваёй зямлі. І калі сёння ім цяжка, і не ўсё атрымліваецца так, як бы ім хацелася, яны цешаць сябе думкай, што гэта часовыя цяжкасці, што заўтра будзе лягчэй. Людзі ў нас цярылівыя, працавітыя.

На маё пытанне да Якасаў, як будуць яны працаваць у наступным годзе, ці прадоўжаць арэнду, Генадзь Вінцавіч прамаўчаў. А потым пачаў гаворку здалёку:

— Каторы год працую без адпачынку... Надта хочацца з'ездзіць на радзіму ў Каўнас. У іх там, кажуць, перамены. Хочацца паглядзець усё на свае вочы, паслухаць... Мовы свае пачаў забывацца. Разумець — разумею, а сам гаварыць развучыўся. Сорамна перад раднёю.

Да гаворкі далучылася Тамара Мікалаеўна:

— Які тут адпачынак... Выхаднога і то няма... Думаю, нікому не трэба дака-

зваць, што знясільваючая праца не можа быць апраўдана нічым. Кожны чалавек мае права як на працу, так і на адпачынак, у якіх бы эканамічных умовах ён ні працаваў.

Я пацікавілася ў Тамары Мікалаеўны, як яны праводзяць святы. Жанчына ўздыхнула: — Для нас усё дні роўныя. Каровы кожны дзень і есці і піць хочуць. І падаць іх трэба. Куды ад гэтага дзенешся? Раней, бывала, у клубе ўрачыстасці розныя наладжвалі, школьнікі з канцэртаў выступалі. І настрой быў святочны, нават калі і працаваць у гэты дзень даводзілася. А сёлета ў вёсцы глуха, нібы павыміралі ўсе.

І сапраўды, сёлета ў клубе цяжка было нешта арганізаваць па той прычыне, што стан у клуба — аварыйны. Злеплены некалі з эмтэсаўскай майстэрні (пасля ліквідацыі МТС у пачатку дзевяцідзясятыя гады), ён даўно адслужыў свой тэрмін. Апошні «Агеньчык» моладзь саўгаса праводзіла ў дзіцячым садку, іншага памяшкання ў саўгасе не знайшлося. Аварыйнай прызнана і школа-васьмігодка.

Дырэктар саўгаса М. Хортаў упэўнены: які б добры пачатак ні быў у арандатараў, з якім энтузіязмам і самаадданасцю ні працавалі б яны, але калі арэндныя адносіны не замацаваць матэрыяльна-тэхнічнай базай, не кінуць усё сродкі на развіццё сацкультыту на вёсцы, не стварыць людзям нармальныя ўмовы для працы і жыцця, — арэнда забуксуе.

Да 500-годдзя з дня нараджэння Францыска Скарыны

У сувязі з 500-годдзем з дня нараджэння выдатнага дзеяча славянскай культуры, гуманіста і асветніка Францыска Скарыны Савет Міністраў СССР паставіў выпусціць у 1990 годзе юбілейную манету з яго адлюстраваннем.

Імя Францыска Скарыны будзе прысвоена аднаму з марскіх суднаў Балтыйскага парадства.

БЕЛТА.

Падзяка праз газету

Ці не ўпершыню атрымала рэдакцыя такі ліст. На бланку Віцебскай выхаваўча-працоўнай калоніі за подпісам начальніка аддзела, сакратара партарганізацыі В. ЛАПАЦІНА — просьба выназаць праз газету падзяку калектыву Дзяржаўнага тэатра оперы і балета БССР за бясплатны канцэрт. Паведамляецца, што выхаванцы калоніі з вялікай увагай, цікавасцю слухалі ў выкананні артыстаў рускія, беларускія народныя песні, раманы, а тансама расназ пра тэатр.

АПОШНІМ часам набыла папулярнасць формула: «Няма мовы — няма народа». Формула зусім правільная, і прыемна, што, нарэшце, такі, усё больш увагі звяртаецца на захаванне і развіццё моў усіх народаў, няхай нават і малалікіх (імяна «малалікіх», а не «малых», як было падкрэслена на 3'ездзе народных дэпутатаў ССР). Але калі дваіное адмаўленне, што змяшчаецца ў гэтай формуле, мы паспрабуем замяніць на сцвярджэнне: «Ёсць мова — ёсць народ», то гэта формула ўжо не будзе правільнай. Мы ведаем шмат мёртвых моў, якія існуюць да гэтага часу — старажытнагрэчаская, латынь і г. д., а народы, якія некалі стварылі на гэтых мовах багаты духоўны скарбы, зніклі з твару зямлі. Значыць, народ — гэта не толькі мова, гэта нешта большае. Мы не будзем тут звяртацца да пытання тэрміналогіі: што лічыць народам, што лічыць нацыяй і г. д. Не сакрэт, што звычайна для нас вызначэнне нацыі, дадзенае «буйнейшым спецыялістам» у нацыянальным пытанні І. В. Сталіным, мае патрэбу ў пераглядзе. І гэта ўжо робіцца ў этнаграфічнай літаратуры. Але як бы мы ні называлі этнічнае супольнасць — «народ», «нацыя», «племя» ці яшчэ якнебудзь, — у любым выпадку яно будзе мець параметры колькасці насельніцтва і тэрыторыі рассялення. На гэтых пытаннях адносна да беларускага народа мы і хацелі б каротка спыніцца.

Можа ўзнікнуць уражанне, што мы заклімаем займацца не моўнымі праблемамі, а толькі праблемамі колькасці і рассялення беларускага народа. Не, мы хочам звярнуць увагу на неабходнасць яго комплекснага ўсебаковага вывучэння. Апошнім часам у нашай краіне з'яўляецца доволі шмат работ, прысвечаных пытанням дынамікі колькасці і рассялення розных народаў. Ёсць такія работы аб рускім этнасе, аб украінскім, усё больш і больш работ прысвечаных лёсу малалікіх народаў Поўначы, народаў Палова і іншых. Але чамусьці да гэтага часу няма такіх работ, прысвечаных беларускаму народу. Дагэтуль, калі гаворка заходзіць аб колькасці і рассяленні беларусаў, часцей за ўсё ўспамінаюць работы Я. Ф. Карскага, што выйшлі ў пачатку стагоддзя. Больш пазніх работ па гэтым пытанні практычна няма.

Маюць патрэбу ў самым старым навуковым вывучэнні пытанні этнічнай самасвядомасці беларускага народа. Пакуль жа яшчэ часта бытаюць такія паняцці, як «этнічная, нацыянальная самасвядомасць» і «патрыятычныя пачуцці». Напрыклад, С. Курганскі ў артыкуле «Паўпраўда — не праўда» («Советская Белоруссия» ад 7 чэрвеня 1989 года) спрабуе абвергнуць выказаныя вядомым беларускім вучоным і пісьменнікам А. Мальдзісам тэзіс аб нізкай этнічнай самасвядомасці беларускага народа. І ў якасці абвясненні ён прыводзіць яркія прыклады гераічнай барацьбы беларускага народа ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Адбылася падмена паняцця «на-

цыянальная самасвядомасць» паняццем «патрыятызм». Ніхто не адмаўляе найвышэйшага пачуцця патрыятызму ў беларускага народа, ніхто не адмаўляе яго найвышэйшага гераізму ў барацьбе за свабоду сваёй Радзімы. Але факт застаецца фактам — беларусы сёння страчаюць сваю нацыянальную асаблівасць, падвяргаюцца асіміляцыі.

Лічыцца, што асноўнымі цэнтрамі асіміляцыі з'яўляюцца гарады: тут нацыянальны склад насельніцтва больш разнастайны, чым у сельскай мясцовасці, тут больш часта заключаюцца змешаныя ў нацыянальных адносінах шлюбны і г. д. Але тады разнастайнасць нацыянальнага

даўна завершана анкетнае абследаванне насельніцтва Беларусі па пытаннях міжнацыянальных адносін у рамках падрыхтоўкі да Пленума ЦК КПСС «Аб міжнацыянальных адносінах у СССР». Акадэміяй грамадскіх навук пры ЦК КПСС была распрацавана вельмі цікавая анкета, у якой зараналіся самыя разнастайныя пытанні — ад этнічнай самасвядомасці і адносін у шматнацыянальных працоўных калектывах да рэлігійных поглядаў насельніцтва. У Беларусі было распрацавана больш як 2500

Зараз, у перыяд абстрактнага нацыянальнага праблем, не ўлічваць гэтыя аспекты нельга. Усё часцей мы пераконаваемся, што ведамасны, вузавы і прафесійны погляд на праблему любога рангу прыводзіць да няправільных рашэнняў. Вось чаму для вырашэння адной з вострых праблем — нацыянальнай праблемы — патрабуецца і шырокі, прагнастычны погляд географу.

Для таго, каб атрымаць больш поўнае ўяўленне аб народзе, мы павінны прымаць пад увагу ўсе, самыя розныя тэорыі яго развіцця, шукаць у іх рацыянальнае зерне, а не адкідаць, як не адпаведны догмам. Напрыклад, вельмі цікавую тэорыю развіцця этнасаў распрацаваў ленинградскі вучоны Л. Гумілёў. Па-

чувае кожны даследчык лёсу беларускага народа. На пошук крыніц інфармацыі савецкі вучоны затрачвае ці не палову свайго каштоўнага часу.

На жаль, беларусамі, якія жывуць за межамі Беларусі, практычна ніхто не займаецца (існуюць толькі работы Р. Грыгор'евай аб беларусах Латгаліі). А займацца даследаваннем беларусаў трэба не толькі ў плане іх навуковага вывучэння, але і ў плане практычнай дапамогі ім у захаванні роднай мовы, культуры. Ва ўмовах уздыму нацыянальнай самасвядомасці, які назіраецца ў наш час практычна ва ўсіх народаў Саветаў Саюза, у розных рэгіёнах краіны ўзнікаюць беларускія клубы, культурныя беларускія таварыствы. Беларусы, адарваныя ад радзімы, імкнучыся такім чынам захаваць сваю самабытную культуру, мову. Ужо ўзніклі беларускія таварыствы ў Рызе, Вільнюсе, Таліне, Маскве, Новасібірску. Але хіба хтонебудзь у Беларусі каардынуе іх дзейнасць, падтрымлівае з імі сувязь? Таварыствы з вялікай радасцю ўспрымаюць любы кантакт з Бацькаўшчынай, чакаюць ад нас канкрэтнай дапамогі. Для вывучэння беларускай мовы яны ствараюць нядзельныя беларускія школы, але метадыкі выкладання беларускай мовы ў такіх школах пакуль не існуе, няма і падручнікаў. Стварэнне іх магло б стаць дастойным укладам мовазнаўцаў, метадыстаў у справе захавання беларускай культуры за межамі Беларусі. Пакуль жа трэба з сумам адзначаць, што беларуская дыяспара адметная ад усіх вельмі высокай ступенню асіміляцыі.

Вялікае значэнне для захавання і адраджэння беларускай нацыянальнай культуры мог бы мець суветны кангрэс беларусаў. Ідэя гэта не новая. У іншых народаў, якія час ад часу збіраюцца на свае суветныя кангрэсы, з такой ідэяй звычайна выступаюць, так бы мовіць, эмігранты. Нам жа думаецца, што менавіта Беларусь павінна стаць цэнтрам усіх даследаванняў па беларускім пытанні, цэнтрам кансалідацыі беларускага народа ў мэтах развіцця нашай культуры.

Кола пытанняў, звязаных з вывучэннем беларускага народа, шырокае, ахапіць усё іх вельмі п'яжа. Але ўвага да гэтых пытанняў пастаянна ўзрастае. Менавіта з вывучэння народа самаго сябе, сваёй гісторыі, культуры, мовы пачынаецца ўздым нацыянальнай самасвядомасці. У Беларусі гэты працэс пачаўся. І мы ўпэўнены: ён — незваротны.

С. ПОЛЬСКИ,
професар;
С. МАЦЮНІН,
аспірант МДП
імя М. Горкага.

Перабудова і міжнацыянальныя адносіны

Патрабуецца беларусазнаўства

складу насельніцтва беларускіх гарадоў павінна была б увесць час узрастаць. На самай жа справе яна увесць час скарачаецца. Доля беларускага насельніцтва вырастае з 1970 па 1979 год ва ўсіх гарадах рэспубліканскага і ў пераважнай большасці гарадоў абласнога падпарадкавання. Калі ўспомніць, што агульная колькасць насельніцтва рэспублікі расце пераважна за кошт росту гарадскога насельніцтва, то цяжка разумець, чаму ж доля беларусаў ва ўсім насельніцтве рэспублікі пастаянна скарачаецца. Адно з прычын мы бачым у выездзе пэўнай часткі сельскага насельніцтва (у пераважнай масе беларусаў) за межы рэспублікі. Другая прычына — запіс народжаных дзяцей у змешаных (беларуска-рускіх) сем'ях не беларусамі.

Пытанне колькасці народа — не чыста тэарэтычнае пытанне. Так, дзесяцілітвы беларускі народ можа не хвалявацца асабліва з-за некаторага зніжэння яго долі ў межах сваёй рэспублікі (хоць для малалікага народа такое скарачэнне магло б стаць катастрофічным). Але і для нас гэта павінна стаць сігналам таго, што адбываецца штосьці нядобрае з нацыянальнай самасвядомасцю беларускага народа. Думаецца, гэта адно з тых пытанняў, якімі павінна займацца Камісія Вярхоўнага Савета БССР па міжнацыянальных адносінах.

Апошнім часам географічным, дэмаграфічным, этна-сацыялагічным пытанням вывучэння беларускага народа пачынае ўдзяляцца пэўная ўвага. Але як гэта робіцца? Напрыклад, ня-

анкет. Але па нейкіх незразумелых, хутчэй за ўсё кан'юктурных меркаваннях ніводнай анкеты не было распрацавана ў Мінску. А насельніцтва сталіцы рэспублікі складае амаль чвэрць ад усяго гарадскога насельніцтва Беларусі, і пытанні міжэтнічных адносін паўстаюць тут куды вострыя, чым дзесьці ў іншых месцах. Думаецца, што такімі метадамі мы ніколі не атрымаем дакладнай і поўнай карціны міжнацыянальных адносін у нашай рэспубліцы. Трэба ведаць рэальнае становішча спраў. Толькі ў такім выпадку мы зможам прымаць канкрэтныя крокі па паляпшэнні становішча.

Беларускі народ мае патрэбу ў комплексным навуковым вывучэнні. Пакуль гэтага няма. І гэта бяда не толькі нашага, але і ўсіх народаў нашай краіны. І ў гэтым, думаецца, адна з прычын вострых успышак нацыянальнай варажасці, аб чым, у прыватнасці, гаварылася ў выступленні на тэлебачанні 1 ліпеня г. г. Генеральнага сакратара ЦК КПСС, Старшыні Вярхоўнага Савета СССР М. С. Гарбачова.

Географія, як комплексная навука, імкнецца садзейнічаць перапарадкаванню планеты на карысць чалавека. Таму непазбежным становіцца зварот географу і да сацыяльных пытанняў. Гэта ж непазбежнае і ўвараненне географіі ў этнічную праблематыку. Бо географія лепш, чым хто іншы, ведаюць сапраўднае становішча жыхароў рэгіёна. І ведаюць не з нейкага аднаго боку, а комплексна, усебакова, маюць уяўленне аб усіх рассяленчых, дэмаграфічных, сацыяльна-эканамічных карнілах нацыянальных канфліктаў, што ўспыхнулі ў апошнія гады ў нашай краіне.

водле яго, этнас уяўляе сабой дынамічную біялагічную сістэму, якая з'яўляецца ў сваім развіцці ўсе стадыі, уласцівыя развіццю біялагічных сістэм. Такі погляд на праблему ўзбагачае наш уяўленне аб этнасах.

У выніку дыферэнцыяцыі навуковых ведаў было страчана вельмі важнае — цэласнае ўяўленне аб народзе. Сапраўды, час вучоных-энцыклапедыстаў мінуў, але ж патрэба ў энцыклапедычных ведах не адпала. І зараз патрэбна цэласная сістэма ведаў аб народах нашай краіны і аб беларускім народзе, у прыватнасці. Дзеля гэтага, думаецца, неабходна стварыць у рэспубліцы навукова-грамадскі культурны цэнтр, які вызначыў бы стратэгію развіцця навукі аб беларускім народзе, каардынаваў бы даследаванні. Такі цэнтр мог бы выконваць ролю экспертнай, кансультацыйнай камісіі пры Камісіі Вярхоўнага Савета БССР па міжнацыянальных адносінах.

Для навукі аб беларускім народзе вельмі падыходзіць назва «беларусазнаўства». Назва гэта не новая, але незаслужана забытая. У 20-я гады гэтым тэрмінам карысталіся не толькі ў нас у рэспубліцы, але і ў Маскве, дзе быў прагучаны аднайменны курс лекцый, дзе працавалі вучоныя, якія ў далейшым склалі ядро Інстытута беларускай культуры ў Мінску. І не трэба баяцца гэтай назвы — існуюць жа «паланістыка», «угразнаўства», «армязнаўства», гаварыць аб «паўночназнаўстве». Увесь ход развіцця грамадскіх навук у нашай краіне паказвае, што зараз мы вяртаемся да многіх ідэй 20-х гадоў.

Пачаць сваю работу цэнтр беларусазнаўства варта было б са складання вялікай, можа, нават суветнай бібліяграфіі па беларускім пытанні. Патрэбу ў такой поўнай бібліяграфіі ад-

гурток па вывучэнні лўрэйскай мовы — ідзіш, на якой пісалі Шолом Алейхем і Лей Квітка, на якой гаварыў, выходзіць на сцэну, Саламон Міхоэлс.

На перае пасаджэнне сабралася 55 чалавек. Да вывучэння мовы пацягнуліся людзі розных пакаленняў, але ў асноўным — моладзь. І зразумела жадаюць маладых пайсці яшчэ далей: зрабіць гурток толькі адной з секцый асветніцкага таварыства, якое будзе вывучаць і мову, і гісторыю, і культуру. (Танія таварыствы створаны ў Мінску і іншых гарадах краіны). Маладыя мараць — і гэта зусім рэальна, — каб на вечары і канцэртных праграмах загула лўрэйская народная музыка, лўрэйскае паэтычнае слова. У гурток ходзіць і тыя, хто піша на ідзіш; у часопісе «Савецкіх геймланд», што выходзіць у Маскве, друкаваліся вершы пенсіянера Л. Юдовіна, публіцыстыка інжынера А. Зельцэра.

Ёсць прапанова аб стварэнні спецыяльнай камісіі па нацыянальных справах, якая магла б дзейнічаць пры абласным (ёсць жа таная ў рэспубліканскім маштабе). Яна займалася б міжнацыянальнымі адносінамі, садзейнічала б вывучэнню беларускай, лўрэйскай і іншых моў і культуры ў вобласці.

Чарговы выпуск альманаха «Братарства», які выходзіць у выдавецтве «Мастацкая літаратура», прывабіць увагу яшчэ адным пачынаннем. Паэт Уладзімір Палковіч пераклаў на беларускую мову з цыганскай вершы і прозу віцебскага выкладчыка Вальдэмара Калініна. Як заўважыў Рыгор Барадулін — гэта першыя пераклады з мовы цыган у нашай рэспубліцы. І вось мы пры сутрэчы гаворым з У. Палковічам аб тым, што ў горадзе і вобласці жывуць цыгане. І чаму б і для іх не арганізаваць гурток ці таварыства па вывучэнню мовы і культуры?

У многіх таварышаў на розных узроўнях з'явілася актыўнае імкненне стрымаць, а то і спыніць размовы аб мінулым. Гэта нібыта перашкаджае праца-

ваць сёння і рухацца наперад. Але яны нам не рабіць вывадаў з 70-гадовай гісторыі краіны, рэспублікі? Як не прааналізаваць тое, што звязана з нядаўнім мінулым, высветліць, чаму так сталася з беларускай і іншымі мовамі?

Прычын шмат. І яны — прадмет вывучэння гісторыкаў, грамадазнаўцаў, філалагаў. Тут і палітыка паснароўнага ператварэння розных моў у адну. І доўгія гады сталінскіх рэпрэсій.

Тут да месца будзе ўспомніць і пра лекцыю прапаганду, ад тым, якую шкоду міжнацыянальным адносінам прынеслі, мяркуючы, блытаняны лекцыі, якія гучалі па ўсёй рэспубліцы. Такія лектары яшчэ зусім нядаўна выступалі і ў нашай вобласці, то нападаючы на «нейкага М. Шатрова» (ён, ці бачыць, утойвае сваё сапраўднае прозвішча пад псеўданімам), то на В. Быкава (ён, аказваецца, падтрымлівае не тых, каго трэба, і на сродзе «Мартыралага Беларусі» няправільна сябе паводзіць, «здэкаліва ўсмехаўся»), то на неафармалаў (на гэтых з лёгкай руні неатарых «дзеячаў» можна «наваешаць усіх сабан»). Сіладна разважае аб адраджэнні мовы і культуры, калі так бесцэрмонна зневажаюцца творчыя асобы, чалавечая, грамадзянская годнасць пісьменнікаў.

Нам не хапае штодзённай, пастаяннай работы ў тонкім і далікатным пытанні міжнацыянальных адносін. Калі праводзіцца адзіныя палітдні, трэба іх скарочваць для прапаведзі дружбы народаў, калі рыхтуюцца канцэрты мастацкай самадзейнасці — няхай у іх гучыць беларуская мова і розныя мовы нашай рэспублікі. Бо варта толькі ўлічыць, на колькі мовах можа загаварыць на такім свяце адзін толькі шматнацыянальны Наваполацк! А іншыя гарады і сёлы?

Усё гэта можа і павінна стаць не проста кампаніяй напярэдадні Пленума ЦК КПСС па нацыянальных пытаннях — усё гэта павінна стаць самім жыццём, інтэрнацыяналізмам сёння і заўсёды.

Д. СІМАНОВІЧ.

СУГАЛОССЕ СЁННЯ І ЗАЎТРА

У дні Усеаюзнага перапісу, адназваючы, як і ўсе, на пытанні анкеты, я назваў роднай мовай рускую, на якой напісаны ўсе мае кнігі, а мовамі народаў краіны, якімі валодаю, — лўрэйскую і беларускую.

— Вы ў мяне такі першы, — заўважыла са здзіўленнем мая гасця-падліковец. Высветлілася, што з тых, каго яна запісвала, ні беларусы, ні лўрэ не толькі не называлі свае мовы роднымі, але нават не ўключалі іх у тыя, якімі валодаюць.

Канечне, так было не ўсюды, але ўсё ж гэта наводзіць на сумны роздум. Як і ўся краіна, як і рэспубліка, Віцебшчына — шматнацыянальная вобласць. Тут побач з беларусамі жывуць рускія, украінцы, лўрэ, латышы, палікі. Так сілалася на працягу стагоддзяў.

Апошнім часам мы шмат гаворым аб адраджэнні беларускай мовы, аб тым, у якім становішчы яна апынулася і чаму гэта адбылося. Але ад размоў час перайсці да справы. Час рашаць, як уводзіць мову ў жыццё ад дзіцячага садка і перамоў у жыццё ад установаў і арганізацый, адшага класа да ўстаноў і арганізацый, ад адрываў шкоў з паглыбленым вывучэннем мовы да выкладання на беларускім неаформленым фільма педінстытута ўсіх аддзяленняў на роднай мове, ад пашырэння круга сутрэч чытачоў і гледачоў з рэзнымі артыстамі (надта ўжо малалітаратамі і артыстамі (надта ўжо малалітаратамі і артыстамі) мовы выкала ў прапагандзе нацыянальнага тэатра імя Януба Коласа) да перайменавання вуліц (адных жданаўскіх у горадзе — 8, а ў

вобласці гэтае імя ў назвах сустрэкаецца не менш).

Мова народа нямысліма без ведання яго гісторыі і культуры. І таму можна спадзявацца на адкрыццё спецыяльных курсаў, цэнтраў, дзе і будзе ўсё вывучацца ў комплексе. Узнікнуць (ужо ўзніклі) праблемы, звязаныя з выкладчыкамі, праграмамі, падручнікамі (як не пазаздросціць: у Грузіі толькі што выйшаў 2-гі том васьмітомнага выдання «Нарысы гісторыі Грузіі»). І ўсё-тані гэтыя праблемы не сёння, дык у бліжэйшыя гады вырашальныя. А гэта важна для ўсіх, але асабліва для маладых гарадоў. Дарэчы, у Наваполацку ўжо працуюць першыя ў рэспубліцы курсы па вывучэнню беларускай мовы, гісторыі, культуры, на якія збіраюцца людзі розных нацыянальнасцей. І радасна, што стварылі іх маладыя літаратары Лявон Баршчэўскі, Навум Гальпяровіч, Ірына Жарнаскі. У рэчышчы гэтай работы праводзіць свае пасаджэнні аб'яднанне «Узгор'е». Праўда, на шляху неаформалаў шмат перашкод. І незразумела, чаму хтосьці ў нашы дні спрабуе тармазіць работу па вывучэнні гісторыі народа, яго культуры і мовы, якую вядуць аматары даўнымі, захавальнікі помнікаў архітэктуры... На жаль, яшчэ знаходзіцца забараняльнікі. І — то членам «Узгор'я» не дазваляюць выступаць у віцебскіх школах, то бэсціць іх у прысутнасці дзсяткаў сведкаў у лекцыях, прыпісваючы ім самыя розныя грахі...

І вось яшчэ адна прымета часу: у сярдзіне студзеня ў Віцебску адкрыўся

У папярэдніх нумарах «ЛіМа» (за 28 ліпеня і 4 жніўня г. г.) на пытанні аддзела крытыкі адказвалі паэты. У дасланых лістах яскрава прагучала думка пра тое, што «нас дужа доўга вучылі хадзіць строем, спяваць хорам», што сапраўднае мастацтва — не ілюстрацыя да пастаю і рашэнняў, яно павінна будзіць розум і сумленне, прыносіць эстэтычную асалоду.

Сёння на анкету тыднёвіка пачынаюць адказваць крытыкі. Ім, як і прадстаўнікам іншых жанраў, таксама прапанаваны шэраг пытанняў. Вось яны:

1. Як суадносяцца, на вашу думку, узроўні сучаснай беларускай крытыкі і літаратуры?

2. Ці ёсць рэальныя падставы спадзявацца, што крытычная думка ў бліжэйшы час зробіць рывоч у асэнсаванні літаратурнага працэсу?

3. Некаторыя пісьменнікі лічаць, што крытыкі — гэта ў пераважнай большасці людзі, якія не здолелі праявіць сябе ў іншых жанрах. Што вы думаеце на гэты конт?

4. «Я народжаны, каб называць рэчы іх імёнамі». Наколькі адпавядае пазіцыя сучаснай крытыкі і ваша асабіста гэтаму выслоўю В. Бялінскага?

Прапануем увазе чытачоў адказы І. Афанасьева і Д. Бугаёва.

Іван АФАНАСЬЕУ

ПА ЗАКОНУ ЭСТЭТЫЧНАГА АДЗІНСТВА

Размову пра сучасны стан крытыкі хацелася б распачаць адказам на трэцяе пытанне прапанаванай анкеты. І не таму, што яно, як можа камунікуе будзь падацца, балючае і трошкі абразлівае для прадстаўнікоў крытычнага цэха. Наадварот, у фармулёўцы пытання дэкларавана роўнасць крытыкаў і літаратараў: не рэалізаваў сябе ў адным жанры літаратуры, рэалізуеш у іншым. Галоўнае — рэалізуеш.

А вось да чаго трэба імкнуцца крытыцы, каб магчымыя гарантыі яе, калі хочаце, эстэтычнай паўнацэннасці не выгладзілі ўмоўнымі, — гэта пытанне! І нават не сённяшняга дня, на якое, між тым, трэба шукаць адказу менавіта сёння, бо яно закранае сам прад-

мет дыскусіі і скіроўвае ўвагу на тыя сутнасныя змены ў ім, што адбываюцца на нашых вачах ці відавочна рыхтуюцца цікавымі, складанымі працэсамі ў сучасным духоўным жыцці.

Аднаўленне культурнай спадчыны народа, ліквідацыя белых плям у нашай гістарычнай і мастацкай свядомасці ставіць перад крытыкай якасна новыя задачы, вырашэнне якіх патрабуе адпаведнага навуковага забеспячэння і фактычна набліжае крытыку да літаратуразнаўства, але выконваць тут яна павінна сваю, спецыфічную ролю, застаючыся менавіта крытыкай. Уплыў спадчыны на сучасны літаратурны працэс — пытанне, якое цяжка ўзгадніць з праблемай літаратурнай тра-

дыцыі ў звычайным яе разуменні. Мы маем справу з унікальным становішчам у айчынай культуры, дзе спадчына — з'ява вострасучаснага, злабадзённага літаратурнага жыцця; павелічальнае шкло, праз якое трэба разглядаць гэтую сучаснасць, эстэтычна рухомую і няўстойлівую. Прамыя лініі раптам страчваюць у ім сваю бездакорную лінейнасць, а непрыкметныя раней рысачкі акрэсліваюць кантэксст глыбіннай духоўнай традыцыі, па-за якім ужо няма адэкватнага ўяўлення пра літаратуру і плённыя яе перспектывы.

Каб вырашаць такія задачы, крытыку, напэўна, мала быць няўдалым літаратарам. Сувязь тут узаемная, як і прыкладная адпаведнасць узроўняў

літаратуры і крытыкі. Непаразуменні ж часцей узнікаюць ад таго, што пытанне суаднесенасці гэтых узроўняў звычайна падмянялася іншым: вызначэннем адносінаў залежнасці, дзе крытыцы ў лепшым выпадку надаваўся статус другаснай з'явы (калі наогул не аспрэчваліся яе эстэтычныя правы).

Так, Пушкін быў Пушкіным не таму, што Бялінскі з'яўляўся аўтарам артыкулаў аб ім. Але і Бялінскі застаўся Бялінскім і пасля свайго ліста Гогаля: у незалежнасці ад геніяльных «Выбраных месцаў», больш таго, быццам насуперак ім ён і ў памылцы захаваў менавіта сваю, уласную пэўнасць у літаратуры. У рэшце рэшт, калі ставіцца да крытыкі, нібы да незалежнага ад літаратуры альбо як да заканадаўчы мод, мы ў аднолькавай ступені трапім у анекдатычную сітуацыю спрэчкі пра курыцу і яйка. Выйце — навучыцца павяжаць законы (і аўтаномнасць) жанру, прызнаваць іх першасны характар, бо эстэтычная абумоўленасць таксама можа сцвярджацца як катэгорыя эстэтычнай самастойнасці.

Аналагічна закону матэрыяльнага адзінства свету тут дзейнічае закон эстэтычнага адзінства свету мастацтва. Каго болей у А. Адамовіча: пісьменніка, крытыка, літаратуразнаўцы, публіцыста? Сапраўды, гэта хутчэй выключэнне, але яно пацвярджае правіла. І хіба гэтыя постацы не ўвасобіла тыя тэндэнцыі эстэтычнага самаруху, якія зараз актыўна праяўляюцца ў канкрэтных абставінах паглыблення і пашырэння прадмету крытыкі, пра што, дарэчы, гаварылася вышэй?

Бадай, ніхто не стане прэчыць, што беларуская «ваенная» крытыка і літаратуразнаўства вартыя беларускай «ваеннай» літаратуры. Маю на ўвазе працы М. Тычыны, В. Каваленкі і Д. Бугаёва (пры ўсёй супрацьлегласці іх падыходаў). Э. Гурэвіч, В. Жыбуля і іншыя. У той жа час суад-

несенасць узроўняў крытыкі і літаратуры — рэч досыць разнастайная, і падобную адпаведнасць у іншых тэматычных сферах адшукаць складана. Прычына? Якраз у тым, што «ваенная» крытыка не была «абозам» выдатнай літаратуры В. Быкава, А. Адамовіча, І. Чыгрынава, В. Казько, С. Алексіевіч, а звярталася да самой падзеі, вырашаючы праблему не для літаратуры, а разам з літаратурай (па законе эстэтычнага адзінства).

І «ваенная» літаратура, і «ваенная» крытыка абавязаны светапогляду нацыі, сфарміраванаму памяццю аб мінулай вайне. Вынік — выдатны прарыў па ўсім напрамках асэнсавання нацыянальнай трагедыі.

Калі ж народ быў пазбаўлены гістарычнай памяці і рэшткі яе захоўваліся высакародным падзвіжніцтвам некалькіх асоб, дык пра якую суаднесенасць можна наогул разважаць? Закон эстэтычнага адзінства няўмоўны і бяспітасны, асабліва там, дзе сам народ не задумваецца аб небяспецы гістарычнага нігілізму і не адчувае патрэбы свайго гістарычнага ўсведамлення. Нізкі паклон падзвіжнікам: дзякуючы ім усё ж пачалося абуджэнне нацыі, адраджэнне яе гістарычнай чуласці, і ўжо гэта — рэальная падстава будучага ўзроўня, а закон эстэтычнага адзінства сваю справу зробіць.

У апошні час мы шмат разважаем пра новае мысленне ў творчасці. Але новае мысленне ў старых, звычайных паняццях і катэгорыях ідэйна-мастацкай дасканаласці? Бязглуздзіца! Натуральна.

Дзмітрый БУГАЁУ

ГЛЯДЖУ З НАДЗЕЯЙ

Стан крытыкі заўсёды залежаў ад узроўня прозы, паэзіі, драматургіі, публіцыстыкі і іншых жанраў мастацкай літаратуры. Ва ўсякім разе, крытычная думка можа атрымаць грунтоўнае развіццё толькі тады, калі ёсць значная мастацкая літаратура, якая дае добры спажытак даследчыку.

Праўда, гісторыя ведае многа прыкладаў, калі выдатныя творы далёка не адразу належна ацэньваліся крытыкай. Больш таго, часта менавіта такія творы падпадаюць пад знішчальны агонь разнаснай крытыкі. Каб далёка не хадзіць, згадаю, калі крыві папсаваў Якубу Коласу за «Новую зямлю» і «Сымон-музыку», творы эпальнага значэння, або Васілю Быкаву за яго адметныя найперш свайго прадзвіжніцтва ў паказе вайны аповесці «Мёртвыя не баліць», «Пралятаў вышын», «Круглянскі мост». Зрэшты, выпадковымі гэтыя і многія іншыя разныя не былі. Справа ў тым, што і мастацкая літаратура, і крытыка ў асабліва моцна залежаць ад часу, ад агульнага стану грамадства, народжанай ім атмасферы. А яна можа быць і адносна спрыяльнай, і невыносна цяжкай, як у крывавай гады сталінізму, калі знішчаліся мільёны невінаватых людзей, у тым ліку многія пісьменнікі, і ўвогуле душылася ўсё жывое, адметнае і творчае. У такіх і ў такіх іншым падобных да іх перыяды асабліва бяспітасна распаўсюджваўся лірызм лепшых пісьменнікаў, самыя выдатныя творы, найбольш заўзята адмаўляюцца самай смелай мастацкай эксперыментацыі. Тон ва ўсіх гэтых ганебных справах звычайна задаюць ідэалагічныя кіраўнікі грамадства. А ўжо за ім ідуць схільныя да канфармізму, кан'юктурнасці і звычайнага кар'ерызму крытыкі і самі пісьменнікі, якія, бывае, вызначаюцца яшчэ больш рэзкімі нападнікамі на «братоў па літаратуры», чым прафесійныя крытыкі. Напсаў жа П. Глебкі ў артыкуле «Надземаўшчына замаскіраванай марксісцкай фразы» («Узвышша», 1931, № 3) пра свайго былога сбра: «Дубоўкава форма — гэта раз-

настойныя кутні буржуазнай нацыянал-дэмакратычнай «душы», у якіх, калі паглядзець, можна знайсці схованага Кайзера, Пілсудскага, Балаховіча, інш.». Праўда, Дубоўка тады, калі быў надрукаваны Глебкі артыкул, у «Сядзеў» — яго незаконна арыштавалі 20 ліпеня 1930 года.

Мала адстаў ад П. Глебкі і Р. Мурашка, які некалі разносіў выдатны чорнаўскі раман «Зямля» так зацята, як мала хто з прафесійных крытыкаў.

Згадваючы гэтыя прыклады факты з нашай горкай літаратурнай гісторыі, хачу падкрэсліць, што вуснамі небалага прайзніка Р. Мурашкі і выдомага паэта П. Глебкі гаварылі не толькі баязліва перастраховачнасць ды вымушана кан'юктурнасць, але і жорсткасць часу, яго, калі можна так сказаць, анармальнасць, якая, выдома ж, паклала свой вельмі моцны згубны адбітак і на мастацкую літаратуру.

Наш куды больш гуманістычны час, абумоўлены ім грамадская атмасфера, у якой набіраюць сілу дэмакратызацыйныя жыццёвыя і выразныя зрухі да паслядоўнай галоснасці, — усё гэта адкрывае вялікія магчымасці для плённага развіцця і мастацкай літаратуры, і крытыкі. Але гэтыя магчымасці, на маю думку, рэалізоўваюцца ў нас у рэспубліцы яшчэ яўна недастаткова.

Вядома, можна згадаць вельмі баявітую, па-сучаснаму вострую і бескампрамісную публіцыстыку Васіля Быкава, Алеся Адамовіча, Ніла Гілевіча. Залічым у безумоўны актыў нашай літаратуры, народжанай на хвалі цяперашняй перабудовы, кнігі апошніх гадоў П. Панчанкі, быкаўскія аповесці «У тумане» і асабліва «Абла-

ва», у якой пра самыя балючыя аспекты калектывізацыі напісана магутным паўцёмным напалам. А яшчэ прыходзяць на памяць праявіліся і паэтычныя творы І. Пташнікава, Г. Бураўкіна, Р. Барадуліна, А. Грачанікава, М. Мятліцкага і інш. пра чарнобыльскую трагедыю, якая кідае злавесны вадзвет на самую будучыню беларусаў. Сёе-тое вартэ ўвагі ёсць ужо ў нашай літаратуры пра гады культаўскіх рэпрэсій, пра бесчалавечнасць, амаральнасць сталінішчыны (вершы ў перыядыцы і ў кнізе «І радасць і боль», аўтабіяграфічная аповесць «Такія сінія снягі», нарысы-ўспаміны С. Грахоўскага, апавяданні і ўспаміны В. Хомчанкі, вершы А. Звонака, В. Віткі (пра Сталіна), паэма «Таймыр» і дакументальная аповесць «Яковья рукавіцы» П. Пруднікава, таксама дакументальна-біяграфічны твор пра Ц. Гартнага «Без эпітафіі» Э. Ялугіна і інш.). Нават пра Курапаты ўжо надрукаваны моцныя вершаваныя водгукі. Відавочна ўзрастае ў апошнія гады цікавасць да гістарычнай тэматыкі, асабліва актуальнай для нас, бо мы, можа, як ні адзін народ у свеце, праславіліся занябданнем свайго мінулага. А сёння мы ўжо маем не толькі гістарычную прозу У. Караткевіча, які да цяперашняй перабудовы не дажыў, аднак заўсёды мысліў смела і неардынарна, але і гістарычныя драмы І. Чыгрынава, прозу Л. Дайнекі, В. Іпатавай, А. Лойкі, У. Арлова, некалькі гісторыка-біяграфічных раманаў, драматычныя паэмы М. Арочкі і У. Дзюбы.

Не вельмі багата? І не ўсё з таго, што тут названа, выкліка-

ла шырокі грамадскі рэзананс? Можна і так. Але, тым не менш, пэўны зрух усё ж відавочны.

А як у крытыцы? Думаю, што яна таксама патроху пачынае выкарыстоўваць тыя магчымасці, якія адкрывае перад намі новы час. У якасці доказу можна спасылацца на артыкулы з перыядыкі і новыя працы А. Адамовіча з яго кнігі «Выберы — жыццё» і «Дадумаць да канца», успомніць важкую, ёмістую манаграфію У. Калесніка «Тварэнне легенды» і асабліва яго выключна вострыя і глыбокія артыкулы, надрукаваныя пасля выхаду ў свет згаданай манаграфіі. Ёсць цікавыя, прасякнутыя духам нашага перабудовачнага часу публікацыі ў А. Лойкі, Г. Коласа, У. Конана, А. Яскевіча, С. Андраюка. Вельмі змястоўным і прынцыпова важным для далейшых пошукаў нашай крытычнай думкі мне ўяўляецца Арочкаў артыкул «Абуджэнне гаспадары» («Польмя», 1988, № 7). Сур'ёзную працу па пераасэнсаванні беларускай літаратурнай гісторыі распачаў М. Мушыньскі.

Словам, пэўнае абуджэнне ўласна мастацкай і крытычнай думкі ў нас ёсць. І я не бачу вялікай разбежкі ва ўзроўнях сучаснай беларускай крытыкі і літаратуры. І гэта зусім зразумела. Бо крытыка з'яўляецца часткай самой літаратуры, яе самасвядомасцю.

А што датычыць спадзяванняў на бліжэйшы час, дык я тут безумоўна аптыміст. Мой аптымізм у вялікай меры грунтуецца на гістарычных аналогіях. Ва ўсе часы, калі грамадская атмасфера давала нейкія магчымасці для развіцця самой літаратуры і крытыкі, гэтыя магчымасці, як правіла, выкарыстоўваліся. Самы яркі прыклад (і ён ужо на маёй памяці) — гэта вельмі плённая актывізацыя крытычнай думкі ў перыяд хрушчоўскай адлігі — пасля XX і XXII партыйных з'ездаў. Лепшае, што было зроблена ў нашай крытыцы амаль за ўсе пасляваенныя гады, узнікла менавіта на хвалі гэтай адлігі. Я і сам толькі ў той перыяд адчуў, што і ў крытыцы можна нешта сказаць. А хіба А. Адамовіч, У.

Калеснік, В. Каваленка, нябожчык Бярозкін, — які так багата зрабіў для асэнсавання нашай паэзіі, старэйшыя нашы крытыкі Р. Шкраба, У. Юрэвіч, Я. Казека, — хіба ўсе яны не ў гэтай хвалі чэрпалі сілы для творчага раскрыцця?

Такім чынам, наша крытычная думка, калі яна хоча мець грамадскае прызнанне, не толькі можа, але і павінна ў самы бліжэйшы час зрабіць рэзкі рывоч, рашуча актывізаваць працу ў многіх напрамках. Можна, галоўнае з іх — пераасэнсаванне ў новым перабудовачным святле многіх з'яў нашай літаратурнай гісторыі. Праца тут чакансца вялікая, але вельмі ўдзячная. Нішто так не скоўвае крытычную думку, як яе жорсткае рэгламентацыя. Сёння такой рэгламентацыі становіцца ўсё менш. А гэта значыць, што перад крытыкамі адкрываюцца значныя магчымасці. І проста грэх, нават злачыства перад будучыняй — не выкарыстаць гэтыя магчымасці. Ужо адно тое, што сёння можна адкрыта гаварыць пра ўсе трагічныя старонкі нашай літаратурнай гісторыі, якія раней, асабліва ў культаўскі і застоўны перыяды ўсяляк замовчваліся, — ужо адно гэта вельмі шмат значыць. Чаму, напрыклад, вялікую цікавасць у нашай грамадскасці выклікалі крытычныя артыкулы прайзніка Б. Сачанкі? Думаецца, перш за ўсё таму, што ён, абспіраючыся на значны фактычны матэрыял, прыадкрыў некаторыя з гэтых трагічных старонак. А яны закрываліся такім болей, які не можа пакінуць аб'якавай ніводную жывую душу, калі яна да яго дакранулася.

Мабыць, няма ў літаратуры занятку менш паважанага, чым крытыка. Прынамсі, менавіта крытыкаў і ўшчуваюць найчасцей, і высмешваюць найбольш з'едліва. Думаю, гэта адбываецца таму, што на аднаго вартга крытыка, які хоць нешта разумее ў літаратуры як мастацтвае слова, звычайна прыпадае добры дзесяткаў людзей эстэтычна глухих, якія сапраўды выбралі не тую прафесію. (У дужках зазначу, што сур'ёзныя крытыкаў значныя пісьменнікі, як правіла, ставяць вельмі нават высока). Але адчуць і, галоўнае, ажыццявіць сваё прызычанне — увогуле справа надзвычай складаная. Нездарма ж з вяс-

З АПАЛКІ адвільготнелі. Сініца чыркаў імі па размяжым карабкі, ламаў, кідаў пад ногі і буркліва нягучна ляўся. Засталося толькі некалькі запалак. Ён заціснуў іх паміж пальцамі і шмаргануў апошні раз — ні іскрыны. Сядзеў на кунішках у цемры, прыпёршыся плячом да пліты, углядаўся ў той бок, дзе павінна было быць акно, і не бачыў яго.

Вось табе і прочі! Каго напужаў? Каму што даказаў? Сама, нябось, у добрым ды цёплым, з крыўдаю падумаў пра жонку і склытануў ад прыкрасці зубамі. Каб не ейны доўгі язык ды не ейныя бабскія выкрутасы, не калеў бы і ён у гэтай настыйлай будыніне ды не стрыг бы вушамі, як той заяц, што дзе трэсне ды звякне-грукне.

Што ж рабіць? Зноў выправіцца ў дарогу? І ажно скалануўся, узгадаўшы, як бухаўся па цаліку сем кіламетраў, як адпачываў раз-пораз пад прыдарожнымі ялінамі і міжволі цікаваў на бакі: а раптам які дурны ваўчыла бадзяецца ды шукае наедак...

Не, лепей ужо ноч пралескаецца тут сваімі зубамі, чымсьці трапіць на звярыныя.

І вось жа дурань! У дарогу выпраўляўся, а пра запалкі і не падумаў. Думаў, што ўсё тут ляжыць і чакае Сініцу? Быў час, што і чакала. Ляжала і чакала. Там, дзе паклалі. І святло было. Пстрыкнеш выключальнікам — і ўсе куты, як на далоні: і на кухні, і ў спальні, і на мансардзе.

Іван задраў голаў, прыслухаўся — ціха, чорна, як у яме. Рыгнула на дварэ сасна і зноў — ні гуку. Змярцвелі ногі. Ён выпрастаўся, чакаў, калі супакояцца прыкрыя жыгучыя мурашкі, што пабеглі ад ступакоў да каленя. Непамысна ён чуў сябе сярод гэтай цемры і цішыні, сярод соннага заснежанага лесу ў халодным, нікому непатрэбным доме. Толькі зарыцца і спаць, калі здолееш тут заснуць. Аспярожна пасунуўся туды, дзе павінны быць дзверы ў суседні пакой, намацаў іх і таўхануў. Хоць ты вока выкалі! Вобманкам пашукаў канапу — сеў. Ні пехіяра з коннага воласу, ні коўдры, ні падушкі. Гэта ж ён сам па восені скруціў усю паспелю і завалок на другі паверх. Быццам, каб хто залез сюды, то не скумекаў бы падняцца па лесвіцы ды паглядзець, а што там паны заблыліся?

Ісці туды? Уявіў, як будучы рыпец прыступкі, як у цемры будзе валтузіцца, лягзаецца клячамі... Ды гары яно гарам — перамучаецца неяк да раніцы. Сініца падціснуў рукі ў рукавы, прытуліў іх да жывата і паваліўся на канапу.

Во як яно бывае. Ляжыць Іван Сініца на канапе самога Гаўрылы Іванавіча і ні кропелькі не цешыцца, і ніхто яму не пазайздросціць, і ніхто не пакваліпта на ягонае месца. А каб ведаў сам Гаўрыла Іванавіч? А нічога ж бы і не было. Пасунуліся б ягоныя рудыя бровы на вочы, як заўсёды, калі ён быў нечым незадаволены, а слоўца гнеўнага не вымавіў бы. Не, не сказануў бы ані слова, як раней, калі гневаўся. Моўчкі вылаўся б.

Не ўжо, дарагі Гаўрыла Іванавіч, адаспаў ты сваё на гэтай канапе, адкачаўся на белых падушках, казы надзёр, не пры людзях кажучы, во на гэтым самым месцы пасля лішку каньяку. Спіш пяпер недзе на пвёрдзенькай паспелыні і ясі не ласяціну-лараціну, а тое, што плёхнуць у тваю бляшаную міску з вялізнага сагана. Як там толькі твай гастрыт вытрымлівае той харч? І ніхто зараз не надчэкае пьбе гэтак, як чакалі ў гэтым доме, ніхто дзеля аднаго пьбе лазеньку не напаліць, бярозавічкам спіну не пахвошча. І пэўна ж, не спусціцца да пьбе з другога паверха Антаніда ў кашулі, якую мая Глаша каб мела, дык толькі б на святкі ды ў людзі адзявала б, пазашываўшы, вядома, усе рэхі-прарэхі.

Не да прарэхаў табе ўжо, не да траляў-валяў і твай Антанідзе. Кажучы, выправілі яе паднімаць сельскую гаспадарку. Ну і падніме. А куды ж яна дзенецца? Во недзе мучаецца твая пацарачка! Яна ж бурані, ды бульбу, ды моркву толькі ў салатах, палчык адставіўшы, каштавала. Можна, і думаць не думала, што тыя прысмакі падкармліваюць смярдзючым гноем.

Ды ўсё-ткі няхай сабе бяда-гора, але ж і не гэтак, у якую трапіў ты, Гаўрыла Іванавіч! Пасядзіць-пасядзіць твая ясачка гадок-другі на тых бураках і не агледзішся, як зноўку ў на-

чалства выскрабецца, і зноўку — не адзін жа Гаўрыла ў Полацку — знойдзе сабе нейкага пры гальштукі, ды зноў пачнуць смажыць шашлык.

А во было жыццё! Эх, трасца таму ў бок, хто перавярнуў-перакруціў яго!

Сініца крутнуўся, лёг на спіну і выпрастаў змярцвелыя ногі. Але без падушкі нязручна было гэтак ляжаць, і ён сеў. Каб заснуць хоць на паўгадзіны, і то скараў бы час пабег, дык во лезе ж усялякае ў галаву. Што, падумаўшы, цяпер шукаць учарашні дзень? Дык жа не, чапляецца: адно за адно, адно за адно.

Падняўся. Патупаў на месцы — прыслухаўся. Пяць гадоў абаграваў ён гэты дом, не злічыць, колькі начэй адзін пракукаваў у ім і каб калі злякнуўся. Не, было напачатку трохі, было. А потым звякся — ні табе шум ба-

з апальшчыка? Хто да яго чапляецца: дай тое, дай гэта? Сядзі сабе тут на прыродзе, адно што камары назалюць. Дык можна завесці кралю, няхай адганяе. Мікола даў Сініцу пацягнуць з рыла, астатняе выліў у сваю глотку, адкінуўшы пры гэтым галаву і шырока развяўшы рот. Ніхто не ўмеў гэтак піць, як Мікола — не выпіваць, а выльваць, выпліваць у рот, прычым ягоны востры кадык у гэты час нерухомеў, а рот закрываўся толькі тады, калі ў пасудзіне не заставаляся ні кроплі. Мікола зарагатаў: «Трэба табе тут падол, трэба. А чаго аднаму ваўком выць, як нас няма?» Сініца пачмыхаў пад Міколава «гы-гы-гы», а потым, і зусім пасмялеўшы ад каньяку, папытаў: «А што ты сам, Мікалай Антонавіч, ніякай каралевы не прывязеш? Не паверу, што не мала! Ці гэтак жонкі баішся? Самы ма-

яго матчыны словы — не пугаю па вадзе. Аднаго разу толькі як нячысцін за язык цегануў: «А ты, мамка, хіба па пустых сцэжках шмат гайсала?» Мокрая ануца б'е так, што доўга помніцца. Ён запамятаў тую навуку на ўсё жыццё. Тады і вырашыў: ніколі нізавошта не будзе прыбіраць за другімі, няхай прыбіраюць за ім. Ды калі яшчэ тое прыйдзе, а Ваню ўжо тады надта ж карцела хоць адзін-адно-сенькі разок папісаць на сталае, засланым зялёнаю сурвэцаю, хоць разок адчуць сябе начальнікам. Але маці баіцца, што ён запляміць сукно. І ён аднаго разу ткі запляміў. Падлавіў момант, калі маці панесла вытрасаць сметніцы, хуценька расклаў на сталае падручнік, спыткі, паставіў чарніліцу і... Фіялетавае з зеленаватым адценнем чарніла выпліхнуўся з ягонай надзейнай невылівачні на сукно. Ваня

Проза

Трына Марнасек

АПАЛКІ

анаб'яданне

равы. Ён ведаў, што дом належыць самаму высокаму гарадскому начальству, а Сініца ў ім — апальшчык, гэта значыць — галава. Бо хоць у той паперы, у якой ён штотымся крэмаў сваё неразборлівае «Сініца» за клеткай, у якой заўсёды стаялі ягоныя 120 рэ, хоць у той паперы і пісалася, што ён апальшчык, а не хто іншы, ён ведаў: гэта азначае, што ён і вартаўнік, а калі трэба, то і кухар, а калі трэба, то і прыбіральшчык, і лазеншчык, і... Добрая была работа, што там богу грашыць — добрая. На пуп не рваў, нервы ніхто не бэрсаў, мазалёў не нажыў. Ад чаго яны маглі тут быць, мазалі тыя? Ад сякеры, калі пару разоў маханеш, каб шчэпак надрабіць? У пліце паліў брыкетам. Адно глядзі, каб не напусціць чаду.

Антаніда надта яго баляся. Ажно трэсла, бедную, як уроіцца ёй у галаву, што смярдзіць дымам. Прыбляжыць сярод ночы і — нюхае, нюхае. А потым як увяла і Гаўрылу Іванавічу ў вушы — удваіх пачалі нюхаць. Іншы раз толькі дом суцішыцца, толькі ўтэпаеш гаспадарку — прыбярэш са сталаў, памыеш посуд (Гаўрыла Іванавіч надта не любіў назаўтра паху бруднага посуду), падатрэш затаптаную падлогу і рады невядома як, што да падушкі дарваўся, а тут адчыняюцца дзверы і... «Мне здаецца — чад!» Паслаў бы, здаецца, ад прыкрасці разам з ейнымі зданкамі, як найдалей, дык жа не, не буркнеш нават, а раскатураецца так-сяк, ідзеш адчыняць юшку, выганяць праз усе дзіркі той нябачны жудасны смурод. А каб жа ён быў там! Ніхто ж, апроч яе, і вухам не вёў...

Любіла капрызіць, ой, любіла. А калі ўжо, не дай бог, каторы прывязе сюды каралева, ажно зелянее. Слова не скажа, ды Сініца нутром чуе — зелянее Антаніда.

«Ці яны ўсе бабы гэтакія?» — часам думаў Іван, бразгаючы каля пліты. І такая злосць разбірава — чамусьці на сваю Глашу. Быццам не Антаніда, а ягоная Глаша, забыўшыся на свайго мужыка, балявала з чужымі мужчынамі ў пыноўным доме сярод лесу. Быццам ён не для Антаніды, а для свайёй Глашы мыў падлогу, напальваў печы, ставіў квас, сушыў рыбку.

Мікола, самы маладзейшы з гаспадароў, аднаго разу быццам сцімаў, што творыцца ў Іванавай душы. Прывалокся да яго з бутэлькай каньяку, у якой на дне яшчэ плёхалася з паўшклянкі, і давай вярзіць, што ён, Мікола, з ахвотаю махнуў бы месцамі з кім заўгодна, хоць бы і з апальшчыкам. Бо за што могуць вытрасці душу

лады, а да бабскага падала не падкі». «Э-э-э, Сініца! — паніваў Мікола пальцам. — Не той пан, што прапаў, а той, што панам і застанецца».

І вось жа застаўся, каб яго качіць... Усіх, хто ездзіў у дамок, і след замяля, усё начальства ў горадзе выстрэляла са сваіх крэслаў, як каменчыкі з рагатак у падшыванцаў, а гэты сядзіць сабе недзе за вялізным сталом, засланым, пэўна ж, зялёным сукном, пасмейваецца ды па тэлефонах галёкае.

І вось жа вазьмі ты гэтага Міколу. Балбатаў, балбатаў, а сам далёка прыглядаўся, з прыцэлам. Куды каго шпурнула-маглынула, а яго яшчэ і на паверх вышэй падкінула ды ў мяккае, нябось, скуранае крэсла ды за зялёны стол чмякнула.

Далёкая, безнадзейная мара Вані Сініцы — стол, засланым зялёным сукном. Мара даўным-даўно перагарэла, згасла, і попл ветрам раздзьмухала. Толькі калі-нікалі быццам заказыча нешта, зане недзе глыбока-глыбока. І ўбачыць ён тады вялізны чырвоны стол з цяжкімі скрынкамі, якія ён, сямігадовы падшыванец, можа выцягнуць толькі тады, калі ўхопіцца абэроч за блішчастую балдавешку, упрэцца штомоцы пятамі ў ножкі стала з пашалевымі слядамі і высуне язык. Стол засланым зялёным сукном, якое маці заўсёды здымае, калі Ваня робіць на ім урокі. І праз шмат гадоў, пачуўшы: «Мой мілы таварыш, мой лётчык», — яму адразу бачыўся той доўгі вузкі кабінет з цяжкімі спалевымі ад сонца штормамі, чорнымі скуранымі крэсламі, якія доўга блішчэць пасля таго, як пашмудлага па іх матчына ануца. Увогуле, яна вельмі ўвішная, гэтая ануца ў матчыных руках — быццам гоніцца за кім, альбо ўцякае. Вось яна патанцавала па падвакоўніках, пераскочыла на крэслы, на вялізную жалезную скрынку з агромністым замком... Ваню чамусьці здаецца, што маці пабойваецца гэтай скрынкі і таму ейны голас глушэе, калі яна пачіва вымаўляе: «Сейфа».

Звычайна маці працуе моўчкі, ды зрэдку, калі Ваня глядзіць ужо не ў кніжку, а ў акно, яна бярэцца яго выхоўваць. «Старайся, сын, — кажа — яна, — старайся. Як вывучышся на чалавека, дык, можа, таксама будзеш сядзець во за гэтым самым сталом. А будзеш гультаяваць ды гойсаць па пустых сцэжках, дык адно і застанецца, што, во, як мне, за другімі падціраць».

Ваня — хлопчык паслухмяны, для

схапіў прамочку, пачаў выціраць... Хутка чарнільны сляды былі не толькі на сурвэце, спыткі і «Арыфметыцы», але і на ягоным твары. Тая бяда толькі ўзмаціла ягонае рашэнне стаць начальнікам. І ніхто тады не насмеліцца адхвастаць Ваню крапівой — нават калі ён разверне на сваім сталае чарніла.

Хто ведае, можа, і дамогся б свайго. Ды неўзабаве вясёлага лысага бухгалтара як карова злізала з таго кабінета пасля нейкай страшнай рэвізіі. Больш Ваня не рабіў урокаў у тым доўгім кабінэце, бо маці пайшла на свінарнік і ўжо не мела болей часу навучаць яго і страшыць ануцаю.

Так неўпрыкмет згасла ягоная мара і толькі зрэдку нагадвала пра сябе без асаблівага болю — так, варушыўся недзе ўсярэдзіне чарвячок, гэтаксама, як і тады, калі ўсплывала ў памяці ягонае безнадзейнае каханне ў сёмым класе да аграномавай дачкі...

Холад дабраўся ўжо і да ступакоў — не глядзі што ў валёнках. Сініца падняўся, патупаў на месцы, адіх і прыслухаўся: «Во дурны! — ляў сам сябе ў думках. — Хто тут можа быць? Чаго стрыжэш вушамі?» Ды маўкліва лаянка не надта надавала ўпэўненасці. Нязвычайная цішыня некалі вясёлага дома, відаць, мацней за холад ціснула яго з усіх бакоў, блытала думкі, адганяла сон. Ён ступіў некалькі крокаў да выхаду, выцягнуў рукі і пачаў шукаць дзверы: Рука намацала каля вушака выключальнік. Па звяччы пстрыкнуў ім і... зажмурыўся ад яркага святла. Пад столлю, быццам і не было ніякага пярэпахла, а гаспадары дома яшчэ мелі сілу і вось-вось маглі сюды заявіцца, радасна святлілася лямячка. Вось табе і на! А яму ж сусед Зміцер наплёў, што абрэзалі сюды электрычнасць. А Іван, ёлупень, паверыў таму кулгавому пустабрэху, зайздросніку. Быццам забыўся, як сам Зміцер меў некалі на апальшчыка: прынохаў цёплае месца і пайшоў да брыгадзіра скардзіцца на сваю грыжку. Ды брыгадзір выбраў Сініцу: хто гэта будзе любіць гэткага балбатава, як Зміцер, у яго што ў галаву ўскочыць, тое адразу ж і на язык, і на людзі. А Сініца не прасіўся, яго самога паклікалі, папрасілі, можна сказаць. І ён паслухаўся. А чаму ж і не паслухаць добрых людзей, калі яны да цябе па-людску? Так і зрабіўся ён апальшчыкам. На ўсю ваколіцу быў адзін апальшчык — Іван Сініца. Нязвычайная работа, вядома. Ды

што нязвычайна — нават слова гэткага не чулі раней у іхняй вёсцы — «апальшчык». Ды, як кажуць, абы ў печ не паставілі, а так... Начальства, няма чаго казаць, паважала, не крыўдзіла. Ды Зміцер, выходзіць, і цяпер злосьць спганяе? «Сам, на во, з'еш, — пагарзіўся Сініца на акно. — Гарыць лямпачка! Як гарэла! Рады быў бы ты патушыць яе, ды не з тваім кручаватым носам».

Чакай, а чаму... лямпачка?.. Тут жа быў... а-ба-жур!..

Прыхінуўся да вушака, сцягнуў аблавушку і выцер ёю гарачы потны лоб. Не было абжурна, не было тумбачкі пры канапе, сьняй букетніцы на сталае, не было ж і стала!

Добра, калі Гаўрыла Іванавіч адзеціць усё, колькі яму налічылі. А раптам зноў якая перамена, і ён зноў на свайго каня ўскрабёцца? Сушы тады, Сініца, хлябец у запас. А Антаніда? Паполе, паполе грады, выскачыць у перадавік ды на старое месца... А Мікола? Мікола ж і цяпер!.. Мала, што не прызнаў Сініцу, як той ездзіў па даведку, у якой было б чорным па белым напісана, што ён, Іван Сініца, сумленна адпрацаваў пяць гадоў апальшчыкам. Не захацеў пазнаць, хале-ра, не захацеў. Вочы зрабіліся вадзяністыя і пустыя-пустыя: быццам ёсць яны і адначасна быццам іх і няма на Міколавы твары. Не бацаць, словам, і ўсё тут. Але ж гэта ён цяпер не прывучае, а як абудзецца, прытрэцца да новага месца ды як захацацца яму паехаць на свежае паветра? Куды ж тады кінецца, як не ў гэты дамок-церамак? «Не той пан, што прапаў...» Ды як пакажа гэты пан тыя паперы, у якіх перапісаны ўсе абжурны, тумбачкі ды мётлы-вёдры? А на кожнай паперцы — Сініца падпіс. «Вось, — скажуць, — апальшчык Сініца, табе спіс, што ты прыняў, а цяпер паказвай, што маеш».

І каму ж гэта рукі свярбелі, каб яны век, як ад каросты, варушыліся ды спакою не знайшлі. Сініца страхавіта зірнуў на акно, быццам за ім стаяў цяпер той невядомы, хто насмеліўся паквапіцца на гаспадарскае дабро. Рука паспешліва пацягнулася да выключальніка — і зноў запанавала цемра.

Чаго пёрся сюды, апальшчык без печы? Каго тут цяпер абаграваць? Толькі істрыкнуць запалкай!.. Няхай тады шукаюць сляды! А хто кінецца шукаць?

Ну і спарыўся ж ён у кажуху! Расшпіліўся і гучна, безнадзейна ўздыхнуў. Паслухаў — ціха.

Дык хто кінецца цяпер шукаць сляды? На ліха яны каму? Ды яны падзякуюць яму, апальшчыку, што гэтак мудра распарадзіўся. А пасля, калі што і зменіцца, пабудуюць новы дамок. Будуць яны, будуць і дамки, будуць і апальшчыкі. Ён, праўда, да таго часу ўжо адпрацаваў сваё. Няхай тады Зміцер пакаштае лёгкага хлеба!

Не ўзяў з сабою запалак. Во ёлупень! Была б зроблена работа, і зажыў бы сабе спакойна. А якое спакойна? Ці ж можа быць цяпер спакойна?

І — застагнаў ад роспачы. Пасунуўся, націснуў плячом на дзверы — яны зарыпелі, нібы нехта нябачны шмаргануў нажом па патэльні.

Чаму ж ён так апусціў рукі, кінуў усё? Трэба ж было вартаваць, з усяе сілы вартаваць! Але ж і зноў: як вартаваць — за дзякуй? Дык ж і дзякуй пакуль што няма каму сказаць. Ён і пасунуўся быў да Міколы, думаў атрымаць нейкае распараджэнне. А той за рукаў яго хапіў і, хоць нікога і не было ў кабінце, а ён усё адно па кутках зырк-зырк, а потым моўчкі выштурхнуў Сініцу за дзверы, завёў, сорам каму пахваліцца, у прыбіральню і там, вытрашчыўшы вочы, зашыпеў: «Няма ніякага апальшчыка. Няма і не было! Калі не хочаш паспытаць поснай полікі — не вякай лішняга». — «А калі паградуць?» — зашаптаў Сініца. «Хоць па грэсках разнясуць — табе што? Не твой дом! — азірнуўся і дадаў. — І не мой. Ясна?»

Куды ўжо ж ясна! Павесіў тады Сініца яшчэ адзін замок на дзверы і супакоўся. Праўда, узяў грэх на душу, паслухаўся Глашы ды і садраў адзін дыван з Антанідзінага пакоя,

прывалок апоўначы дахаты: прыгожы дыван — кветкамі. Ды Глаша толькі напачатку смелаю была, а як ён прыбіў той дыван да сцяны — адзін дзень усяго павісеў, — і зняла, у запечак перанесла. Павісеў там тыдзень і зноў садрапа ды на гарышка ўсцягнула, апілкамі засыпала, а наверх яшчэ і ламачка накідала. Так ён болей нічога і не прынёс дахаты. Ледзь Глашы заікнешся — ажно з сябе выходзіць: «А куды я пахаваю тое дабро?»

Не, адно выйце — чыркнучы запалкай. Яму дабро не патрэбна, а на ліха, каб хто другі зажываўся ды каб пасля тое бокам не каму-небудзь, а яму вылезла? Апальшчык-то апальшчык, а Гаўрыла Іванавіч, помніцца, як адчыніць дзверы, так і гукае: «Го! Ці дома гаспадар!» Не, не хоча ён болей тут быць ні гаспадаром, ні апальшчыкам. Праваляцца яны скрозь зямлю, тыя пасады!

Злосьць надала ўпэўненасці. Ён ведаў цяпер, што зробіць. І гэта супакоіла. Уключыў святло ў сваім былым пакойчыку, дзе збоч вялікай пліты стаялі брудныя вёдры з брыкетам, палез на пліту і на пячолку — быццам нячысцік знарок падкінуў — знайшоў некалькі карабоў запалак. Доўга чыркаў імі — пакуль нарэшце з-пад пальцаў не ўспыхнуў чырвоны язычок. Згарэў добры дзесятак пажоўклых «Вожыкаў» ды «Кракадзілаў», нарэшце нясмелы сіні агеньчык пабег па тоўстых брыкетках.

Сініца выключыў святло, усеўся на зэдлік насупраць пліты і доўга глядзеў, як скакаў агонь па чорным брыкетце, ажно пакуль той не зрабіўся чырвоны і не пачаў развальвацца на кавалкі.

Ні пра што не хацелася думаць. Нават баяўся думаць, бо тады можа нешта зыначыцца, а навошта? Ён быў упэўнены, што ні да чаго лепшага ўжо не дадумаецца. Апошні раз ён паліў у гэтай печы. І не для таго, каб абгарэць дом ці згатаваць страву, а проста — каб хутчэй прабегаць час.

Колькі ён прасідеў перад гэтымі дзверцамі на зэдліку за пяць гадоў? Ці ж думаў, што прыйдзе во гэтка дурная хвіліна?

Сядзіць, бывала, сабе, а на пліце юшка варыцца, а то і ласяціна ў сагане смажыцца. Гаўрыла Іванавіч парог пераступіць, носам пацягне і — да сагана. А то Мікола ў трусах ускочыць ды гыгоча, падскоквае вакол пліты, штаны свае на шаткі пасля рыбы развешвае. Болей за ўсё не любіў, калі прыезджала Антаніда. Не, не тое, што не любіў, а хто яго ведае, што тады з ім рабілася. Непамысна неяк было і ўсё тут. То ён Іванавіч лістка ў смажаніну не паклалі, то паклалі, ды замнога, то юшку перасалілі, то ён пахне нечым не тым, чым ён хочацца. Быццам і без злосьці фанатэрыцца, а яму ўсё адно хоць ты куды дзеныся. Гаўрыла Іванавіч з Міколам пасмейваюцца, а яму не да смеху. Яны не ведаюць, што да чаго, а ён то памятае, калі Антаніда пачала корчыць нос. Пасля таго, як яна не з Гаўрылам Іванавічам, а з нейкім лысым, худым, як жардзіна, ды не ў выхадныя, а ў сераду на «Волзе» падкаціла. Сініца ж не скумекаў ні ліха адразу ды і бухнуў: «А куды вы, Антаніда Сямёнаўна, падзелі Гаўрылу Іванавіча?» Яна толькі вачыма зырк — тут Сініца і дапетрыў, што асечка атрымаўся. З таго часу і корчыла Антаніда нос. Лісток лаўровы... Перчык... Акунёк...

— ...Іва-а-ан!..

Голас у Антаніды ласкавы, мяккі. Іван няўцямна пазірае, як яна паволі спускаецца з мансарды — не адводзіць ад яе вачэй. Каб выйсці па што-небудзь на двор, дык жа дождж шалее з рانیцы. А, ліха на яго, пайду, думае Іван і ўжо косіць вокам у бок дзвярэй, але Антаніда зноў гукае сваім салодкім-салодкім голасам і, не адрываючы ад яго вачэй, зноў пачынае падымацца наверх. І Сініца, нібы яго нехта нябачны дзеўбануў чымсьці цяжкім на галаве, нясмела набліжаецца да лясвіцы. Адна прыступка, другая... Антаніда ўсё гэтак жа ласкава ўсміхаецца яму — ні табе лісточкаў, ні перчыкаў. І ён распраўляе плечы, выцягвае шыю і ідзе на лясвіцы ўжо больш

упэўнена. Яна не адводзіць позірку. Не стрываў — пабег, пераскокваючы цераз прыступкі, і калі ўжо схпіў за край лёгкай ружковай сукенкі, убачыў за ейнаю спіною высокага гожага маладзёна. Той сядзеў за сталом, засланым велізарным шэрым доме са слабаю надзеяю, што выпішучь нарэшце яму даведку. Датуль шукаў праўды, пакуль не наўрэў на Міколу, а той і выпштырхнуў яго ў прыбіральню.

Ціха смяялася Антаніда, сурова спадыла глядзеў на Івана маладзёна, а Іван раптам заплакаў. Бо ведаў: не патрэбен ён болей Антанідзе, не спатрэбіцца і маладзёну. Гэты — не Гаўрыла Іванавіч, гэты — упэўнены, прыгожы, па плечы не паляпае, на чарку не клікне. І апальшчыка ён сабе возьме, вядома ж, другога. Можна, Зміцера, а можна, і яшчэ спрытнейшага, рухавейшага.

Гучна, па-бабску ўсліхваў Сініца і выпіраў рукавом твар.

Усліхнуў, ускінуў галаву — нікога. Ціха, цёмна, няўтульна. Падняўся, цяжкавата перастаўляючы змярцвелыя ногі, засунуў юшку. Пацягнуў носам — ці чуваць смурод? — і махнуў рукою: што ўжо цяпер — усё ж пойдзе дымам. Стаяў, успамінаў сон, і падступала да горла, давіла крыўда. Ці то на Глашу, з якою пасварыўся адвечоркам і папёрся ў гэты пусты, нікому непатрэбны дом? Ці то на Гаўрылу Іванавіча, які пабудоваў гэты дом? Ці то на брыгадзіра: навошта паклікаў Сініцу працаваць тут апальшчыкам? Ці то на Міколу, які не выдаў даведкі? Ці то на Антаніду і гэты недарэчны сон? Ці то на гожага маладзёна?..

Хутчэй бы раніца! Абы трохі зашарэла...

Сініца зноў апусціўся на зэдлік — уздыхаў, маракаваў і так і гэтак, і нічога лепшага не прыходзіла ў ягоную стомленую галаву. Пакуль зноў не убачыў Антаніду.

— ...Іва-а-ан! — голас ласкавы, пяшчотны.

А яму раптам запыршыла ў горле і зрабілася шкада ўсіх-усіх — яе, дурную бабу, Гаўрылу Іванавіча, Міколу...

— Чаго плачаш, Іван?

А ён і слова не можа выціснуць.

— Не крыўдуй на мяне...

— Ды што там! — ён выцер слязу.

— Я ж па ўсіх вас бяду, я ж для ўсіх стараўся, усім хацеў дагадацца. А што выйшла?

— А што выйшла? — падзівлалася Антаніда. — Што ты, Іван?

— А суд? — адкрыў рот Іван.

— Ну і што той суд? Спужаўся? Бедненькі, — ласкава заўсміхалася Антаніда. — Дурненькі ты...

Яна засмяялася і зноў пачала падымацца па лясвіцы. Іван — за ёю. Прыступка... другая... дзесята... Колькі ж іх тут? Цяжэе галава, і з кожнаю новаю прыступкаю быццам нябачны звон б'е па ёй. Слабеюць рукі. Вельмі хочацца азірнуцца назад, быццам нават просіць нехта ззаду, каб ён азірнуўся, але ён баіцца, што тады можа не ўтрымацца на лясвіцы і паляціць уніз...

Раптам Антаніда перастае ўсміхацца, яе твар выпігваецца.

— Чад! — спалохана гукае яна.

— Што ты! — Сініца падаецца да яе — яшчэ крок, і ён будзе побач.

— Учадзеём! — лямантуе Антаніда, страшна вырачыўшы вочы, і яе лямант адбіваецца дробным рэхам з усіх кутноў вялізнага пустага дома: — Чадзеём... Чадзеём... Чадзеём...

Ёсць на Брэстчыне рэчка Вец...

Нясе яна свае воды праз лясы і палі, міма вёсак і мястэчка Пружаны, аж пакуль не сальцеца з Мухай, утварыўшы Мухавец. Ёсць на рацэ востраў. Паданне сцвярджае, што калісьці збіраліся там на вечна нашы продкі. Адтуль і пайшло — «Вец-востраў», а потым і рэчку празвалі Вец. З часам вымаўленне змянілася і стала гучаць: рэчка Вец і Вец-востраў.

Напэўна, і пасля, калі само паняцце «веча» адышло ў гісторыю, Вец-возера прыцягвала да сябе людзей. Нездарма ў 40-х гадах танцпляцоўку зрабілі не дзесяці ў цэнтры горада і нават не ў старым парку, а на гэтым астраўку.

Апошні час востраў пуставаў, зарос пустазеллем. У такім жа запустенні быў і стары парк, разбіты ў XIX ст. паводле праекта архітэктара Ланці каля памеснага дома (жыхары Пружан завуць гэты будынак «Дом графіні»).

У васьмь гадоў пачалося ажыўленне. Рыхтуецца да рэстаўрацыі «Домік графіні», ідзе добраўпарадкаванне парку і прылягаючай тэрыторыі. Але ж... пачалося гэта добраўпарадкаванне з высечкі парку. Навошта? Такое пытанне задала карэспандэнтка мясцовай газеты «Зара камунізму» І. Маслянічына начальніку раённай інспекцыі аховы прыроды М. Глушакову. Той растлумачыў: «Даўно ўжо пара была навесці парадок у парку. Са свайго боку я вылучыў толькі два пункты. Першы — захаваць гідралагічны рэжым парку, другі — захаваць і добраўпарадкаваць крыніцу...» Дык навошта дзеля гэтага высякаць парк, басейн у парку асушаць, а потым будаваць новы?

Акрамя ўсяго іншага, праект праду-гледжвае знішчэнне Вец-вострава. Прычыну «неабходнасці» гэтай акцыі растлумачыў старшыня гарсавета Р. Трэбнік: «Знішчыць яго (востраў. — М. Б.) прыйдзецца па тэхнічнай неабходнасці. Пры пракладцы новага рэчышча Вец мы выкарыстоўваем экскаватары, а па востраве яны не пройдуць». Цікава, навошта экскаватару «праходзіць па востраве»? Можна, яны спакойна змаглі б зрабіць справу, рухаючыся па беразе ракі? А калі не, дык можна ж ажыццявіць прапанову жыхаркі горада І. Маслянічынай — участка каля вострава ачысціць уручную, пры дапамозе грамадскасці. Думаю, шмат жыхароў Пружан прынялі б удзел у гэтай справе. Звярніце ўвагу і на словы т. Трэбніка аб «новым рэчышчы». Якое можа быць «новае рэчышча» пры ачышчальных работах? А, можа, гэта толькі называецца «праект ачышчэння», а на самай справе — звычайнае спрамленне, дакладней кажучы, — пераўтварэнне рэчкі ў канаваў? Можна, аўтары праекта не ведаюць, як часта пасля такіх «спрамленняў» рэчкі мялелі і ў іх знікалі амаль уся жывёнасць?

Тое ж і з крыніцай. Хто можа з упэўненасцю сказаць, што пасля падобных рукаворных катаклізмаў яна не знікне? Колькі іх ужо не стала? На маю думку, лягчэй пералічыць тыя, што засталіся.

А Вец-возера? Вось як разважае т. Трэбнік: «Пра востраў ведаю толькі тое, што ён служыў у якасці танцпляцоўкі. Заўсёды лічыў, што і насыпаны ён быў з гэтай мэтай». У яго ёсць адна «цікавая» прапанова: «Калі дакладна будзе вядома гістарычная яго каштоўнасць, можна будзе потым зноў насыпаць яго трохі збоку». Іншая думка ў кіраўніцтва раённага добраахвотнага таварыства аховы помнікаў: «Калі востраў спраўды ўяўляе каштоўнасць як гістарычнае месца, знішчэнне яго будзе падобна на варварства. Паспрабуем знайсці ўсе неабходныя звесткі аб яго мінулым, але на гэта патрэбны пэўны час».

Відаць, пошукі неабходна было пачынаць раней, яшчэ тады, калі праект толькі пачаў распрацоўвацца.

Пішу гэтыя радкі і думаю: «А можа, у гэты час піла і сякера знішчаюць апошняю чорную альшыну, чарэшчаты дуб?»

Няўжо ж будзе загублена прыгажосць? Р. С. Пакуль рыхтаваўся да друку гэты матэрыял, з'явіўся і дакумент, які пацвярджае гістарычную каштоўнасць вострава. Выйшла ў свет кніга А. Т. Федарука «Садова-парковое мастацтва Велорусіі». У ёй на старонках 183—184 змешчаны матэрыялы пра Пружанскі парквы комплекс. З яго вынікае, што востраў Вец з'яўляецца часткай часткай палова — паркавага ансамбля, а значыць, ахоўваецца дзяржавай.

М. БАГАДЗЯК,
гісторык.

г. Мінск.

Шарантон у Ніжнім

Трэці раз наведаюць Мінск артысты з горада Горкага, Ніжагародцы. Сустрэча з імі пачалася «Ганеннем і забойствам Жан-Поля Марата, адноўленым артыстычнай трупай псіхіятрычнай клінікі ў Шарантоне пад кіраўніцтвам пана дэ Сада». Так называецца п'еса Пётра Вайса, якую ўпершыню ў краіне паказваюць нашы госці.

Уяўляецца: тэатр — у тэатры. Ды яшчэ ролі ў адным з іх выконваюцца нібыта псіхічна хворымі, вар'ятамі! І ўся гісторыя забойства Марата падаецца ў трактоўцы вядомага сваімі адвольнасцямі і парадоксамі старога залётніка, схільнага пасамаца розных эратычных непрыстойнасці...

З творчай асалядай і сапраўдным імпульсам паглыбляюцца ў гэтую нязвычайную тэатральную гульні нашы жывеньскія госці. Рэжысёр Я. Табачнікаў вызначыў зусім адметны рытм дзеі і прапанаваў асабліваю манеру выяўлення «хворай» фантазіі персанажаў. Відовішча атрымалася малюнівым, багатым на нечаканыя фарбы. Імклівым і па-свойму гарманічным. Уласна кажучы, нешта падобнае да больш-менш агрэсіўнага і жыўых характараў набылі толькі два «героі» — марніз дэ Сад (В. Дваржэцкі) і Жан-Поль Марат (В. Нікіцін). Яны, калі так можна сказаць, «не зусім» вар'яты. Праз гэтыя ролі тэатр галоўным чынам і спрабав асэнсаваць такія паняцці, як «рэвалюцыянер» і «рэвалюцыяніст», акцэнтуючы нейкае падабенства дыспуту-спрэчкі паміж псіхічна дэўнаватым «аўтарам» і апантаным маніяй велічы неўраўнаважаным «выканаўцам».

А навонал то амаль што зусім па-балаганнаму, то набліжаючыся да вядомых нашаму мастацтву формам агітбрыгад накшталт «сіняй блузы», то дэманструючы пікантныя прагавітыя імпульсы ў паводзінах клінічных вар'ятаў, патрэбныя і адпаведныя менавіта таму, што гэтыя хворыя зараз паказваюць у спентаклі... Паспраўднаму захопленыя не звычайнымі творчымі задачамі, артысты з Волгі ў асобныя моманты ўзрушаюць залу адточаным майстэрствам. (Бліскучыя пасажы знітаваны надзвычайнай «логікай» хворых у Г. Ляпінай і А. Фіртава ў ролях Шарлоты Кардэ і Дзюпрэ). А выгладзе ўсё на падмоцках амаль што... імпрэвізацыйна. Быццам бы гэтых хворых так і цягне туды: у вір бунту і гвалту, дзе яны ўчора патрабавалі смерці караля, сёння — Дантону, а заўтра...

Народ, які робіцца натоўпам і нават раз'юшанай зграяй, — і зграя, якая гатова падхапіць заклік прамоўца-вестуноў светлай будучыні і згуртавацца ў атрады змагароў супраць тыраніі. Паводле гістарычных падручнікаў і філасофскіх даследаванняў барацьба за такую будучыню — жывы і натуральны працэс. Тут жа часам усё выгладзе самавольнымі ўспышкамі хваравітай фантазіі, выбухам д'ябальскіх эмоцый або спалучэннем ірацыянальных сіл. Сад і Марат толькі шукаюць апраўдання і вытлумачэння ўсяму гэтаму. Гістарычнае вар'яцтва — працяг здаровых памкненняў адзінак і натоўпу, людскіх мас і іх кіраўнікоў... Ці наадварот?..

Не, не рабіце сучасных алюзій і параўнанняў. Мадам Кульм'е (Л. Драздова), пад чыім наглядам жыве Шарантон, адразу ж спыніць спентаклі і патлумачыць вам, што такое пераўтварэнне людзей у рэз'юшаную зграю ці такія гранічныя заклікі да забойства на гільцыне ўсіх, хто хоць крышачку «правей» ямабіндуе, асабліва розных там жырандыстаў, — гэта пльн хворай фантазіі яе пацыентаў; калі ж і здаралася нешта на самай справе, дык гэта было колісь — «у мінулым» — і цяпер, у нашы часы, такое немагчыма. Мабыць, дзеля гэтага роздуму пра магчымасці пераходу нармальнага гістарычнага працэсу ў ланцуг вар'яцкіх катаклізмаў і запрашае гледачоў на прэм'еру зусім незвычайнага спентаклі тэатр, што прыхае да нас з Ніжняга, які завяча горадам Горкім. Дарэчы, такія дакументы нядаўняй гісторыі, як «Несвоевременные мысли» М. Горькага або «Окаянные дни» І. Буніна, абвешчаліся ў свой час вынікам хваравітага ўяўлення і забабонных памылак іхніх аўтараў. А ў любым вар'яцтве, як казаў калісьці адзін шэкспіраўскі чалавекзнавец, бывае і «свая сістэма». Пацыенты клінікі ў Шарантоне, з якімі знаёмляць нас ніжагародцы, нагадваюць і пра гэта.

Барыс БУР'ЯН.

Тэатр

ПРЫЙСЦІ Ў МАСТАЦТВА ШЧЫРЫМІ

Калі Уладзіміра Мішчанчука, які працаваў у Гродзенскім драмтэатры, запрасілі выкладаць у Беларускай дзяржаўнай тэатральна-мастацкай інстытуце, над сумненнямі і ваганнямі верх узяло... тое загадкавае пачуццё, якое заўсёды ўзнікае перад не вельмі знаёмай, але ж надта прыцягальнаю справай. Тым больш што за перыяд працы акцёрам і дырэктарам тэатра ён пераканаўся: наша так званая тэатральная школа дае далёка не ўсё, што неабходна артыстам сучаснае сцэны. Таму і паспрабаваў увасобіць некаторыя свае мары і памкненні ў інстытуце, набраўшы акцёрскі курс; пераіначыць чымсьці традыцыйную «хаду» канвеера: школа — ВНУ — тэатр. Цяперашні выпускны курс, як

высветлілася, амаль напалову складаецца з маладых людзей з перыферыі. Большасць з іх, лічыць Мішчанчук, раскрылі ў інстытуце свае шырокія, яркія здольнасці, а галоўнае, на яго думку, — у іх ёсць сапраўдная, шчырая любоў да матчынага слова, да роднай культуры: яны хочучы ведаць і ведаючы яе...

Пасля аднаго з выпускных спектакляў мы сустрэліся са старшынёй дзяржаўнай экзаменацыйнай камісіі А. М. РЫБНІКАМ, заслужаным дзеячам мастацтваў Узбекскай ССР. Яшчэ не былі вядомы вынікі экзаменаў, не былі выстаўлены адзнакі, аднак прафесар Рыбнік з задавальненнем пагадзіўся на гутарку.

ЯК УЧОРА было, помніцца зімовая раніца — ці то на сыходзе шасцідзесятага года, ці то на пачатку шэсцідзесят першага. Пасля доволі ладнага стажу службоўства ў газетах я абываюся тады ў штаце літаратурна-драматычнай рэдакцыі рэспубліканскага радыё, у яго невялікім двухпавярховым будынку на Рэвалюцыйнай вуліцы. Сярод таго, што новую службу адрознівала ад ранейшай, што ў мітульзе газетчыка за звычайнае не было, увайшла ў мае жыццё амаль штодзённыя рабочыя сустрэчы

Але тое, што ад «п'едэстальнага» Рахленкі я пачуў, кінула мяне з холоду ды ў жар. Падрабязна ў збытэжанага стваральніка апавядання нешта пра дзівосны лёс і фенаменальную асобу героя, аб існаванні якога ён да перадачы не ведаў, і адчуўшы, што «аснашчаны» я па гэтай тэме не толькі на тыя няпоўныя дванаццаць старонак машынапісу, з якіх ён чытаў у эфір, Леанід Рыгоравіч упэўнена вымавіў:

— У вас матэрыял для п'есы. Для нашага тэатра. Для мяне. Падумаіце. Ахвотна вам, калі

ліць з'яву буйную, шматкампанентную, выявіцца ў характары маштабным, важкім — вось што перадусім яго вабіла як мастака. У святло рампы Рахленку даводзілася выходзіць і палымным рэвалюцыянерам, і хіжакам негачыянтам, і ўвасобленнем маральнай вышыні, і чорным ліхадзеям. Але што б за персанаж то ні быў, фарбы клаліся выканаўцам смелым, шырокім, напоўненым мазком.

Думаецца, пры ўсёй з'едлівасці, нават помслівасці насмешкі, з якой абмалюваны ў крапівоўскім шэдэўры «Хто

— Я ЧАСТА езджу па краіне, — гаварыў Аляксандр Міхайлавіч, — бываю ў тэатральных інстытутах і вучылішчах. Таму магу параўноўваць, а дакладней, — высвятляць свае адносіны да таго, што бачу, у параўнанні, супастаўленні. Безумоўна, у ацэнцы работы курса, які, па ўсім відаць, склаўся з розных — і па ўзроўні цяперашняга майстэрства; і па патэнцыяльных магчымасцях — людзей, адназначнай думкі быць не можа. Але прыемныя ўражання выклікаюць два моманты. Першы: студэнты іграюць зацікаўлена, ўдумваючыся ў характары, абставіны, якія ствараюць. Разам з тым выпускнікі валодаюць, на маю думку, вельмі важнай для маладога акцёра якасцю — уменнем, так бы моваць, не перайсці мяжы, не «пераціснуць», бо іх ігра заўсёды нешта стрымлівае. Яны не ў вобразе або эпізодзе — там,

чу, і таму, што перакананасць Новакава была арганічнай перакананасцю самога Рахленкі ў непарушнасці зыходных для сумленнага чалавека жыццёвых прынцыпаў. Слова Новакава маглі гаварыцца ім і як свае.

Ды што з багатай ролевай галерэі акцёра ні прыгадаць, у яго вырашэнні заўсёды паўставаў і канкрэтная асоба, і аб'ектывнае, тып. У спалучэнні прыроднай інтуіцыі ад богага дару з высокага класа прафесіяналізма — адмысловай аналітычнасцю мыслення, шырэйшай адукаванасці — нараджалася тое, што ўздзейнічала як на эмоцыі, так і на думку гледача. І калі кадой дрэпежнік з вырванымі кіпцюрамі, масіўны і абяялы, апалы тулавам, ступаў ён на прычымненнай авансцэне былым фабрыкантам Гваздзіліным у спектаклі «Трэцяя патэтычная» паводле п'есы М. Пагодзіна; ці калі, быццам схоплены абцугамі пасткі, вар'яваў зацятым у нянавісці да таго, што пераіначыла яму планіду, Сцяпанам Сыраваравым у спектаклі «У мяцеліцу», цудоўным прачытанні купалаўцамі Леаніда Ляонава, — то акцёрскае вытлумачэнне закладзенага ў драматургічнай канве перарастала тут у глыбіннае даследаванне, у проста-такі філасофскае асэнсаванне рознааблічнасці вынікаў перажытага краінай грамадскага катаклізму. А калі з пльні даўніх уражанняў выплывае яшчэ адзін яго сцэнічны пісьменнік — Касаго рэч з п'есы братаў Тур «Уцёкі з наны», літаратурны сабрат па эмігранцкай нядолі колькіх найпрыжметных людзей з рускай мастацкай інтэлігенцыі, што апынуліся пасля рэвалюцыі не чужыне (персанаж, вонкавым абрысам у спектаклі нечым падобны на Купрына, па-чалавечы таксама пераканаўчы, паўнакроўны), — то разумееш, што маеш яскравы прыклад, як выканаўцам узроўню Рахленкі прыўнімаецца драматургічны матэрыял і не надта глыбокага «ворыва», калі нейкім матывам той матэрыял яго ўсё-такі не пацікае абываючым.

Следам, што застаўся ад Рахленкі ў гісторыі тэатральнага мастацтва Беларусі, жыве ў памяці тысяч людзей не толькі здзейсненае ім як акцёрам. Яшчэ больш былі выяўленнем грамадзянскай пазіцыі, якой ён цвёрда трымаўся, і эстэтычнага кірунку, якому не здраджваў, ажыццёўленыя ім пастаноўкі. У яго рэжысуры зажылі, заявілі пра запаветнае, залетуцелі аб дасяжымым і недасяжымым, ды і зазламыснічалі героі і негероі амаль сарака спектакляў. Ужо сама лічба — немалы, як кажуць, маральны капітал. А ў лічбе ж гэтай і этапнае для купалаўскага тэатра, для росту аўтарытату беларускай культуры ўвогуле: усхвалявана-рамантычныя пагодзінскія «Крамлёўскія куранты», непадробна-народныя «Партызаны» Крапівы, гэтак папулярны перад вайной «Салавей» Бядулі, адзін з самых шматсезонных у гісторыі тэатра малярэйскі «Скупы» і яшчэ, яшчэ... Сведчаннем за-

Старонкі ўспамінаў

Уладзімір МЕХАЎ

Пагарожжа з Судзілоўскім

з акцёрамі. Запрашаліся нашымі рэжысёрамі ў якасці чытальнікаў вершаў, апавяданняў, нерысаў, выбраных рэдакцыяй для гучання ў эфіры, а таксама выканаўцамі роляў у радыё-спектаклях, у асноўным, купалаўцы. Пры знаёмстве з атрыманым тэкстам у каго-небудзь з іх, часта бывала, узніклі пытанні. І з гэтымі пытаннямі яны заходзілі ў пакойчык да рэдактараў — і равеснікі, і крыху старэйшыя, і волаты з кагорты пачынальнікаў тэатра, пры ўваходзе якіх мы паважліва ўставалі: Глебаў, Платонаў, Ржэцкая, Ждановіч, яшчэ легендарныя сёння майстры.

Калі ў тую раніцу пасля літаратурнай перадачы, якую ён толькі што прачытаў на ўсю рэспубліку перад мікрафонам, у наш застаўлены сталамі кабінеткік увайшоў, заняўшы рослай, самавітай сваёй фігурай ледзь не палову адведзенай на работнікаў рэдакцыі кубатуры, Леанід Рыгоравіч Рахленка, сэрца ў мяне, прызнаюся, ба-язліва ёкнула, спіну лізнула халадком. Лічаныя хвіліны назад у хвалевым прасцягу прагучала ў яго выкананні краз маё апавяданне. Гэта быў незадоўга перад тым пераасэнсаваны мною ў трохкі экзатычны на велу эпізод з адyseі знакамітага нашага земляка Мікалая Канстанцінавіча Судзілоўскага — з таго адрэзка гэтага фантастычнага вандроўнага жыцця, калі лёс закінуў кіпучага натурай расійскага народніка з Магілёўшчыны аж на Гавайскія астравы і зрабіў папулярным сярод тамтэйшых абарыгенаў-канакаў палітычным лідэрам у няроўным іх змаганні супраць каланізатараў — амерыканцаў. Дык затрывожыўся я, што прачытанае шматпаважанаму выканаўцу не спадабалася.

адважыцца, памагу. Ледзь не трыццаць гадоў мінула з тае кароткай размовы, стартвай, назаву яе так, для нашага далейшага знаёмства, не проста службовага, — з элементарна даверлівасці, са шчырасцю выказванняў адносна рэчэў, не надта падлеглых тады шчыраму абмеркаванню, з момантамі, калі са спагадлівым болям адкрываў я для сябе, наколькі трапятліва ранімы, нервова няўстойлівы, схільны да дэпрэсіі гэты глыбсты з выгляду чалавек. І ягоны візіт да мяне адразу ж, як даведзеся пра мае цікавыя пошукі, бачыцца мне штрышком-пацверджаннем яго нязменнай пазіцыі ў мастацтве. Кажу гэта, не перабольшваючы вагі таго эпізоду ў балансе турбот, якімі ён тады жыў.

Адразу папярэджваю, што п'еса ў мяне не атрымалася, хоць сядзеў над ёй старайна і варыянтамі яе сцэн нямала гадзін заняў у Леаніда Рыгоравіча, — цяпер разумею, што ў эйфарыі ад яго прапановы ўзяўся не за сваё. І барані божа, каб я заднім чыслом прыхінаўся сваёй персонай да яго адметнай постаці, — мне пашчасціла бываць з ім пацівым суразмоўцам, не больш.

Што ён у высокай справе свайго жыцця спавядаў — акцёр і рэжысёр Леанід Рахленка? Чым адрозніваўся ад іншых у сузор'і асілкаў, каму беларускі нацыянальны тэатр, што потым стаў называцца купалаўскім, абавязаны шырокай славай ужо ў хуткім часе пасля нараджэння? Калі ўспамінаеш Рахленку на сцэне, калі прасочваеш, што ён выбіраў для сябе як пастаноўшчык з драматургіі, адказ знаходзіш адразу. Магчымасць паразважаць над значным, неардынарным, акрес-

смяецца апошнім» нягоднік Гарлахаваці, пры ўсёй кплісасці сітуацыі, у якую ён пастаўлены аўтарам, пры ўсім ганебным яго фіяска ў фінале камедыі, для Рахленкі галоўным у гэтай ролі ў славутым спектаклі роднага тэатра было паказаць воўчую сутнасць, смяротную небяспеку для грамадства такіх, як Гарлахаваці. Партрэтываны ім Гарлахаваці быў, вядома, смешны. Ды ўсё-такі яшчэ больш — успомніце, хто бачыў, — страшны. Так, у інстытуце, куды пасадзіў таго дырэктарам драматург, ваўку не пашанцавала — нутро разгледзелі, выкрылі. Аднак жа колькі было інстытутаў, устаноў, прадпрыемстваў, дзе ў тую змрочную часіну перамаглі яны, ваўкі Гарлахаваці! Дарваліся да пірага каліфамі не на гадзінку — на дзесяцігоддзі! Узбуйняючы Гарлахавацага, Рахленка гаварыў і пра гэта: створаны ім тыпаж гучаў і папярэджаннем.

Пісьменнік Новакаў са спектакля паводле драмы С. Алёшына «Палата» быў вобразам зместу антыподнага — тут артыст не адмаўляў, а сцвярджаў. І хоць непараўнаванага то лесу работы — назва «Хто смяецца апошнім» жыла ў афішы купалаўцаў гады і гады, а «Палата» пратрымалася сезон-два (у пару, што наступіла потым, п'есы такога настрою пачалі з рэпертуару знікаць), — ролю тую Леанід Рыгоравіч, помню з нашых размоў, таксама адносіў да ліку асабліва дарагіх. Дазволю сабе выказаць меркаванне, што гэта быў яшчэ і шчаслівы выпадак выдатнага супадзення духоўных абліччаў героя і самога акцёра. У цяжка хворым Новакаў, якога бачыў гледач у бальніцы перад складанай аперацыяй, пульсавала вялізная ўнутраная сіла, лі-

дзе гэта не патрэбна.

Другі момант — арганізацыйна-творчы. Далёка не з усіх нашых тэатральных устаноў курс студэнтаў-акцёраў выпускаецца з рэпертуарам. Беларускія студэнты прадставілі чатыры спектаклі і канцэрт, дзе выявіліся неаднапланова, дзе змаглі паспрабаваць і «высвеціць» сябе ў розных напрамках.

Сапраўды, спектаклі, якімі гэты курс закончыў сваё навучанне ў інстытуце, гранічна розныя. Мяркуюць самі: «Вішнёвы сад» А. Чэхава, «Тутэйшыя» Янкі Купалы, «Дзве стралы» А. Валодзіна, «Дом вокнамі ў поле» і «Дваццаць хвілін з анёлам» А. Вампілава. Есць прастора і для думак, і для праяўлення дыяпазону свайго майстэрства. Праўда, не ў кожнай рабоце рэжысёры і студэнты здолелі прадэманстраваць належны ўзровень пастаноўкі і выканання. Яскравым, выраз-

ным сцэны, якіх глядач, за гэтыя дні ўбачыў нямаля, вельмі рэдка вырасталі ў яскравую і выразную сцэнальнасць: яшчэ замінае вучнёўства.

Рабіць разбор спектакляў не буду: гэта зрабілі ўжо члены экзаменацыйнай камісіі, крытыкі. Але некалькі слоў скажу.

Інстытуцкая пастаноўка «Тутэйшых» Янкі Купалы (рэжысёр Б. Утораў) — толькі трэцяя ў рэспубліцы, і, відаць, у краіне таксама, але на выпускным экзамене студэнты ігралі яе не ўпершыню: яшчэ раней зацікаўленыя маглі пазнаёміцца з класічнай п'есай у інтэрпрэтацыі студэнцкага тэатра. Некаму магло здацца, што спектакль залішне асучаснены, што яго стваральнікі праводзяць надта ж празрыстыя паралелі з падзеямі нашых дзён. Але, думаецца, такі падыход сёння цалкам заканамерны і нармальны. Тым больш, калі ўлічыць, што не апошняе сло-

ва ў вырашэнні спектакля мелі і самі студэнты. А студэнтам, на шчасце, яшчэ ўласціва жывое, калі хочаце, максімалісцкае ўспрыманне з'яў, падзей, калі яны нечым хваляюць, бянтэжаць, узрушаюць... Красамоўны і той факт, што, паводле У. Мішчанчука, маладыя артысты выбіралі ролі самі, кіруючыся тым, хто што можа і хоча сказаць са сцэны.

Пра два спектаклі паводле п'ес Вампілава спрэчак было няшмат. Гэта таксама неадназначна, бо глядачы, так мне здалася, успрынялі гэтыя работы лепш за ўсе іншыя, хоць яны і не «кранаюць» так неспрэчна, як, скажам, «Тутэйшыя» або «Дзве стралы». І справа тут не толькі ў сіле пранікнёнай болей і душэўнасці вампілаўскай драматургіі, але ў шчырасці, з якой «неслі» яе са сцэны маладыя акцёры. Тут можна гаварыць і пра эмацыянальны настрой, і

пра складанасць экспазіцый (даволі прыцяглы кавалак часу акцёры іграюць моўчкі)... Але галоўнае — шчырасць, дзякуючы якой глядзельная зала быццам бы прасяквалася дабрывай, чысцінай, болей і крыўдай за кожнага з нас, за тых, хто побач... Вядома, на адной шчырасці акцёр далёка не паедзе. Але ці не мы сведкі таго, што дзесяткі спектакляў, у якіх і ўзровень ігры належны, і драматургія годная, нярэдка не ўспрымаюцца, проста «абмінаюць» глядача. І прычына, на маю думку, якраз у тым, што ігра — няшчырая... А глядач гэта вельмі добра адчувае.

На абмеркаванні выпускных спектакляў прагучала думка, што сёлетні курс — гатовы тэатр: не заўсёды паспяхова, але студэнты працуюць у розных жанрах і амплуа. Плён відэаочны, бо не дарма ж на Першым міжрэс-

публіканскім фестывалі вучэбных тэатраў «Авансцена-88», што праходзіў нядаўна ў Смаленску, кіраўніцтва тамтэйшага тэатра пажадала «купіць» спектакль «Дзве стралы» разам... з выканаўцамі роляў!.. Студэнты выпускнага курса БДТМІ прывезлі з таго фестывалю дыплом і галоўны прыз — у выглядзе ключа да сэрцаў глядачоў.

Безумоўна, самыя нялёгкае дні, а то і гады, яшчэ наперадзе ў выпускнікоў тэатральна-мастацкага. Наперадзе ўданы, і расчараваны, і прызішчыныя жыццёвыя праблемы. У некага з гэтых юнакоў і дзяўчат толькі ўзмоцніцца жаданне іграць, нехта, не выключна, кіне акцёрскую справу. Ва ўсялякім разе пажадаю ім усім не згубіць шчырасці — якасці, без якой чалавеку мастацтва цяжка знайсці свой шлях (або ключ, як у Смаленску) да сэрцаў глядачоў. **М. КРАПАК.**

Л. РАХЛЕНКА. 1977 г.

Фота Ул. КРУКА.

служанага Рахленкам прызнання — факт, што яму двойчы на вяку тэатра даручалася мастацкае кіраўніцтва калектывам: у гады перадаенныя, ва ўмовах, калі, напрыклад, старшыня саюзага камітэта па справах мастацтваў на вачах у яго зьялеў, прачытаўшы «Хто смяецца апошнім», і пад канец пяцідзясятых, для купалаўцаў зноў жа складаных, раздарожных.

...Сваёй прапановай Леанід Рыгоравіч аглушыў мяне якраз у пару, калі другім заходам стаяў на капітанскім мосціку нашага тэатральнага флагмана. Не ў дакор яму гаварылася тое, што пры агромністай разнапрофільнай начытанасці пра Судзілоўскага ён уведаў упершыню толькі тады. Нічога дзіўнага. Касмапаліт (не ў адыённым сэнсе слова, у першасным высакародным: па-грэчаску гэтае слова азначае «грамадзянін свету»), рэвалюцыянер, вучоны, пажыццёвы вандроўнік па планеце, Судзілоўскі колькі дзесяцігоддзяў быў у нас фігурай для папулярызацыі непажаданай. Дастаткова сказаць, што з савецкіх энцыклапедыяў у адной медыцынскай можна было знайсці пра яго кароткую нататку — гэта пры шырачэснай міжкантынентальнай вядомасці. Аб'ёмістыя даследаванні, аповесці, пазмы з'явіліся пазней. Першааднаўленцы ж прызабытага слаўнага імені — мне прыемна, што магу лічыць адным з іх і сябе, — узнёмалі яго амаль як з небыцця.

У клопаце, які з галоўным рэжысёрам заўсёды, у няспынным пошуку драматургіі, блізкай, на яго думку, дарозе, якой ён веў тэатр, абрыс шматмудрага беларуса ў крэсле старшыні сената богведама як далёкіх ад Магілёўшчыны Гавайяў убачыўся Рахленку ў цэнтры ўражлівай сваім антуражам сцэнічнай правюры.

Дзе дзенешся, і Рахленка ставіў, бывала, у тыя гады п'есы і пра аграгарады, і пра недататкова пільных, палітычна наіўных пры апантанасці сваёй навукі прафесараў. Аднак жа сам саркастычна кпіў са школьнай зададзенасці сюжэтаў, кардоннасці дзейных асоб у гэтай калялітаратурнай прадукцыі. Ён

лічыў, што сапраўднае прызнанне тэатра — абуджаць у сэрцах высокае, высвечваць вартыя пераймання духоўнасць, мужнасць, вернасць, цвёрдасць. Але добра разумеў, што місіі такой не выконваюць, а наадварот, яе дыскрэдытуюць мільныя апекунам мастацтва з важных кабінетаў фальшывадыдактычныя тварэнні пра плакатных перадавікоў.

І вось з'яўляецца загадкавы сілэт Судзілоўскага на фоне грозных непатухлых вулканаў архіпелага ў акіяніскім бязмежжы, вулканаў, што сваім вурканнем, выкідамі час ад часу чырвона-чорнага дыму адкрывалі б прастору для алегорыі... Гэтае відовішча лажылася яму на душу, відаць, і таму, што заўлеченым жаданнем расказаць глядачу пра несправядліва зацененага, надзвычай цікавага чалавека, сапраўднага героя, ён атрымаў козыр у супраціўленні ўсяму хадульнаму, схематычнаму, чаго больш як удосталь тэатру дасылалася, навязвалася, рэкамэндавалася.

Каб ува мне не ўзнікала сумнення ў сур'ёзнасці яго намеру, Леанід Рыгоравіч дамовіўся аб заключэнні са мной дагавору. Спецыяльна схадзіў, прыхапіўшы мяне, у Міністэрства культуры. Намеснік міністра не ведаў, пра што ў нас пытацца, прабегшы вачыма анатацыю твора, які я абавязваўся напісаць. Аднак засцерагална — нельга ж чалавеку пры пасадзе ды не знайсціся з парадаў ці папярэджаннем — правамі:

— Нас не ўп'якнуць, што прапагандуем эксперт рэвалюцыі? Не дасце падставы! Цяпер да гэтага стаяцца інакш, ведаецце ж.

Адукуль было мне ведаць напрамак ветру ў завоблачнай высці? Ды Леанід Рыгоравіч павёў брывом, нібы меў гаворку не гэты конт, сама меней, у міжнародным аддзеле ЦК КПСС. Дабраватаў фактурай, асабліва поруч з ім, намеснік міністра сумеўся:

— Разумен, разумен. Я на ўсякі выпадак — нам жа, калі што не так, таксама ківаюць...

Як ён дадаваў сілы, творчы саюз з Рахленкам, тым, каму на такі саюз шчасціла! Калі мы

сустрэкаліся пазней, праз шмат часу ад дзён нашага, дазволіце сабе такую фігуральнасць, падарожжа ў адной лодцы ўтрох — Судзілоўскі, Рахленка і я, — Леанід Рыгоравіч прыгадваў часам, як далучаліся да супрацоўніцтва з тэатрам прызнаныя ўжо прэзідэнт і паэты, якія, аднак, апасліва ставіліся яшчэ да жанру драматургіі — Кузьма Чорны, Змітрок Бядуля, Кандрат Крапіва. І я думаў кожны раз, што тое далучэнне адбылося ў невялікай ступені дзякуючы яму, Рахленку. Тады, у трыццатыя гады, на ўстанавленне кантакту з літаратарам, у якім тэатр адчуў патэнцыяльнага аўтара, калегі часта накіроўвалі яго, бо інтэлект, дыханне ўнутранай сілы, нават самавітасць гэтага чалавека садзейнічалі ўзнікненню ў пісьменніка даверу да працягнутага тэатрам рукі на дружбу.

Помняцца маляўнічыя жывінікі з тых гадак.

Скажам, як, пачаўшы рэпетыцыі «Бацькаўшчыны» Кузьмы Чорнага, акцёры наткнуліся ў гэцэ п'есы на незразумелае, не чутнае нікім ніколі слова «пахлявацаваць». Аўтара ж, каб растлумачыць яго сэнс, не было на той час у Мінску — паехаў адпачываць. Паткнуліся да мовазнаўцаў — усе пацікаюць плячыма, не могуць памачы. Адзін усё-такі знайшоўся, важна сказаў, што ёсць такое слова, быццам, як дыялектнае, на Магілёўшчыне, і блізкае сэнсав да рускага «поощрять». Лідзія Іванаўна Ржэцкая, якой па ролі дастаўся загадкавы дыялектызм, ніяк не магла даўмецца, з чаго яму, гэтак «поощрять», быць, у той рэспліцы... Ды вярнуўся, нарэшце, з адпачынку Чорны і высветлілася, што злэшаснае «пахлявацаваць» — звычайная памылка машыністкі. Так яна надрукавала з рукапіснага арыгінала «пахлява хавець». Рагаталі, зразу мела, да слёз — не з машыністкі, ясна, а з важнага спеца па дыялектах.

Які па-дзіцячы шчаслівы быў Змітрок Бядуля, калі сачыў за нараджэннем сцэнічнай версіі свайго «Салаўя». Да драбніц цікавіўся мазаганнем мастака, сакрэтамі эфектаў асвятлення, гуку. Збіраўся наведвацца ўлетку сорок першага ў Адэсу — тэатр павёз туды ў гастрольным рэпертуары і гэты спектакль, — хацеў убачыць, як прымаюцца яго героі сьліннымі тэатралі адзсітамі. Хто мог ведаць, што тое лета выправіць і яго, і тэатр іншымі, нярадаснымі маршрутамі!..

Яшчэ было няблізка да прэм'еры «Хто смяецца апошнім», а па Мінску пайшоў ужо розгалас пра дзёркую, найострую камедыю, аддадзеную тэатру Кандратам Крапівай. П'есу чыталі, правяраючы, якое яна робіць уражанне, па ўстановах, па рэдакцыях. Не быўшы сам першакласным чытальнікам, аўтар звычайна прасіў аб дэпозіце Леаніда Рыгоравіча, і Рахленка ахвотна на просьбы адгукаўся, з асалодай шмат разоў падаваў п'есу студэнтам, жур-

налістам, навукоўцам, пераконваючыся, што прымаецца яна, як сатырычная бомба...

Я праслужыў тады, на пачатку шасцідзясятых, у штаце радыё нешта трынаццаць месяцаў, потым з радыё развітаўся і зноў стаў газетчыкам. Але сталася так, што праз пятнаццаць гадоў туды ж, у рэдакцыю літаратурна-драматычнага асячання, вярнуўся, і ўжо надоўга. Пры сустрэчы з Леанідам Рыгоравічам пачаў упрошваць яго ці накідаць на паперы і потым прачытаць перад мікрафонам, ці не пасрэдна нагаварыць у студыі свае ўспаміны, мемуарную «радыёкніжку». На манер таго, як зрабілі гэта ў Маскве М. С. Ціханавіч, М. М. Яншын. Угаварыў не адразу — здароўе на той час пачало падводзіць Леаніда Рыгоравіча, і па сваёй згаданай ужо раімаасці, нервовай няўстойлівасці ён зрабіўся на планы і абяцанні асцярожны. Але ўсё-такі, нарэшце, угаварыў. І калі з'явілася паласа прасветы ў яго настроі, адчуўся прыліў на колькі тыдняў ранейшай энергіі, унутранай патрэбы працаваць і тварыць, ён прынёс старонкі напісанага пра адносіны тэатра з Чорным, з Бядулем, з Крапівай. Шкада, што з агаворанай серыі перадач толькі на першыя тры — пра названых пісьменнікаў — Рахленкі і хопіла. Дамаўляліся мы, што ўбагаціцца фанатэка радыё яшчэ словам яго пра сяброў па мастацтве — П. С. Малчанаву, Г. П. Глебава, пра цікавыя прызабытыя сюжэты з тэатральнага ўчора Беларусі. Ды паласа прасветы ў настроі мінула, зноў агарнула яго хваравітая туга, непазбыўная, як ён мне пра гэта казаў, з часу, як не стала Лідзіі Іванаўны Ржэцкай, жонкі і душэўнай апоры, — і на працяг пачатага сілы не знайшлося.

Аднак я дужа забег уперад. Раней яшчэ, намога раней, радыё дало нам з Рахленкам магчымасць рэалізаваць колісь намі задуманае. Я ўжо сказаў, што напісана мною п'еса пра Судзілоўскага сцэны не ўбачыла. Галоўная тут прычына, вядома, што я ўзяўся, зноў жа паўтарю, не за сваё. Але ў неважливой меры тлумачэннем і акалічнасць, што на момант, калі я давеў падзеі п'есы да нейкага лагічнага ладу, у купалаўцаў памянлася мастацкае кіраўніцтва — Леанід Рыгоравіч перастаў быць галоўным рэжысёрам. Новае ж кіраўніцтва, вядома, пачало з таго, што адмовілася ад планаў кіраўніцтва ранейшага.

Ці то адчуваў ён трохі няёмкасць за тое, што так здарылася, ці то вобраз Судзілоўскага не-не ды ажываў у ягоным уяўленні, але праз некалькі гадоў, спаткаўшыся са мной, Рахленка выказаў ідэю ажыццявіць наш няздзейсны намер на радыё. За рэжысуру, сказаў, ён там не ўзяўся б — тэхніка гуказапісу цяжкая, а ў яго цёмны лес, — а вось цэнтральную ролю ў спектаклі сыграў бы з ахвотай. І, нешта пра героя ўжо ведаючы, здолеў бы пастаноўшчыка кансуль-

таваць, быць яму карысным парадамі.

Не буду ўдавацца ў тое, якім атрымаўся радыёспектакль «Гаванская легенда», што ўсё ж прагучаў у эфіры, дзякуючы зычліваму стаўленню да тэмы радыёных моіх калег і яе энтузіястаў. Не месца і не мне гэта рабіць. Скажу толькі, што камертон задаў спектаклю менавіта Леанід Рыгоравіч, які і пажадаў, на ролю Судзілоўскага быў запрошаны ён.

Хіба дадам яшчэ, што пры запісе спектакля — а я сядзеў увесь час у апаратнай каля рэжысёра — упершыню ўбачыў я Рахленку такім, пра якога чуў ад тэатральнага люду, а вось бачыць самому да таго не даводзілася. Ён уяўляўся мне ўваабленнем стрыманасці, далікатнасці, тактоўнасці. Цяпер жа ўбачыў, што можа ён і не стрымацца, і стаць нецярплівым, з'едлівым, куслівым, калі вытыркаліся перад ім неўцыва, нядобрасумленнасць, непрафесійнасць. Як ён даймаў у напружаных абставінах запісу аднаго з маладзёжных артыстаў! Цынік і піжон па натуре, малавыразны, з абмежаванымі прафесійнымі магчымасцямі, той быў яму несімпатычным, і сваёй непрыязнасці Леанід Рыгоравіч не таіў — падкоўваў слабаздатнага партнёра, падсміхваўся. Аж не стрываў данаты — чмякнуў старонкамі свайго тэксту аб стол з мікрафонам, істэрычна крыкнуў рэжысёру Марыне Дзмітрыеўне Тройцкай, што не можа, адмаўляецца ў такіх умовах запісацца. Па твары былой купалаўкі Тройцкай прабегла грываска — маўляў, можна чалавека зразумець, Рахленка гэта ого штучка — і, уздыхнуўшы, яна напрасіла выканаўцаў усё-такі памятаць, што яны знаходзяцца ў студыі...

Звыклы да жыцця ў святле сафітаў, да павышанай людской увагі, да існавання нібы ў сілавым полі пастаяннага току, Рахленка цяжка перажываў на схіле веку здыход ад актыўнай дзейнасці, фізічнае і духоўнае слабленне. Так супала, што я з ім двойчы апынаўся ў адзін час у адной балніцы, нават у адным аддзяленні. Да мяне забягаў туды кінарэжысёр, сааўтар па дакументальнай стужцы, якая ў нас запускалася ў вытворчасць. І калі я адказаў на пытанне Леаніда Рыгоравіча, што гэта за чалавек да мяне наведваецца, то пачуў якое ж маркотнае:

— Вы працуеце... Працуеце... І ў старасці заставаўся ён прыгожым, станістым, імпазантным — што было на сэрцы, тое іншае. На вуліцы яго пазнавалі, многія віталіся, незнаёмыя, бывала, праводзілі вачыма. Ён быў з тых, на каго і вышэйшы ростам глядзяць быццам энзу.

Чалавек Тэатра з вялікай літары, ён прайшоў праз жыццё ў непаўторным уласным абліччы, хоць пераўвасабляўся ў сотні абліччяў, увабраў у свой лёс сотні ўяўленых лёсаў.

Танаруся, што адзін з гэтых лёсаў яму падказаў.

Паэзія

Міхась РУДКОЎСКІ

ЗНІЧКІ

Там, над раўнінай,
Там, дзе гара,
Там са слязою крынічнай
Знічкі лятуць,
і цвітуць,
і гараць —
Безабаронныя знічкі.

Рушыцца ў свеце усё:
Горы,
імперыі,
нацыі.
А застаюцца адны
Травы і маці.

Зоры...
Высокападучыя зоры...
А дзе яна тая,
Што так апаліла крыло?

Кажуць:
Мора —
Гэта стыхія.
А што тады
Чалавек?

Кажуць,
Што я адзінокі.
Ім, прасцякам, і няўцам,

Што кожную ноч
Ты са мною.

Паціху-паціху
Пакручваю глобус Зямлі:
Баюся —
Зламаю яшчэ незнарок
Крохкую вось
Надзей.

Таго,
Хто забіў
Белакрылага лебедзя-птаха,
Браканьерам завуць.
А як назваць таго,
Што Сінюю Птушку

Тваю і маю? падстрэліў —

Прыроды азбуку забыў,
Забыві, а мо й не знаў.
Ізноў сяджу над букваром
У поце, дапазна.
Чытаю:

«ў лес
у-лез
праг-рэс»...

Чытаю:
«...мёрт-ва-я ра-ка...
Тан-цу-юць дзя-дзі тра-па-ка»...
Якаясь д'ябальшчына спрэс.
Ну і буквар!
Што за буквар! —
Адзін кашмар!

Знічка упала,
І валун прастангаў:
— Згарэла, нябога,
Згарэла...

Знічка упала,
І другі прабурчаў:
— Даляталася!
Многа хацела!..

Паасушталі балоты —
І жабаў амаль што не стала;
Жабаў не стала —
Якія там будуць буслы!
А сацыёлаг-дзівак
Сохне усё над загадкай:
Чаму гэта на Палессі
Так малодзетна ў сям'і?

І знявераны,
І засмучаны,
З-пад крыла
Наступальнай зары
Я пытаю у тых
у кучараў:
— А як чуюцца вам, «змагары?»

Маладзік
Гэтай ноччу
Сем разоў заглядаў
Да мяне у акно;
І яму аднаму
Непамысна
У небе пустэльным.

Самае-самае
Я давяраю
Мору і лесу:
Толькі яны
Умеюць хаваць
Таямніцу.

Надо вырвать радость
у грядущих дней!
У. МАЯКОЎСКІ.

Вам радасці?
Што ж, рвіце, рвіце
Без сорама і безшчадна.
Ды заклінаю вас: пакіньце
Яе расінку для нашчадкаў!

У неба два крылы.
Махне адным —
і ляжа ноч,
Махне другім —
і ўстане дзень.
У неба два крылы,
Як і ў цябе.

Каб не абарвалася вечнасці
ніць.
Абараняем гепарда,
гурзу
і жучка без
наймення.
А чалавека ад чалавека
абараніць
Няма калі нам.
Ці не ўмеем?..

Запылены,
горкі,
у стоме,

Я коцік сарваў на вярбе, —
Плятуся дадому ці з дому —
Да вас,
да цябе,
да сябе...

Я даўно
Не здзіўляюся людзям,
Што пад рукою,
Як папкі,
Носяць галовы свае:
Ім яны
На плячах
Без усякай патрэбы.

Ужо крумкач даўно без гора,
Валляк набіўшы, у стоме жыві,
А брат ягоны — «чорны
воран» —

Усё кружыві,
кружыві,
кружыві...

Стаю, бы здань, над родным
плёсам,
І чайкі плачуць, як у сне,
І тысячы зламаных лёсаў
І нада мной,
І ува мне.

Шчанём яго з лесу прынеслі
І прыручылі. І кормяць, і
лашчаць...
Чаго ж гэтак жаласна ў поўнач
Вые на прывязі воук?

Абарвалі песню на паўслове,
З пясняю —
ніць долі і жыцця...
...ён глядзіць на нас
маладзікова,
Чыста і бязгрэшна —
як дзіця.

Цягнуўся,
Цягнуўся
Да ісціны,
Да таямніцы, —
І вось сёння хаджу
З сэрцам забінтаваным,

Праз тысячы тысяч,
Праз мільёны гадоў
Ляцелі дзве зоркі на стрэчу.
Спаткаліся там вунь, над борам,
Учора увечар —
І, успыхнуўшы, згаслі, —
І я іх аплакаў любоў.

ІСТОРЫКАМ

М. Ермаловічам зроблена найважнейшае для разумення далёкага

мінулага Беларусі адкрыццё. Ім устаноўлена, што племя літва, якое дало дынастыю вялікіх літоўскіх князёў і сёму назву Вялікага княства Літоўскага, жыло не ў сучаснай Літве, а ў верхнім Панямонні, у акружэнні славянскіх плямёнаў.

З цягам часу племя літва растварылася ў беларускім народзе. Гэта магло быць толькі ў тым выпадку, калі яно было зусім малалікім. Такім чынам, няма чаго і казаць пра заваяванне літвой Беларусі.

(Сэнс знаходкі М. Ермаловіча зразумелі не ўсе. Аб гэтым сведчыць, у прыватнасці, ліст А. Катэрлі («ЛіМ», 19 мая 1989 г.), напісаны як рэпліка на мой артыкул «Паглядзім з пазіцыі праўды» («ЛіМ», 10 лютага 1989 г.), дзе аўтар ізноў паўтарае і адстойвае версію аб літоўскім «заваяванні»).

Але якім было этнічнае сваяцтва летапіснай літвы? Дл М. Ермаловіча няма сумнеў, што гэта было балцкае племя. І раптам у ягоным новым артыкуле (гл. «Студэнцкая думка», 1989, № 4) чытаю: «Як устаноўлена даследчыкамі, аніводнае імя так званых літоўскіх князёў не тлумачыцца літоўскай мовай».

Вось табе маеш! Нішто сабе балцкае племя. Добра вядома, што дахрысціянскія, паганскія імёны ў славян хоць штосьці азначалі: Багдан — бог даў, Святлана — светлая і г. д. Так было і ў цэлым свеце, бо не сталі ж бы людзі выдумляць нейкую бягзгудзіцу, каб называць сваіх дзяцей. Дый хрысціянскія імёны штось значаць на старажытнаўрэйскай, старажытнагрэчаскай або лацінскай мовах: Іван — богам дадзены, той самы Багдан, Валянцін — здаровы, Віктар — пераможца. Значыць, калі літоўцы не разумеюць імёнаў літоўскіх князёў, — мова, у якой былі створаны тыя імёны, была не балцкая.

Тады якая? Адказ наплывае сам сабой, але я не спяшаюся абвешчаць яго ўголас. Правараю спачатку, чым М. Ермаловіч даводзіць, што летапісная літва была балцкай.

«Старажытная Беларусь» — надзвычай грунтоўная праца. Проста ўражвае скрупулёзнасць, з якой аўтар аналізуе мінуўшчыну. Перапрацаваны жалівы аб'ём літаратуры: амаль 800 зносаў! І якое ўважлівае чытанне цямных летапісных тэкстаў! Не перабольшваючы, можна сказаць, што такога даследчыка даўно чакала наша гістарычная навука.

Але ці ў стане ахапіць усё розум аднаго чалавека? Ці можа быць абсалютна бездакорнай вялізная праца, якая абшпранецца і на чужыя даследаванні, чужыя думкі? Малаверагодна.

Вось і з літвой М. Ермаловіч не робіць спробы выйсці за межы сказанага папярэднікамі. Прынуўшы на веру балцкасць літвы, ён і тапанімку нашу лічыць у значнай ступені балцкай. «Тыпова балцкай», у прыватнасці, ім абвешчаецца назва рані Лахва.

Чаму? Мікола Іванавіч не тлумачыць. Значыць, я меркаванне гэта павінен браць на веру. А для мяне «Лахва» асацыіруецца з «Масква».

Кажуць, палеантолагі могуць па адной-дзвюх костках узнавіць увесь шкілет і вонкавы выгляд жывёліны, што вымерла мільёны гадоў назад.

А ці можна тое самае зрабіць з мовай, калі ад яе засталася ўсяго некалькі слоў-імёнаў, дый тыя невядома што значаць? Дый калі ты сам лінгвіст?

«ЛіМ» ПАВЕДАМЛЯЕ

У МІНІСТЭРСТВЕ КУЛЬТУРЫ БССР

На пасяджэнні калегіі міністэрства разгледжана пытанне аб мерах па паляпшэнні камплектавання і захоўвання фондаў масавых бібліятэк рэспублікі. Адзначалася, што, нягледзячы на самую высокую кнігазабяспечанасць, звыш паловы чытачоў у масавых бібліятэках не знаходзяць для сябе неабходных выданняў. Адмовы на мастацкую і дзіцячую літаратуру, канкрэтныя кнігі галіновай часткі фондаў складаюць дзве трэці ад усіх заказаў. Гэта зніжае прэстыж бібліятэкі і вядзе да расчаравання чытачоў у яе магчымасцях.

Узнікшая сітуацыя з'яўляецца вынікам недасканаласці выдавецкай справы і сістэмы размеркавання кніжнай прадукцыі. Палажэннем па бібліятэчнай справе ў ССРСР, зацверджаным Прэзідыумам Вярхоўнага Савета ССРСР, бібліятэкам гарантавана права на прыярытэтнае за-

беспячэнне літаратурай, але пакуль што яны знаходзяцца ў нераўнапраўным становішчы з кнігагандлем. Бібліятэчныя калектары, якія з'яўляюцца галоўнымі пастаўшчыкамі кніг бібліятэкам, не могуць задаволіць іх запатрабаванні, бо атрымліваюць абмежаваную колькасць кніг цэнтральных выдавецтваў, а тэматыка беларускіх выданняў не адпавядае ў поўнай меры патрэбам чытачоў. Дарэчы, толькі 8% кніг здольны прапанаваць масавому чытачу выдавецтвы «Ураджай» і «Навука і тэхніка». Як высветлілася, не больш 10% пазіцый тэматычных планаў рэспубліканскіх выдавецтваў цікаваць моладзь. Але, каб асвоіць выдзеленыя сродкі на набыццё літаратуры, бібліятэкары былі вымушаны браць кнігі, якія ёсць.

У выніку ў бібліятэках накапілася шмат выданняў, у якіх чытачы не маюць патрэбы. Як

сведчаць даследаванні, 24% фондаў масавых бібліятэк зусім не выкарыстоўваюцца, а 40% — выдаюцца зрэдку. На жаль, дрэнна яшчэ чытаецца і беларуская літаратура. Прычын тут шмат: слабае валоданне насельніцтвам беларускай мовай, якасны ўзровень літаратуры, кампетэнтнасць бібліятэкара як прапагандыста кнігі.

Ёсць праблемы і ў захаванні бібліятэчных фондаў. Нездавальняючы стан матэрыяльна-тэхнічнай базы большасці бібліятэк (64% бібліятэк размешчаны на плошчы менш за 50 кв. м), адсутнасць ксеракапіравальнай тэхнікі ствараюць адмоўныя магчымасці іх утрымання, не спрыяюць якаснаму абслугоўванню чытачоў. Таму ў апошні час колькасць іх у масавых бібліятэках штогод зніжаецца.

Удзельнікі калегіі, кіраўнікі навуковых бібліятэк унеслі шмат прапаноў па вырашэнні пастаўленых праблем. У прыватнасці, метадычныя цэнтры бібліятэк сумесна з Міністэрствам культуры павінны распрацаваць новую канцэпцыю масавай бібліятэкі, перагледзець стратэгію яе фондаў і вызначыць нарматывы іх фарміравання.

Прапанавана даць бібліятэкам

больш самастойнасці ў набыцці літаратуры і расходванні сродкаў, удакладніць іх узаемаадносіны з бібліятэчнымі калектарамі. Прысутныя згадзіліся, што трэба звярнуць увагу выдавецтваў на пашырэнне тэматыкі навукова-папулярнай літаратуры, асабліва для моладзі, а таксама пазнавальнай — для дзяцей сярэдняга і старэйшага ўзросту. Неабходна, адзначалася на калегіі, каб прадстаўнікі выдавецтваў часцей сустракаліся з бібліятэчнымі работнікамі і сумесна вывучалі попит чытачоў, водгукі на выданні.

Прадугледжана вырашыць і шэраг канкрэтных пытанняў у дапамогу бібліятэкам: забеспячэнне грампласцінкамі і магнітафоннымі запісамі, перыядычнымі выданнямі, якія распаўсюджваюцца толькі ў розніцу, дадаткамі да часопісаў «Вокруг света» і «Сельская моладзь», а таксама тэхнічнымі сродкамі: магнітафонамі і прайгравальнікамі, цэнтральнымі бібліятэкамі, акрамя таго, — відэамагнітафонамі. З вялікім абурэннем гаварылі кіраўнікі бібліятэк пра доўгі час дастаўкі літаратуры ў філіялы. Таму вырашана распрацаваць дасканалы парадак дастаўкі літаратуры ў бібліятэкі-філіялы па кожным раёне з улікам усіх транспартных сродкаў, а адказнасць ускласці на загадчыкаў аддзелаў культуры.

ЛІТВА... ЛІТВА... Што мне нагадвае гэтае слова? Гэта вельмі своеасаблівае слова. Яно—збіральнае, тыпу «жарства». А народы звычайна завуцця ў множным ліку: рускія, украінцы, літоўцы... Так было і са старажытнымі плямёнамі: палыне, крывічы, радзімічы... Але ёсць і нешта падобнае літве: мардва!

Літва, мардва, Лахва, Масква. Ці ёсць паміж гэтымі словамі сувязь? Паміж «Лахва» і «Масква» — цалкам магчыма. Тое і другое — рэкі. Аб паходжанні назвы «Масква» пішуць час ад часу. Як памятаю, слова гэтае фіна-ўгорскае: «Ва» азначае «вада», рэштку лінгвісты даклад-

Чытаю спісы рэк па абласцях у пятым томе «Этымалягічнага прыроды Беларусі». Есць! Выпісваю іх асобна па кожнай вобласці. І вось што маю:

Браслаўская вобласць. Зальвянка (170 км). Выпісваю таму, што першапачаткова назва — безумоўна, Зэльва, як завецца мястэчка, што стаіць на гэтай рацэ). Лахазва (29), Літвава (14), Маства (80), Пульва (54), Сваротва (35).

Віцебская вобласць. Дзіва (29), Маргва (36), Прорва (12), Гомельская вобласць. Гніва (20), Мытва (58), Ражва (20).

Гродзенская вобласць. Валова (39), Восава (14), Дзітва (93), Зальвянка (170), Ізва (26), Кернава (19), Клява (56), Нарва (24), Паніка (16), Сасва (25), Сваротва (35).

Магілёўская вобласць. Грва (14), Езва (23), Клява (80), Лахва (90), Лахвіца (19). Выпісваю таму, што першапачаткова назва — тая сама Лахва).

з 1972 года. Для таго, каб паставіць новыя выданні, з паліцы здымаюць старыя, асабліва тыя, што не маюць прамых адносін да Якуціі, звязваюць і адносяць у склад. З кожным годам такім чынам робіцца недаступнай для чытачоў усё большая колькасць выданняў мінулых дзесяцігоддзяў. Спачатку — дваццаціх гадоў, потым — трыццаціх, цяпер дайшла чарга да саракавых. Ды яшчэ з-за пэналы вельмі няпоўны агульнадаступны каталог. Кніга можа мецца ў бібліяце, а ў каталогу яе не знойдзеш, а калі і знойдзеш, атрымаеш не заўжды. Таму, калі я ішоў у «Пушкіну», мяне, можна сказаць, грыз непакой: ці зма-

працоўніца Інстытута мовазнаўства АН СССР і Антаніна Сямёнаўна Крывашчокава-Гантман, дацэнт Пермскага педінстытута. Не ведаю, самі яны комі-пярмячкі або з тых адданных рускіх жанчын, што так шмат далі для стаўлення культур малалікіх народаў Урала, Сібіры і Далёкага Усходу.

У 1979 г. комі-пярмякоў налічвалася 153 тысячы чалавек (комі-зыранаў — 322 тысячы). Сёння яны жывуць пераважна ў Комі-Пярмяцкай нацыянальнай акрузе (33 тыс. кв. км). А былі часы, калі комі-пярмякі займалі такую значную тэрыторыю, што яна называлася Перм'ю Вялікай. Але калі ў XV ста-

нае часта дае зусім новы сэнс. Напрыклад, «ягод» (ад гэтага слова, мусіць, наша «ягада») складаецца з дзвюх частак: «яг» — «малады сасоннік» і «од» — «гарачыня». Злучальныя галосныя ўжываюцца, здаецца, толькі тады, калі адбываецца паяк для вымаўлення збег зычных. Можна сказаць, ад комі-пярмяцкай мовы так і патыхае старажытнасцю, тым таемным часам, калі чалавек толькі вучыўся гаварыць. Як захаваўся да нашага часу гэтыя «ва», «му» (зямля), «пу» (дрэва), «бі» (агонь)? Слава народу, што іх пранёс праз тысячгагодзі, каб мы маглі зразумець, з чаго пачыналася мова!

Пошукі, знаходкі, версіі

Іван ЛАСКОЎ

ШЛЕМЯ ПЯЦІ РОДАЎ

Летапісная літва: сваяцтва і лёс

на вытлумачыць не могуць. Значыць, зусім верагодна, што «Лахва» — Лах + вада (ва). А ці можа ўваходзіць слова «вада» ў назву народа?

А чаму б і не? Напрыклад, «людзі вады».

Змалку люблю разглядаць карты. Змалку запамяталася, што недзе на поўначы месціцца цэлы куст рэк, чые назвы канчаюцца на «ва»: Сосьва, Лысьва... А ў Мардовіі? Бяру «Малый атлас СССР» — вялікіх атласаў, на жаль, у нас не выдаецца. Буйнамаштабныя карты лічацца сакрэтнымі. Засакрэчваюць у нас умеюць. Знаёмы геолог раскажаў, што засакрэчана нават геофізічная карта СССР, атрыманая ў якасці падарунка ў гады вайны ад амерыканцаў.

Маштаб «Малога атласа» сапраўды такі малы, што паказаны толькі самыя буйныя рэкі. Згадваю, што маю яшчэ атлас аўтамабільных дарог, чый фармат і адпаведна маштаб удвая большы. Сапраўды, тут рэк паказана куды больш. Але ў Мардовіі з «ва» ўсё адно няма. І ўвогуле іх няма, апроч Масквы, у цэнтры Расіі. Толькі калі Палярнага круга, у Комі АССР, у Пермскай і Свардлоўскай абласцях знаходжу тое, чаго шукаю.

Лемва, Ева, Айюва, Мойва, Нердва, Елва, Колва, Адзья і яшчэ дзесяткі падобных. Але Лахвы між іх няма. На вока трапляюць зусім іншыя назвы: Ула, Уса, Сула, Тур'я, Рутка... Бяру даведнік да БелСЭ. Так, не памыляюся! Ёсць і ў нас такія. Назваў Ула тры (рака, возера і гарадскі пасёлак), Уса — таксама тры (усе — рэкі), Тур'я — чатыры (тры ракі і вёска); ёсць і рака Сула, і рака Рутка. І яшчэ ёсць назва Уша, блізкая да «Уса»: іх пяць — тры ракі і дзве вёскі. Што азначаюць гэтыя назвы, я яшчэ не ведаю, але ж ці не зразумела, што Усу нельга звязаць з вусамі, Ушу — з вусамі. Улу разглядаць як варыяцыю імя Улляна, а Сулу выводзіць ад рускага «сулить»? Дый Тур'я ці мае адносіны да тура, калі такую самую назву я знайшоў на поўначы Заходняй Сібіры, дзе пра тураў і не чулі?

Але ўсё гэта — спадарожнае. Галоўнае для мяне — назвы з «ва», тым кавалачкам чалавечай мовы, што ўваходзіць у слова «літва». Ці ёсць у нас на Беларусі яшчэ рэкі, назвы якіх канчаюцца гэтым «ва»?

Мінская вобласць. Клява (80), Клявіца (31). Ад «Клява», Лонва (28), Наква (14), Рова (29), Талва (10), Тонва (13), Удава (13).

Падлічваю агульную колькасць. 36! Потым заўважаю, што тры ракі палічыў двойчы: Зальвянка цячэ па Браслаўскай і Гродзенскай абласцях, Сваротва — таксама, Клява — па Магілёўскай і Мінскай. Значыць, 33. Няма!

Сёй-той чытач, выдавочна, зазначыць, што я дарма ўключыў у свой спіс такія назвы, як Дзіва, Гніва, Валова, Восава, Удава, Маўляў, яны і так цалкам зразумелыя, чаго іх шукаць у Комі? Не спяшайся, чытач, не спяшайся! Давай падумаем. Напрыклад, «Дзіва». «Дзіва» ў сэнсе «чуд» — сярэдняга роду (яно), рэкі на нашай мове словамі сярэдняга роду не называлі «Валова»... Няўжо гэтая рака (39 км) належыць валу? Або «Удава». Чаму «Удава»?

Зразумеласць гэтых назваў вонкавая, уяўная, выпадковая. Калі ж адняць «ва», то яны ўвогуле робяцца незразумелымі: што такое «дзі»? Што такое «уда»? Вуда? Яшчэ адна лухта. А тым часам ёсць у Бураскай рэспубліцы рака Уда, на якой якраз і стаіць Улан-Удэ. Уда-вада (Уда-рака) — вось што такое Удава, а не жанчына, што страціла мужа.

Перачытаўшы свой спіс і засвоіўшы, вяртаюся да картаў Комі АССР, Пермскай, Свардлоўскай і Архангельскай абласцей. Як сапёр з мінашукальнікам, рухаюся з лупай на карце, вышукваючы на чужых землях назвы з майго спіса. І — не знаходжу... Аніводнай! Ці я сляпы, ці праўда мае «ва» не маюць адносін да «ва» фіна-ўгорскіх?

Ёсць адзін спосаб правярць гэта: знайсці слоўнік мовы, на якой вада — «ва».

Рэспубліканская якуцкая бібліятэка імя А. С. Пушкіна, дзе я звычайна папаўняю свае веды, стаіць якраз насупраць майго дома. Нават узімку, калі мороз не надта за сорах, хаджу сюды без паліто, каб не стаць у чарзе да распранальні. З вокнаў краязнаўчага аддзела, дзе пераважна я сяджу, відаць вокны мае кватэры. Але, паглыбляючыся ў стагоддзі, я іх не бачу.

Як рэспубліканская, бібліятэка атрымоўвае абавязковыя экзэмпляры ўсіх кніг, што выходзяць па краіне на рускай мове. Але, на жаль, агульная для ўсіх ачынных бібліятэк бяда не мінула і яе. Кнігі прыходзіць штодзень, а памяшканні не пашыраюцца

гу здабыць тое, што мне патрэбна.

Так, па сутнасці, і выйшла. У бібліяце не аказалася ні мардоўскіх, ні карэльскіх, ні эстонскіх, ні літоўскіх слоўнікаў. Усяго ўдалося атрымаць марыйска-рускі, руска-ўдмурцкі і комі-пярмяцка-рускі.

У марыйска-рускім слоўніку «ва» не аказалася, вада ў марыйскай гучыць як «вюд». Руска-ўдмурцкі слоўнік пераключае ваду словам «вы». Як кажуць, цёпла, але не горача. І вось мая апошняя надзея — комі-пярмяцка-рускі слоўнік. Калі «ва» няма і ў ім, прыдзецца справу адклісаці і здабыць іншыя фіна-ўгорскія слоўнікі. У першую чаргу комі-зыранскі (комі-зыранска-асноўнае насельніцтва Комі АССР, комі-пярмякі — Комі Пярмяцкай нацыянальнай акругі, што ўваходзіць у склад Пермскай вобласці). Здабыць праз МВА, а гэта — месці і месці...

Са зразумелым хваляваннем гартану кнігу і знаходжу: «Ва і вода, водный, ээр ва дождевая вода... илюч ва ключевая вода... ва кора безкусный, как вода... ва III река, речной».

Як абухом стукнуць, узіраюся ў старонку. Няўжо так проста і лёгка? Ээр ва — гэта ж Зэльва! Значыць, «Зэльва» — дажджавая вада? «Ва кора» — ці ж гэта не Вячора? Ёсць такая рака ў Любанскім раёне. Яе ўжо амаль паспелі перахрысціць у Вячору, ужо і БелСЭ спачатку дае «Вячора», а «Вячора» — у дужках...

Трохі ніжэй на той самай старонцы ідаецца ў вочы: «ва-вэр 1) бродяга, 2) бездельник». Дык вось адкуль узятася вавёрка ў назве ракі, што цячэ ў Лідскім раёне! «Вавёрка» — гэта «бадзига» (вавёр) + «ка». Што такое «ка», я пакуль не ведаю, але ўсё адно бадзига-рака падабаецца больш, чым рака-вавёрка.

Яшчэ ніжэй. «Вож III приток реки». Адчуванне слова маё абстраецца, і я разумею раптам, што «вож» і «Сож» — адно і тое ж, што гэта дыялектныя варыяцыі аднаго слова. Вёска мая, Веразяні, стаіць за 12 кіламетраў ад Сажа. Там была прыстань, ад якой мы ездзілі на параходах, а потым на цаплаходах у Гомель. Колькі падлеткам даводзілася стаць над плынію Сажа і думаць, чаму ён так завецца! І вось, на схіле год, нарэшце ведаю гэта.

Знайду я ключ да «літва» ў гэтым слоўніку або не знайду — для мяне ўжо не мае вялікага значэння: усё адно цікава. І я знаёмлюся з ім не ўпохалні: чытаю і прадмову, і граматычны нарыс, што змешчаны ў заключэнне.

КОМІ - ПЯРМЯЦКАЯ МОВА — з групы фіна-ўгорскіх, падгрупы пермскіх. У падгрупу, апроча яе, уваходзяць яшчэ комі-зыранская і ўдмурцкая мовы.

Слоўнік змяшчае 27 тысяч слоў. Выдадзены ў 1985 годзе. Калі б мая здагадка завітала да мяне пяць гадоў назад, я не змог бы яе правярць. Склалі слоўнік Раіса Міхайлаўна Баталава, су-

годзі пермякі былі далучаны да Маскоўскай дзяржавы, арэал іх стаў хутка змяняцца, а сам народ — асімілявацца. Пра ўсё гэта я чытаю ў прадмове. «Постепенно значительная часть коми-пермяков смешалась с русскими, оставив на обрусевшей территории свои названия рек (Обва, Косьва, Сива, Лосьва и др.), населенных пунктов (Чердын, Вильгорт, Камгорт, Майкар и др.)».

Трохі пра комі-пярмяцкую мову. Гэта, мабыць, нароўні з комі-зыранскай, найболей чыстая з усіх фіна-ўгорскіх моў. Доўгі час пермякі жылі ізалявана. Сюды не дайшлі татары, што пакінулі моцны след на мардоўскай, марыйскай мовах.

Гукавы склад, як ні дзіўна, нагадвае беларускі. Ёсць гук «дз», заўсёды мяккі. Вядомы даследчык пермскіх моў В. І. Лыткін у артыкуле «Комі-пярмяцкі язык» (зб.: «Языки народов СССР, т. 3. М., 1966) так і піша, што гэты гук комі-пярмяцкай мовы блізкі да беларускага «дз» у слове «дзень». Ёсць і гук «дж», заўсёды цвёрды — таксама, як у нас. У сваёй іншай працы «Древнепермский язык» (М., 1952, с. 23) В. І. Лыткін паведамляе: «Древнепермское в, в особенности перед гласными непосредственно перед гласными непосредственно перед гласными близко стояло к неслоговому у» (гэта значыць, да ў). Такая асабліваць захоўваецца і ў сучасных комі мовах. Арыката «тш» у комі-пярмяцкай мове адпавядае нашаму цвёрдаму «ч». Такім чынам, атрымоўваецца, што амаль усе гукавыя адрозненні беларускай мовы ад рускай узяты са старажытнай пермскай мовы. Гукаў, якіх няма ў рускай і беларускай мовах, а ў комі-пярмяцкай мове ёсць, практычна адзін «о», па гучанні, як піша В. І. Лыткін, блізкі да англійскага галоснага ў слове «гёрс». (Гэты гук, як убачыць у далейшым чытач, вельмі мне дапамог, калі я звярнуў на яго належную ўвагу).

У граматычным жа сэнсе гэтая мова адрозніваецца ад нашай мовы значна. Тут няма катэгорыі граматычнага роду: ролю прыметнікаў звычайна адыгрываюць назоўнікі, калі іх ставяць перад іншымі назоўнікамі; пры гэтым яны не скланяюцца. Назоўнікі і займеннікі скланяюцца, склонаў — 17. Развітая сістэма дзеяслова.

Першасныя словы (вада, зямля, дрэва, агонь і г. д., асновы дзеясловаў) аднаскладовыя. Калі ў назоўніку два або больш складываюцца суфіксаў — гэта ўжо складанае слова. Склада-

нае часта дае зусім новы сэнс. Напрыклад, «ягод» (ад гэтага слова, мусіць, наша «ягада») складаецца з дзвюх частак: «яг» — «малады сасоннік» і «од» — «гарачыня». Злучальныя галосныя ўжываюцца, здаецца, толькі тады, калі адбываецца паяк для вымаўлення збег зычных. Можна сказаць, ад комі-пярмяцкай мовы так і патыхае старажытнасцю, тым таемным часам, калі чалавек толькі вучыўся гаварыць. Як захаваўся да нашага часу гэтыя «ва», «му» (зямля), «пу» (дрэва), «бі» (агонь)? Слава народу, што іх пранёс праз тысячгагодзі, каб мы маглі зразумець, з чаго пачыналася мова!

Шмат эпох назад былі названы рэкі. Гэта словы яшчэ больш архаічнага стану фіна-ўгорскіх моў, чым той, у якім знаходзіцца комі-пярмяцкая мова сёння. Што нам дае разуменне гэтага практычна? Што ў гэтых назвах кожны склад, нават такі, як «ю», «у», «я», «е», «і», «о», ўяўляюць сабой асобнае слова. Тым у першую чаргу і адрозніваюцца фіна-ўгорскія назвы ад славянскіх і балцкіх:

І вось я спрабую адгадаць першы склад у назвах майго спіса, дзе другі («ва») мне ўжо вядомы.

Дзіва «Дзіб — глухой, густой лес». Такім чынам, можна дапусціць, што першапачаткова было «Дзіва». «бі» і «в» — блізкія гукі, таму непазбежна павінны былі зліцца, тым болей што «дзіва» — незразумела, а «дзіва» — зразумела цалкам.

Прорва. «Прорва — топкое место». У такім значэнні, што болей адпавядае невялікай рэчцы (12 км), наша «прорва» не ўжываецца. Падобна, што наша «прорва» — запазычэнне з фіна-ўгорскіх моў.

Мытва. «Мыт — понос». Ізва. «Из — камень». Нарва. «Нар — нар». Гэта, можа, і не пераканаўча, але назва безумоўна фіна-ўгорская. Ёсць Нарва на мяжы РСФСР і Эстонскай СССР.

Езва. «Езь — зь». Лахва. Думаецца, раней называлася «Логна», дзе «лог» азначала лог (слова, выдавочна, намі запазычана, у комі-пярмяцкай мове яно ёсць).

Ляноа. «Лонь — тихий». Накаа. «Нок — сметана». Тонва. «Тон-тон — обледеневший, мёрзлый». Пульва. «Пуль-паль (изобраз.): пуль-паль керны — плескание воды» (літаральна «рабіць пуль-паль»).

Вось і ўсе пакуль што паспелі ў разгадкаванні назваў з «ва» гэтых рэк, што цякуць на Беларусі.

Мала?

Я думаю, дастаткова, каб пераканацца, што з дапамогай комі-пярмяцкай мовы яны разгадваюцца, і што, значыць, аніякія яны не балцкія, а самыя сапраўдныя фіна-ўгорскія, не проста фіна-ўгорскія, а менавіта пермскія. Можа літва была з той жа падгрупы моў, што і сучасная комі-пярмяцкая мова.

«Але чаму «мова літва»? — спытае прыдзірлівы чытач. — Ну, добра, ты давеў, што назвы з «ва» (прынамсі, частка іх) — фіна-ўгорскія. Але хто сказаў, што гэтыя назвы былі дадзены літвой? Чаму ты так вырашыў? Толькі таму, што і назва «літва» канчаецца на «ва»?

Не толькі і не столькі таму. Калі б я меў толькі такі доказ, то, можа, і не пачынаў бы гаворкі.

КАЛІ Я СКАЖУ, што спачатку высвятляў зтымалогію гідронімаў, а за назву «літва» ўзяўшы толькі пасля іх, чытач, вядома ж, мне не паверыць. І будзе мець рацыю, бо які нармальны чалавек на маім месцы стаў бы скрупулёзна даследаваць другараднае, бачачы, што ён на правільным шляху да галоўнага? Слова «літ» у пайшоў шукаць адразу, як толькі прачытаў і перачытаў старонку з «ва». І на пачатку «літ» я не знайшоў.

Расчараваны, я пачаў гартань слоўнік, шукаючы патрэбныя словы: сонга, зямля, агонь, чалавек. Знайшоў: чалавек — «морт». А я думаю, што «літва» — «людзі вады». Выходзіць, не чалавек — «морт», людзі — «йоз». Цікава, чаму гэта ў розных мовах людзі — нешта іншае, чым «чалавек»? Вось і ў якуцкай мове чалавек — «kiri», людзі — «dikon».

«Людзі вады» — гэта было б «йозва», чалавек вады — «мортва», Чакай... «Морт-ва» — гэта ж мардва!

(Працяг на стар. 14—15).

ПЛЕМЯ ПЯЦІ РОДАЎ

(Пачатак на стар. 12—13).

«Морт» уваходзіць і ў «удмурт». То што ж, «чалавек» у назве народа — абавязковае?

І раптам я згадваю, што ў прадавняе штоўскае сказана наконт «л» у комі-пярмяцкай мове, быццам бы «л» з чымсьці чаргуецца... Так і ёсць! «В» камі-пярмяцкай мове два наречыя: северное і южное. (...) Продолжает оставаться главное отличие — употребление фонем «л» и «в». Южные говоры... утратили фонему «л». Вместо нее в середине слова перед гласными и согласными, а также в конце слова появляется «в».

Значыць, «літ» — усё адно, што «віт»? Правярэм, ці ёсць «віт»?

Ёсць. «Віт» азначае «пяць». Ліч «пяць», толькі і ўсяго.

Сяджу збітанжаны, думаю. Што ж гэта такое ў мяне атрымоўваецца? «Літва» — «пяць водаў». Як гэта — «пяць водаў»?

Хвілінка... «Ва» — не толькі «вада». Гэта яшчэ і «рака». «Пяць рэк» — гэта куды лепш! Племя пяці рэк! Якіх? Вядома, самых вялікіх: Дняпро, Прыпяць, Дзвіна, Нёмна, Пятая — Бярэзіна. Ва ўсе гэтыя рэкі ўпадаюць мае «ва». «Ва» на Беларусі няма толькі на ўсход ад Дняпра, таму «з пяці рэк» выключна Сож.

І яшчэ, як сполах маланкі: «віт» — «Вітаўт» азначае пяты.

Што «пяты»? Гэта трэба знайсці. Але ж называлі ў славян «Пятком» пятае дзіця ў сям'і. З таго ж шэрагу імяны Трацяк, Чацвяртак, Шостака, Можка, «Вітаўт» — пяты дзіця, пяты сын. Гляджу «овт» — у летапісах жа «Вітовт». «Овт» не знаходжу. Нічога, не ўсё адразу... Віцень, «Витень» — таксама «пяты» (віт). Што такое «ень»? Шукаю. Няма! Ёсць «ен» — «бог». «Пяты бог»? Чаму? Імкнуся зразумець логіку старажытных...

Заўважаю, што маю ключ яшчэ да двух імянаў: «морт» — «чалавек». Жыгімонт — Жыгі+монт, Скірмунт — Скір+мунт. І «морт», і «мунт» — тое самае, што «морт». Тым болей, што па-ўдмурцку чалавек — «мурд». «Чалавек» як частка імя падыходзіць цалкам. Застаецца даведацца, што такое «жыгі» і «скір».

«Жыга» па комі-пярмяцку «страх», «страшны». Жыгімонт — Страшны Чалавек!

«Скёр» па комі-пярмяцку «злы, сярдзіты». Скірмунт — Злы Чалавек або Сярдзіты Чалавек!

Сам сабе не магу паверыць, што так лёгка гэта разблытаецца. Зрэшты, не ўсё...

Некалькі дзён трату на Міндоўга. «Довгны» — ударыць, дзвінуць. «Довг» — карань гэтага дзеяслова і яго загадная форма. Калі паставіць «ударыць, сунуць» у шэраг «Страшны Чалавек, Злы Чалавек», то яно нібыта і не выбіваецца. А вось «мін» не магу знайсці. Потым згадваю, што імя Міндоўг вядома ў двух варыянтах, другі варыянт — Мендоўг. Слова «мен» таксама няма. Але ёсць «ме» — «я», і аказваецца, адной са склонавых формаў, менавіта формай вінавальнага склону з'яўляецца «мен». Значыць, Мендоўг — «мяне ўдарыць», «той, хто мяне сунуць», «мяне ўдар». Ну што ж, відаць, такія імяны хлопчыкам з роду вояў даваліся невыпадкова — каб ворагі баяліся. Так разважаю я...

Без намаганняў перакладаю Радзівіла, толькі пераклад не магу зразумець. «Радз 1 (мат, плетенка) подстилка в санях из прутьев, драпок; 2 (деревянный крест, деревянная рама под сито для процеживания кваса)». «Виль новый». Такім чынам, атрымліваецца нейкая «Новая

Пляценка» ці «Новая Рама», «Новы Крыж Для Сіта». Або, калі ўлічыць, што першае слова стаіць у пазіцыі прыметніка — «Плещеная Навіна», «Рамная Навіна», «Крыжавая Навіна». Можна, апошняе — самае дакладнае, у сэнсе новахрышчоны? Ці нейкая мянушка? Дарэчы, здаецца, Радзівіл — не імя, дадзенае пры нараджэнні, яго нібыта дарослага ашчаслівілі такім імем.

Неяк увечары, гартаючы БелСЭ, знаходжу яшчэ адно старажытнае літоўскае імя — Вігунт. Гэта мяне бянтэжыць. Я ўжо прывык, што Вітаўт і Віцень — «пятыя», і раптам узнікае імя, якое пачынаецца з «Ві», але за гэтым «Ві» не ідзе «т». Здагадваюся, што зрабіў памылку, і на самай справе гэтыя імяны трэба дзяліць на часткі не Віт+овт і Віт+ень, а аддзяляючы толькі «Ві»: Ві+товт, Ві+тень, Ві+гунт. Трэба тэрмінова гэта правярць, а «пушкінка» ўжо зачынена!

Раптам мне здаецца, што «Витень» мне штоўска нагадвае. Нібыта ў рускай мове ёсць слова «витюгень», азначае штоўскае жыццё: ці то зьярня, ці то птушку (аказалася — голуб). Бяру слоўнік Далея: можа, побач з «витюгень» атледжу і «внтень»? І вось чытаю ў гнязды «внтень» «внтень» влд. арх. плеть, кнут, бич, аралник, ременица, погонялка, пуга. Ну што ж, па сэнсе для княскага імя, імя вол — падыходзіць, але ўжо занадта яўная сувязь паміж гэтым бізном і словам «внтень», гэты «внтень» яўна ўтвораны ад рускага слова. Я ўжо гатовы паставіць Далея на паліцу, аж заўважаю далей, больш дробным шрыфтам яшчэ раз «внтень!» «Внтень» сиб. нож на ремне і на ратовице, которым бьют на лыжах сохатого, лосья. Вось гэта ўдача! Тут аніак не скажаш, што гэта «внтень» ад рускага «внтень»? Нож на рамяні! Што ж тут нож, што рамень? Улічваючы, што «ви» уваходзіць у тры імяны, мабыць, «ві-нож», бо з якой нагоды такая павага аддавалася б раменю? Гэта пацвярджае зноў Далея: «гантай нвг. гантан ряз. гайтан шнурок, особ. на крест». Ві+гунт — Нож На Шнурку. «Товт» у Далея знайсці не магу, Вітаўт застаецца нявытлумачаным, але і Віцень з Вігунтам дастаткова, каб палепшыць настроі.

Назаўтра іду ў бібліятэку і разгортваю слоўнік ва ўпэўненасці, што «ві» — па-комі-пярмяцку «нож». Аказалася... «масла». Ледзь не пакрыўджаны, шукаю «тень». Знаходжу «тн»: «учора». Ві+тн — учарашняе масла. Нішто сабе княскае імя...

І тут мяне працінае здагадка, што я да гэтага часу не ўсё зразумеў у механізме надання імянаў. Калі чалавеку даецца імя? Пры нараджэнні. Што ў ім фіксуецца? Тое ўражанне, якое зрабіў на прысутных нованароджаны. «Учарашняе Масло» — значыць, ён колерам скуры падобны да такога масла. Колер учарашняга масла, дарэчы, прыёмны, яно паспявае крыху пажалцець; тым самым дзіця пахвалілі. «Мендоўг» — «Той, Хто Мне Сунуў»: дзіця сунула ножкай, магчыма, у твар, таму, хто над ім нахліліся. «Страшны Чалавек», «Сярдзіты Чалавек» — гэта таксама магло быць сказана пры нараджэнні.

Расшыфраваў нанова Віценья, затое павіс Вігунт. Можна, і праўда — Нож На Шнурку? Наўрад. Знаходжу: «Гонтём» — голый, без шерсты, без пер'евы. Відаць, нарадзіўся без валасоў на галаве. А можа, і «гонтём» тут ні пры чым... З Вітаўтам такая гісторыя. Слізгануў позіркам ніжэй ад «ві» (масла) праз «віт» (пяць) і раптам... «вітбт!» Вітаўт значыць проста «пяты». Але ёсць яшчэ і «овт» — мах, взмах. «Пяты Узмах»? Што гэта азначае, хай ламае галаву той, у каго яна большая.

У Л. Дайнекі, калі не памыляюся, ёсць разважанне, што азначае імя Войшалк, дзе пісьменнік зыходзіць са старажытнага беларускага слова «вой» (vojn) і «шал». Комі-пярмяцкі слоўнік дае такія значэнні. «Вой дикий, неприрученный». «Шорк (изобраз.) быстро: с шумом входит». Такім чынам, у гэтым імені таксама апісваецца першае ўражанне ад нована-

роджанага: ён «увайшоў» «хутка, з шумам» і не даючыся ў рукі («дзікі, не прыручаны»).

Мы цяпер пішам Альгерд, а ў летапісах ён Ольгерд. «Оль согра «березово-еловый лес на заболоченных кочковатых низинах». «Горд красный». Відавочна, адлюстравана ізноў-такі ўражанне ад скуры нованароджанага (колера вострыскага лесу). Дарэчы, з «оль» («ол») маем і гідронімы: воз. Олтуша (Брэсцкая вобл.), рр. Ольница і Ольга (Магілёўская вобл., тая ж рэка цякуць і ў Мінскай вобласці). Але калі ўлічыць, што ў пермскіх мовах няма і не было мяжы паміж «л» і «в», то «Ольгерд» можна прачытаць як «Овгерд», а гэта ўжо трохі іншае: «ов» па-комі-пярмяцку — карань слова «овны» (жыць), і «Овгерд» расшыфроўваецца як «жывая чырвань», што здаецца больш верагодным.

Кейстут да канца не зразумеў. Першая частка імя (кыйс) — карань дзеяслова «палаваць», над другой часткай трэба яшчэ гарбець.

Мільганула думка правярць само слова «кунігас». Разумею, што гэта ад нямецкага «кёніг», але раптам? І вось што выявілася. «Кунігас» я, зразумела, у комі-пярмяцкім слоўніку не знайшоў (тут каралёў спрадзелку не было), але затое «ас», якое здавалася балта-літоўскім канчаткам (Альгірдас, Гедыминас — так вострыска сёння ў Літве Альгерд і Гедымін), аказалася комі-пярмяцкім словам. Азначае яно «свой». «Кунігас» — «свой кёніг». Здаецца, лагічна.

Імя Ягайла складаецца з трох частак. «Ла» — як памятаем, варыянт «ва», «ай» — «бацька», «яг» — «малады сасоннік» (памятаеце ягд?) Такім чынам, перакласці можна так: «Малады сасоннік, бацькоўская вада».

Скіргайла. «Скір» — як у «Скірмунт» («злы, сярдзіты»), «айла» — «бацькоўская вада». Праўда, тут аказваецца лішняе «г», але, можа, першапачаткова імя гучала як «Скіргайла»? Тады замест «г» з'яўляецца паўнаважны «яг» — малады сасоннік.

Свідрыгайла. Гэтае імя дзеліцца на чатыры часткі: Сві+дрыг+ай+ла. «Сві» здаецца каранем дзеяслова «свігнуты» (дрыг+ва). Зрэшты, я не філолаг (а тут і філолагам быць мала, трэба быць глыбокім мовазнаўцам), катэгарычна сцвярджаю не буду.

Што такое «бацькоўская вада»? Перш-наперш прыходзіць да галавы выраз «як дзве кроплі вады», г. зн. «падобны да бацькі». Але, здаецца, такая выснова была б занадта прымітыўнай.

Ці была для старажытных вада проста вадой, як для нас сёння? «Ва» па-комі-пярмяцку не толькі «вада» нават і цяпер. Гэта і «сок», і «рака». Але ж адначасова ў гэтай мове ёсць і слова «ю», што таксама «рака».

Прычым гэтыя словы не замяняюць адно другою ў назвах рэк, а спалучаюцца: Юва, Юла (дыялектныя варыянты той самай назвы — Уна, Ула, Уса, Уша, Оша, Ока, Яна і інш.). Юва з сучаснай комі-пярмяцкай мовы перакладаецца «рачная вада». Але навошта было б старажытным людзям вострыска чынам называць шматлікія рэкі? Нелогічнасць назвы прыводзіць да думкі, што мы тут у чымсьці памыляемся. У чым жа? Ды, відавочна, у перакладзе «ва». Незразумела? Я хачу сказаць, што першабытныя ўграфіны ўкладвалі ў «ва» іншы сэнс, чым сённяшнія комі-пярмяці.

Чым была вада для старажытных? Не толькі вадкасцю, якой можна напіцца і памыць твар. У старажытнай натур-філасофіі вада — адзін з асноўных элементаў прыроды, адно з яе першарэчываў. Што было гэтымі першарэчывамі ва ўяўленні старажытных? У кітайцаў — вада, агонь, зямля, дрэва, метал; у грэкаў — зямля, вада, паветра, агонь. І ў той, і ў другой сістэме першаэлементаў вада несумненна сімвалізуе сабой не вадкасць, а жыццё, якое без вады немагчыма. Так успрымалі свет не толькі старажытныя кітайцы і грэкі. Каранем комі-пярмяцкага слова «овны» (жыць) з'яўляецца «ов» — назва ракі Об. «Жыць!» — прамаптаў аднойчы даікун, ступіўшы на бераг вялізнай, як мора, ракі... А як прамінуць тое, што ёсць яшчэ і назва Обва? Як яе перакласці: жывая вада? Не! Я думаю, у назвах рэк «ва» перакладаць не трэба. Обва «жывая ва», Юва — «рачная ва», Зэльва — «дажджавая ва», дзе «ва» — першасная стыхія, аснова жыцця. Тады нам стане больш зразумелай і былая назва хантаў і мансі югра, дзе «юг» — блеск, сянне; юг, а «ра» — фанетычны варыянт усё таго ж «ва» (нагадаю, што першая вядомая назва Волгі — Ра). Не «бліскучая вада» або «паўднёвая вада», а «паўднёвая ва» — так трэба перакладаць гэтае найменне, дзе «ва» — субстанцыя чалавечага існавання.

І вяртаючыся да слова «мардва», павінен прызнаць, што пераклад «людзі вады» — недакладны, бо, па-першае, «морт» — не «людзі», а «чалавек», каб было «людзі», дык было б «Юзва»; па-другое, назоўнік, стаўшы перад назоўнікам, ператвараецца ў прыметнік, і, такім чынам, літаральны пераклад слова «мардва» будзе не «людзі вады», а «чалавечая ва», што знаходзіцца ў адным шэрагу слоў «рачная ва», «дажджавая ва», «жывая ва». У гэтым шэрагу і «бацькоўская ва» — субстанцыя жыцця, што перадаецца ад бацькі да дзіцяці.

Што «ва» было азначэннем такой субстанцыі, сведчыць і адсутнасць для азначэння жыцця такога ж кароткага, першаснага слова, як «ва», «пу», «бі», «ві» ў комі-пярмяцкай мове. Цяпер «жыць» па-комі-пярмяцку «олом»: як сказана ў слоўніку, гэтае слова ўтворана ад «овны» (жыць).

Вернемся да «літва». Як жа груба я падышоў да гэтага слова, пераклаўшы яго «пяць рэк!» «Пяць ва». Што ж тут значыць «ва»? «Пяць жыццяў»? Ды не. Думаецца, прасцей: «пяць родаў». Пяць вялікіх разгалінаваных сем'яў — вось што, відаць, уяўляла сабой літва.

ДЗЕ Ж ЯНА ЖЫЛА? М. Ермаловіч вызначае яе арэалам верхняе Панямонне. Гэта пацвярджаецца і рэкамі. Менавіта на гэтыя мясціны прыпадае нібы згучэнне рэк з «ва». Калі ўсяго на Беларусі такіх рэк 33, то 11 з іх цячэ па Гродзенскай вобласці. Пры гэтым у Лідскім раёне іх тры, Навагрудскім — тры, Ашмянскім — тры, Воранаўскім — дзве, Зэльвенскім — дзве; ёсць у Дзятлаўскім, Стаўцоўскім, што мяжуе з Гродзенскай (некалькі рэк цякуць па двух і больш раёнах, таму сумарная колькасць выглядае больш фактычнай).

Я думаю, гэта таксама можна браць пад увагу.

Але не магу пагадзіцца, што землі літвы з усіх бакоў былі аточаны землямі нашых продкаў. Арэал літвы, пачынаючы ад Віленшчыны, заходзіў і на тэрыторыю сучаснай Літвы, дзе літва межавала з аўкштайтамі, а мясцінамі, магчыма, і са жмудзю.

На гэта, па-першае, паказвае тапаніміка. На памежжы з Літвой ямаля фіна-ўгорскія назваў, у тым ліку назваў населеных пунктаў, што шматзначна. Назва «Ашмяны» ідзе ад «ош», што па-комі-пярмяцку «мядзведзь» («ошма» — «мядзведжая ва». Рака з такой назвай маецца ў Горнаўскай вобласці). Горад быў названы людзьмі, якія ведалі літоўска-пермскую мову, на што паказвае герб Ашмянаў — мядзведзь, што стаў на дыбкі. Назва «Іўе» расшыфроўваецца як «выток ракі». У тым жа Іўеўскім раёне ёсць г. п. Юрацішкі, назва якога, магчыма, ідзе ад «Ю ра» — таго сама, што і «ю ва». У Астравецкім раёне маюцца Трокенікі; назва ідзе ад «трок» — што азначае «трок», скажу крыху пазней. У Смаргонскім раёне фіна-ўгорскія назвы населеных пунктаў: Крэва (+ва); Сырмеж (сыр — II бахрама; меж I дуга на бороне, II баран); Жодзішкі (жодза йов книслое молоко; йов молоко); Войстам (характэрны канчаток «-там» — «без»; «лыстом — без хвой»); Кушляны (куш гольн, лысьн); Ардашы «ар гольн» (рыба). «Да», згодна з назіраннямі, тое сама, што «ва». На тэрыторыі Літвы таксама ёсць фіна-ўгорскія назвы. На жаль, не маю ні падрабязнай карты Віленшчыны, ні спісу яе тапонімаў (шмат якіх, дарэчы, скажона сучаснай «летувізацыя»). Але магу сказаць, што фіна-ўгорскія з'яўляюцца назвы сталіц Вялікага княства Літоўскага — Трокаў і Вільні. «Трок» па-комі-пярмяцку выяўнае: «трок изобразит. сок, прыг-сок» — такая назва вельмі падыходзіць да невялікай гарэзлівай рачулікі (ад гэтага «трок» і Трокенікі). «Вільня» — ад ракі Вільня, што ўпадае ў Вілію. «Вільня» азначае «новая ва» (я ўжо гаварыў, што «віль» — новы). «Вілія» — «новая я», дзе «я» — тое самае, што «ю» — рака. І каб ужо не было ніякіх сумненняў, прашу параўнаць назву «Вільня» з комі-пярмяцкай назвай Вільгорт, што ў перакладзе азначае «новы дом», БелСЭ піша: «На думку некаторых гісторыкаў, Вільнюс да 12 ст. называўся Крывым горадам». Думаю, што «Крывым горадам» да 12 ст. Вільня называецца не магла, відавочна, гэта скажэнне назвы «Крэва».

Па-другое. Справа не толькі ў назвах — у прыватнасці, тых жа Трокаў і Вільні. Тое, што менавіта на Віленшчыне былі ўладжаны дзве сталіцы Вялікага княства Літоўскага, гаворыць за тое, што гэтая зямля была для літвы сваёй. Бо навошта было ставіць сталіцу пасярод чужога племя? Родавым жа гняздом літоўскіх князёў, лічу, было Крэва. Іначай навошта б тут будаваўся замак, на пэўны час пераносілася сталіца, чаму, нарэшце, менавіта ў Крэве заключалася першая унія паміж Літвой і Польшчай?

ДУМАЕЦЦА, што пасля сказанага ўся гісторыя Вялікага княства Літоўскага асвятляецца новым святлом, незразумелае робіцца зразумелым.

Калі сцвярджаецца на падставе летапісных крыніц, што Міндоўг спачатку вылучыўся сярод літоўскіх князёў і падпарадкаваў іх сабе, то мы павінны зразумець, што тут га-

ворка ідзе пра князёў угра-фінаў, да якіх сучасныя літоўцы не маюць ніякіх адносін.

Калі натыйкаем на сведчанне, што «літоўцы Ягайлу, які ведаў іх мову, больш ахвотна слухалі, чым каталіцкіх прапаведнікаў (Абедарскі Л. «У святле неабвержаных фактаў»), дык мы павінны разумець, што тут гаворка ідзе не пра сучасную літоўскую (балцкую), а пра літоўска-пермскую мову.

Калі чытаем, што Гедымін тытулаваў сябе «вялікім князем літоўцаў і рускіх», то мы павінны разумець, што вялікім князем аўкштайтаў і жмудзі — продкаў сучасных літоўцаў — ён сябе не тытулаваў.

Такім чынам, выходзіць, што продкі сучасных літоўцаў аўкштайты і жмудзі выконвалі ў Вялікім княстве Літоўскім, названым па імя зусім іншага племя, падпарадкаваную ролю.

Пераважную большасць дзяржаўных пасадаў займалі літоўскія (галюўныя чынам з вялікакіяўскай сям'і) і русінскія (беларускія) феадалы, а аўкштайты і жмудзі на іх практычна не дапускаліся.

Дзяржаўнай мовай у Вялікім княстве была старабеларуская, а балта-літоўская нават не мела пісьменнасці — аж, здаецца, да XVI стагоддзя.

Балцкія землі знаходзіліся ў Вялікім княстве ў становішчы каланіяльнай украіны, якая, можна сказаць, не мела права голасу. Свой лёс аўкштайты і асабліва жмудзі не прымалі без прызначэння. Вялікім князям даводзілася змагацца з аўкштайцкімі і жмудскімі феадаламі, дунішчымі народнымі паўстанні (1418—жмудзі, 1536—1537—жмудзі, 1545—усходняя Аўкштайтыя).

Ну, а якія былі адносіны паміж літвой і русінамі (беларусамі)? Літва была малалікім племенем. Таму заваяваць Беларусь яна не магла. Калі б нават літве і ўдалося заваяваць нейкае асобнае княства, то праз пэўны час на дапамогу такому княству прыйшлі б іншыя і скінулі літоўскае панаванне, а магчыма, і знішчылі саму літву. Тым часам мы ведаем, што шэраг княстваў увайшоў у Вялікае княства добраахвотна, і гэта зафіксавана ў летапісах.

У чым тут справа? На пачатку XIII стагоддзя Беларусь, як і ўся Старажытная Русь, уяўляла сабой суму мала звязаных між сабой палітычна феадальных уладанняў. Так цягнулася б, мабыць, яшчэ доўга, але адразу дзве хмары з'явіліся на небасхіле нашых продкаў: з усходу і з захаду, з Галіцка-Валынскага княства — татары, з паўночнага захаду — немцы. Абставіны прымушалі аб'яднацца, але князі Гурыйкавічы не маглі дамовіцца перад тварам небажэнні, як не дамовіліся і на тэрыторыі сучаснай Расіі, захопленай татара-манголамі. Патрэбна была нейкая нейтральная сіла, вакол якой можна было згуртавацца. Такой сілай і аказаліся літоўскія князі — магучыя воі, умяля палкаводцы і неабліжы дыпламаты. Першым з іх быў Міндоўг, які, дзякуючы сваім асабістым якасцям, быў запрошаны ў Наваградск, дзе і абвясціў сябе каралём. Пасля гэтага з дапамогай Чорнай Русі яму было імчы падпарадкаваць сабе землі літвы. Стварылася ядро Вялікага княства, да якога з цягам часу далучыліся ўсе землі Беларусі. Такой уяўляецца схема першапачатковых падзей.

Такім чынам, можна прывесці паралель паміж Міндоўгам і Рурыкам, які таксама, не будучы з усходніх славянаў, сеў на Кіеўскім стале і заснаваў дынастыю вялікіх князёў, што правіла ў Старажытнай Русі, а потым у Маскве да канца XVI стагоддзя. Як Рурык, так і Міндоўг быў князем запрошаным, пасаджаным. Сядзячы на стале славянскай дзяржавы, літоўскія князі не маглі не славінізавацца, тым болей, што бралі жонак з Полацка, Цве-

ры і г. д. Характэрна, што літоўскія князі нават і не спрабавалі ўводзіць літоўскую мову ў якасці дзяржаўнай, надаваць ёй пісьменнасць. Літоўска-пермская мова так і загінула бяспісьменнай, не пакінуўшы ніводнага помніка, хаця літоўская дынастыя правіла на Беларусі, а затым і ў Польшчы аж да XVI стагоддзя.

Але, у адрозненне ад Рурыкавічаў, літоўскія князі жылі ў атачэнні свайго нешматлікага этнаса, які растварыўся ў іншамоўным насельніцтве далёка не адразу. Мы ж ведаем, што Ягайла яшчэ гаварыў са сваімі воямі палітоўску. Таму адчуць сябе русінамі-беларусамі на сто працэнтаў літоўскія князі не маглі. У іх сем'ях захоўваліся мусіць, паганскія вераванні і звычкі, не ўсе яны нават былі хрышчэнымі, пра што гавораць іх імёны.

Такім чынам, не ўсе літоўскія князі адчувалі этнічную еднасць з народам, які ўзначальвалі. У сувязі з гэтым бацькі дзяржавы нярэдка дамагаліся не нацыянальных, а дынастычных мэтаў. Характэрным для іх палітычнай дзейнасці робіцца кампраміс. З незвычайнай лёгкасцю асобныя з іх мяняюць веру, заключаюць палітычныя пагадненні. Такім «кампрамісчыкам», у прыватнасці, быў Ягайла, які за польскую карону заплаціў хрышчэннем у каталіцтва літвы. (Мабыць, хрышчоная ў каталіцтва літва і дала пераважную большасць беларусаў-каталікоў). Феадальны клас Польшчы ўмела скарыстоўваў схільнасць Гедымінавічаў да палітычнага і рэлігійнага кампрамісаў, цішком прыбіраючы «да рук» Вялікае княства. Але з'яўленне ў Польшчы дынастыі Ягелонаў ўрэшце прынесла ёй не толькі карысць, але і вялікую шкоду. Трымаючыся за польскі трон, Ягелоны рабілі адну за адной уступкі шляхце, што вяло да фактычнага раздзялення Польшчы і шляхецкай анархіі. І гэта ў той час, калі ў непасрэднай блізкасці ад «абодвух народаў» (Польшчы і Княства) мававаліся магучыя абсалютысцкія манархіі — Расія і Прусія. Да чаго гэта прывяло — чытачы ведаюць.

Беларускаму народу літоўскія князі прынеслі і вялікі ўздым у XIV-XVI стагоддзях, і вялікі ўрон, калі з-за прапольскіх арыентацый апошніх з іх паланізацыя магнатства, а потым і ўся беларуская шляхта. Зразу мела, у паланізацыі гэтай былі і іншыя прычыны, але і ролю Гедымінавічаў-Ягелонаў нельга адмаўляць. І таму асабліва прывабнай здаецца фігура Вітаўта, пры яким Вялікае княства дасягнула найбольшай магучасці, гаспадар-патрыята, што існаваў адноўленне свайго дзяржавы як ад Польшчы, так і ад Масквы, што, нягледзячы на асобныя няўдачы, так шмат зрабіў для тагачаснага ўзвышэння нашага краю.

Ну, а які быў лёс племя, што дало назву і князёў Вялікаму княству Літоўскаму?

Яно асімілявалася. Беларускім народам. На ўсёй свайой тэрыторыі, уключаючы Вільню і Трокі. Тут і сёння жыве шмат беларусаў і «паліякаў», што гавораць па-беларуску. Гэта — нашчадкі фіна-ўгорскай літвы, змешанай з беларускім насельніцтвам.

Калі знікла літва? Сказаць цяжка. Жыгімонт II нарадзіўся ў 1520 годзе, і яму дадзена літоўскае, нехрысціянскае імя. Але, можа, то была сямейная традыцыя? Прынамсі, у XVI ст., здаецца, назва «літва» пачынае пераходзіць на аўкштайтаў — продкаў сучасных літоўцаў.

Чаму? На гэта, думаецца, можна даць такі адказ.

Племя літва знікла, дзяржава ж па-ранейшаму называлася княствам Літоўскім. Мова літвы знікла, але захавалася згадка, што гэтая мова была рэзка непадобная як да беларускай, так і да польскай, украінскай моў. І шукаючы ў Княстве народ, чым імем названа дзяржава, славянскія грамадзяне Княства

— беларусы, паліякі, украінцы — міжволі звярталі ўвагу на аўкштайтаў і жмудзі. Толькі тыя размаўлялі на незразумелай мове, толькі іх і можна было лічыць «літвой». Да таго ж, сталіца Княства стаяла зусім блізка да земляў аўкштайтаў. Так за аўкштайтамі і замацавалася назва «літва». А жмудзі аж да паўстання 1863 года сябе яшчэ называла жмудзі.

ЛІТВА, ЛІТВА... «Племя пяці родаў»... Як павінны мы ставіцца да літвы?

Як да сваіх продкаў. Можа, і ў малых жылах цячэ струменьчык фіна-ўгорскай крыві. Нездарма ж такая цікавасць да ўсходу: Тамерлан і Якуція, цяпер вось Комі.

Усіх гэтых Міндоўга, Гедыміна, Вітаўта мы павінны лічыць сваімі, як лічаць сваімі балгары хана Аспаруха.

Цюркская племя балгараў злілося са славянамі і, хоць само знікла, дало яму сваю назву, застаўшыся, такім чынам, у памяці нашчадкаў.

Літва, літва... Табе не было дадзена і гэтага.

Тваё імя маглі б насіць мы, беларусы. А называецца ім народ, які не мае да цябе адносін і нават не падазрае аб тваім колішнім існаванні.

Што ад цябе засталася, літва, апрача гучных дзеяў і гучных імёнаў?

Адказаць на гэта — цяпер справа нашага гонару.

Мы павінны вылучыць сляды аднаго з нашых продкаў — літвы — у нашай мове, геаграфічных назвах, звычках, казках, песнях, загадках, прымаўках, легендах. Перад беларускімі даследчыкамі ўстае неадкладная задача па вывучэнні фіна-ўгорскіх, у першую чаргу пермскіх, моў, фальклору ўгра-фінскіх народаў, каб метадам параўнання знайсці тыя сляды. Гэтая задача вялікая і высакародная.

Сляды ёсць — маю на ўвазе не толькі тапаніміку: я не раз, здаецца, іх адзначаў, гартуючы комі-пярмяцкі слоўнік. Я ўжо казаў пра слова «дрыва». Фіна-ўгорскім, мусіць, з'яўляецца і «багна»: «баг» па-комі-пярмяцку «плесень», «на» — варыянт «ва». «Этымалагічны слоўнік беларускай мовы» (т. 2, с. 265) піша: «Этымалогія (слова «багна») застаецца адкрытай». «Вежа» па-комі-пярмяцку «святлы», «святшчоны». Фіна-ўгорскімі, падазраю, з'яўляюцца «твань», «жарства», «дойлід» («лыд» па-комі-пярмяцку — «лік», «лічба») Далейшыя пошукі — дай божа, не толькі мае — пакажуць, ці маю рацыю ў гэтым...

Быў — і знік народ, што ў пэўнай меры стаяў на чале вялізнай дзяржавы, даў дынастыю, што правіла, феадальныя вярхі. Чаму? Яго ж ніхто не вынішчаў, не прыгнятаў як этнас.

Ён знік таму, што адчураўся свае мовы.

Думаючы аб лёсе літвы, я не магу не думаць і аб лёсе беларускага народа.

Няўжо і мы адчураем свае мовы, і год праз дзвесце забудзецца і яна, і ўсё тое, чым мы жылі стагоддзі, і назва наша прыойдзе на каго іншага, і не знойдзецца нават нейкага Ласкова, які, дзякуючы шчасліваму выпадку, адкрые, што беларусамі зваўся калісьці зусім не той народ, што сёння? (Маю на ўвазе не наша — будучае сёння). Няўжо так і праваліся ў дрыгву стагоддзяў, няўжо зацягне нас багна забыцця?

г. Якуці.

ПОЛЬСКАЯ МОВА НА ГРОДЗЕНШЧЫНЕ

Да апошняга часу беларускія паліякі на Гродзеншчыне не мелі магчымасці вывучаць родную мову ў школе. У апошнія гады прадстаўнікі польскай меншасці ў Беларусі ўзялі пытанне аб адраджэнні польскай мовы, развіцці культуры на яе выснове.

Сёння факультатывна вывучаць польскую мову маюць магчымасць вучні 23 сярэдніх школ Гродзеншчыны, гурткі па вывучэнні польскай мовы дзейнічаюць у Доме піянераў і школьнікаў г. Ліды, Палаца піянераў і школьнікаў г. Гродна. У Ласоснаўскай СШ Гродзенскага раёна польская мова увайшла ў вучэбны расклад. Усёго ў 1988—1989 навучальным годзе яе вывучалі каля тысячы вучняў. З новага навучальнага года плануецца павялічыць колькасць гуртоў, а ў шэрагу школ увесці польскую мову ў расклад.

З'яўленне польскай мовы ў школах патрабавала настаўнікаў. Маючае адбыцца павелічэнне школ з вывучэннем новага прадмета стымулявала развіццё аб адкрыцці ў 1989—90 навучальным годзе на філала-

гічным факультэце Гродзенскага дзяржуніверсітэта імя Янкі Купалы польскага аддзялення для падрыхтоўкі настаўнікаў-філолагаў са спецыялізацыяй па польскай мове.

У справе адраджэння нацыянальнай мовы срод паліякаў Гродзеншчыны пэўную ролю мае культурна-асветнае таварыства імя А. Міцкевіча, утворанае пры абласным аддзяленні рэспубліканскага фонду культуры ў канцы 1988 г. Аддзяленні таварыства ўжо з'явіліся ў Лідзе, Навагрудку, Ваўкавыску, гурткі дзейнічаюць у іншых населеных пунктах вобласці. Адною з канкрэтных спраў польскага таварыства з'явілася адкрыццё ў маі гэтага года ў Гродне музея вядомай польскай пісьменніцы Зоф'і Налкоўскай.

Станоўчы рэзананс атрымала польская праграма Гродзенскага радыё, якая ўпершыню прагучала ў эфіры на пачатку года. Перадачы выходзяць раз на тыдзень па 35 хвілін.

Т. МІКУЛІЧ,
аспірантка-завочніца
ІМЭФ АН БССР.
г. Гродна.

ВЯРТАЮЧЫСЯ ДА НАДРУКАВАНАГА

У маім лісце, што быў летась надрукаваны ў «Ліме» 22 красавіка, гаварылася пра сумную гісторыю вакол мемарыяльнай дошкі на старажытным будынку № 23, што на плошчы Свабоды ў Мінску, дзе некалі была адкрыта першая Мінская гімназія. Ад яе парoga разышліся пудзіны шмат якіх знакамітых людзей краі. Імёны некаторых з іх зараз пазначаны на зробленай з густам мемарыяльнай дошцы, якая ў рэшце рэшт з'явілася там, дзе яна павінна быць. Як кажуць, лепш позна, чым ніколі!

«Тут, — сказана на ёй, — у 1803 годзе была адкрыта Мінская гімназія, у якой у розныя часы вучыліся:

Тамаш Зан (1796—1855),

Яўстафій Тышкевіч (1814—1873),
Станіслаў Манюшка (1819—1872),
Уладзімір Спасовіч (1829—1906),
Бенядзікт Дыбоўскі (1833—1930),

Аляксандр Ельскі (1834—1906),
Антон Трусаў (1835—1886),
Іван Гольц-Мілер (1842—1871),
Янка Лучына (І. Неслухоўскі; 1851—1897),
Мікалай Мінскі (Віленскі; 1855—1937),

Эдуард Пякарскі (1858—1934),
Ядвігін Ш. (А. Лявіцкі; 1868—1922)

і іншыя вядомыя дзеячы літаратуры, мастацтва, навукі, вызваленчага руху супраць царызму».

Анатоль ВАРВА.

ПАМЯЦІ Л. І. ГРАМЫКА

Не стала Лідзіі Іванаўны Грамыка — чалавек рэдкай душэўнай шчодрасці і адкрытасці, жонкі, сябра і папечніка вядомага беларускага пісьменніка і геолага Міхайлы Грамыкі. Толькі некалькі месяцаў не дажыла яна да свайго 92-годдзя. Жыццё ж у Л. Грамыкі было яркае, хоць і не пазбаўленае драматычных момантаў. Асабліва тады, калі муж быў высланы за межы рэспублікі. Адарванасць ад Беларусі падзяляла з ім і Лідзія Іванаўна, смуткуючы па родным куце. Сама яна, праўда, нарадзілася ў Адэсе, куды яе бацькі ў пошуках заробку выехалі з мястэчка Ярэмічы, што на Навагрудчыне. Але яшчэ ў маленстве палюбіла беларускую прыроду, якая назаўсёды для яе стала свайой. У аўтабіяграфіі, напісанай па майей просьбе ў ліпені 1977 года і якая захоўваецца ў мяне, Лідзія Іванаўна піша, што дзяціннай часта была на Навагрудчыне, пешні хадзіла ў Турэц, Мір, Карэлічы, любіла падарожнічаць на лодцы па раках. Згадзі ад гэтых сустрэч з зямлёй бацьноў падназвалі пазней М. Грамыку некаторыя матывы яго паэмы «Лесавічанка».

З Міхайлам Аляксандравічам Лідзія Іванаўна пазнаёмілася вясной 1919 года, калі працавала ў Адэскім беларускім клубе. Туды часта наведваўся і выкладчык жаночых гімназій М. Грамыка, Маладыя — людзі, адарваны ад бацькаўшчыны і аднолькава ўлюбёныя ва ўсё беларускае, адразу знайшлі агульную мову.

Сустрэчы прадоўжыліся на роднай зямлі, калі летам 1921 года Лідзія Іванаўна пераехала ў Беларусь, пачала весці выхавальную работу срод дзетдомаў-

цаў. Да гэтай справы далучыўся і М. Грамыка, які на той час працаваў у Інбелкультзе. На ранішнікі, сустрэчы ахвотна прыходзілі Янка Купала, Якуб Колас, Змітрок Бядуля і іншыя пісьменнікі.

У настрочніку 1922 года Лідзія Іванаўна і Міхайла Аляксандравіч паканіліся. Жыццё падарвала ім зямства з Адамам Багдановічам і Антонам Грыневічам, Альбертам Паўловічам і Цішкам Гартным. Сярод іх Лідзія Іванаўна адчувала сябе валодала рэдка дарам чужасці, сардэчнасці, да ўсяго — цікавілася літаратурай, нацыянальнай культурай.

Кантакты з беларускімі пісьменнікамі былі прадоўжаны, калі сям'я Грамыкаў пераехала ў Хімак пад Масквой. Многія літаратары, наведваючыся ў сталіцу, не забываліся зазірнуць у іх гасцінны дом. З радасцю прыгавала Лідзія Іванаўна аведні Дануты Бічэль-Загнетавай, Янкі Брыля, Ніла Гілевіча, Міколы Аўрамчыка. Быў там неаднойчы і я.

Заўсёды з задавальненнем знаёмілася Лідзія Іванаўна з найнікамі беларускай літаратуры, адчуваючы кожны раз нанова далучанай сябе да жыцця Беларусі.

Шмат рупілася яна, каб творчая спадчына М. Грамыкі дайшла да чытача. Дапамагала і мне ў складанні аднатомніка Міхайлы Аляксандравіча «Родная пушча» — і пошукам неабходных матэрыялаў.

«Яшчэ адна магіла чалавек, улюбёнага ў Беларусь, за межамі рэспублікі. Яшчэ адно жыццё адышло ў вечнасць».

Станіслаў ШУШКЕВІЧ.

Саюз пісьменнікаў БССР выказвае глыбокае спачуванне пісьменніку Міколу Ермаловічу з прычыны напаткаўшага яго гора — смерці жонкі.

Саюз пісьменнікаў БССР выказвае глыбокае спачуванне пісьменніку Віктару Супрунчуку з прычыны напаткаўшага яго гора — смерці сястры.

Саюз пісьменнікаў БССР выказвае глыбокае спачуванне пісьменніку Алесю Кучару з прычыны напаткаўшага яго гора — смерці сястры.

Музам на пацеху

Уладзімір ТРЫШЧУК

МЭР ПЕРАБУДОЎВАЕЦЦА

НЯДАУНА я зайшоў у магазін і сваім вачам не паверыў: перада мной за мяснымі прадуктамі стаю ў чарзе... сам мэр горада. Безумоўна, гэты фант не застаўся незаўважаным. Я тут жа яго абнародаваў. Па чарзе лёгкім ветрыкам пранеслася: «Мэр нашага горада ў чарзе за прадуктамі. Мэр у чарзе. Мэр...» Усе пакупнікі, як па камандзе, павярнулі галовы назад, каб падзівіцца на незвычайнага пакупніка, які прыставаўся ў самым хвасце даўжэзнай чаргі. Данеслася гэта вестка і да загадчыцы магазіна Зіначкі Сцяпанавы, як яе з павагай называлі тыя, каму яна шчыра адпускала прадукты з чорнага ходу. Зіначка, калі пачула гэтую навіну, з непакоем кінула погляд на календар: якое ж сёння чысло? Дваццатае! Але ж, яе папярэдзілі свае людзі, праверка запланава-ча на дваццаць шостае. Загадчыца магазіна тут жа апынулася на прадаўшчыцы Іначкі і на вуха ёй прашап-тала: «Абслугоўваць можна-га пакупніка на вышэйшым узроўні і поўным сервісам!» А потым, схпіўшы сумкі, пабегла і сабе заняць чаргу, каб атаварыцца нароўні з усімі.

У наступны дзень я ехаў у перапоўненым аўтобусе на работу. Людзей у салоне — як у летні сезон у Ялце. Я не мог болей цягнуць чыйсьці востры локаць, які

улірся мне кінжалам у жы- вот, і паспрабаваў далікатна напоініць пасажырыцы: «Грамадзянка, мая спіна не прыстасавана для таго, каб трымаць на сабе чатырох пасажыраў, і...» Але замест гэтага ў мяне вырвалася: «Мэр нашага горада ў аўто-бусе! Мэр...»

— Так? — вытрашчылася суседка.
— А вось паглядзіце.
У тую ж мінуту па салоне пранеслася: «Мэр горада едзе ў аўтобусе!» «Мэр у аўтобусе...» Калі гэтая інфармацыя данацілася да ва-дзіцеля, ён адрозу сцішыў ход і пачаў старанна абмі-наць кожную ямку на шля-ху, каб не трэсла пасажы-раў. А якісь грамадзянін як закрычыць: «Таварышы, да-вайце спытаем прадстаўніка ўлады: «Чаму на гэтым маршруце курсіруе толькі адзін аўтобус?»

Вечарам, калі я вяртаўся з работы, на маршруце па-наваў узорны парадак. Сам начальнік аўтобуса на пар-ка асабіста кантраляваў лі-нію.

Аднойчы, кажучы, бачылі мэра ў аддаленай ад цэнтра горада сталойцы. І ёў ён юшку з фрыкадэльнямі, бліны на маргарыне, а пры-лоўку запіваў чаем. У кіна-тэатры мэр стаю ў чарзе ля касы, каб трапіць на фе-стывальныя філмы. А на базары таргаваўся, купляю-чы раннюю бульбу. А ня-даўна я яго сустрэў у лазні. Калі я шагнуў у раздзяваль-ні, што наведваўся з візітам сам мэр, учыніўся страшэн-

ны перапалох. Нікому нават і не прыснілася, што сам мэр наведваў звычайную га-радскую лазню. Абслуга ад-разу пачала мыць падлогу, рамантаваць краны, выкід-ваць праз вокны дзіравыя тазікі. Замест парваных прасцін і ручнікоў адрозу з'явіўся стосік новенькай бялізны з этыкеткамі. Стар-шы лезеншчыкі стаў разно-сіць кліентам бярозавыя ве-нікі. На сталі ў яго нават запараваў самавар, і ў ноз-дры ударыў пах індыйскага чаю...

Тымі днямі па ўсім гора-дзе былі расклеены аб'явы: «Грамадзяне! Завтра ў 20.00 запрашаем вас у Палац культуры на сустрэчу з кі-раўнікамі горада».

Зала не магла ўмясціць усіх жадаючых. Многія ста-лі ў праходах, калідоры і пад вокнамі.

— Таварышы! — падняў-ся на трыбуну намеснік старшыні гарвыканкома Сця-пан Сцяпанавіч Маклюда. — Перш за ўсё хачу вас пра-інфармаваць: па горадзе ходзяць услялякі чуткі, вер-сіі, домьслы наконт асобы старшыні гарвыканкома Іва-на Пятровіча Серадзяка. Скажу адрозу: усе гэтыя домьслы беспадстаўныя! Мы разбярёмся, што да ча-го. А пакуль можна толькі меркаваць, што чалавек, якога называюць мэрам, — яго двайнік. Сам жа тава-рыш Серадзяк у даны момант знаходзіцца ў замеж-ным круізе...

Пераклаў з украінскай
У. ШКАБРОУ.

з 21 па 27 жніўня

- 22 жніўня, 21.45
«СПАДЧЫНА»
Мастацка-публіцыстычная пра-грама знаёміць з гісторыяй старадаў-няга Пінска, аднаго са значных гара-доў тураўскай зямлі. Пра яго месца ў гісторыі беларускай зямлі раскажуць доктар гістарычных навук П. Лысен-ка і пісьменніца В. Іпатава.
- 25 жніўня, 20.05
«НА ПРЫНЕМАНСКИХ ПРАСТОРАХ»
Літаратурна-мастацкі часопіс.
- 25 жніўня, 23.25
«ВЯЧЭРНІ КАНЦЭРТ»
Англійскія песні эпохі Рэнесанса ў выкананні ансамбля «Бахаўскі гур-ток».
- 26 жніўня, 11.50
«МЕТРАНОМ»
С. Пракоф'еў. «Заручыны ў мана-стыры». Спектакль Ленінградскага акадэмічнага тэатра оперы і балета імя Кірава.
- Вядучая — музычны каментатар Э. Язерская.
- 26 жніўня, 14.35
«У ЖЫВАПІСЕ, ГРАФІЦЫ, СКУЛЬПТУРЫ»
У чарговым выпуску — знаёмства з мастакамі віцебскага аб'яднання «Квадрат».
- Вядучы — У. Сцепаненка.
- 26 жніўня, 16.55
«МАЛАДОСЦЬ МАЯ НЕЗАБЫЎНАЯ»
Успамінае А. Васілевіч.
- 26 жніўня, 19.45
«ЗАЛА ЛАУРЭАТАУ»
Скрыпач В. Бадзьяраў.
- Прагучаць творы Верачыні, Шасона, Равеля.
- 27 жніўня, 10.15
III УСЕСАЮЗНЫ ФЕСТЫВАЛЬ НАРОДНАЙ ТВОРЧАСЦІ
«Мы пачынаем наш канцэрт». Вы-ступленне народнага хору ветэранаў вайны і працы Палаца культуры Бел-саўпрофа.
- 27 жніўня, 15.15
ПРЭМ'ЕРА ПЕСНІ
У. Заяц, А. Сыс. «Мроя». Выконвае С. Кравец.
- 27 жніўня, 17.00
«СВЯТА, ЯКОЕ ЗАУСЕДЫ З НАМІ»
Праграма да Дня савецкага кіно. У перадачы прымае ўдзел народны ар-тыст СССР І. Смактуноўскі.
- 27 жніўня, 19.20
«ПАЗІІ РАДОК ЧАРОУНЫ»
Вершы народнага паэта БССР П. Панчанкі чытае артыст В. Анісенка.
- 27 жніўня, 19.25
«ЗАУТРА ПАЧЫНАЕЦЦА СЕННЯ»
Чатыры дыялогі з народным арты-стам БССР М. Казінцом.

3 ФРАНЦУЗСКАГА ГУМАРУ

- — Мадам, можа, вы здымеце ваш капялюш? Я заплаціў за білет дзесяць франкаў і хачу ўсё бачыць.
— А я заплаціла за свой капялюш 20 франкаў і хачу, каб яго ўсе бачылі.
- Адзін чужаземец падарожнічаў па Францыі. У адным з паўднёвых гатэляў ён прачытаў: «Тут размаўляюць на ўсіх мовах».
Чужаземец запытаў гаспадара па-англійску: «У вас ёсць свабодны нумар?»
Гаспадар не зразумеў пытання і нічога не адказаў.
Чужаземец запытаў па-нямецку: «Магу я спыніцца ў вашым гатэлі на два дні?»
І зноў гаспадар нічога не адказаў.
Тады чужаземец запытаўся па-французску: «Хто ж тут размаўляе на ўсіх мовах?»
Гаспадар спакойна адказаў: «Падарожнікі».
- Настаўнік:—Што ты можаш сказаць пра вядомых ву-чонах 18 стагоддзя?
Вучань:—Яны ўсе памерлі.
- Парыжанку ледзь не збіў аўтамабіль. Дама звярнулася ў паліцыю.
— Вы не звярнулі ўвагі на нумар машыны?—запытаў дзяжурны паліцэйскі.
— Не, але магу паведаміць наступныя падрабязнасці: за рулём сядзела непрыгожая жанчына ў белым напе-люшы з ружовай вуаллю, у цёмна-блакітным касцюме «джэрсі» і ў скураных пальчатках.

Нядаўна я сустрэў на вуліцы знаёмага, які імчаўся са скарынкай у руках. Я з цяжкасцю спыніў яго і запытаўся, куды ён спяшаецца.
— Ды вось купіў жонцы капялюш і хачу паспець да-дому раней, чым памяняецца мода.

Пераклала з французскай
Вера САВІНА.

Мікола ТАТУР

Моваед

Пад выглядам уніфікацыі
Гатоў глынуць ён мову
нацыі.

Пра аднаго крытыка

Са скуры пнецца крытык
апантаны—
Ен вучыць, як пісаць
раманы,
А сам у творчай кухні—
ані звання,—
Не здольны разжываць
апаবাদання.

Пятрок ШЭРКА

Паэт-прымак

— Што маўчыш апошнім
часам,
Дзе падзеў свой дзіўны
дар?
— Не даюць, браток,
Пегаса—
Цешча ездзіць на базар.

Захар БІРАЛА

Даведка

Калі жніво, усім вядома,
Ніхто сядзець не будзе дома.
Зося ж гэтую парою
Спіць салодка пад вярбою.

Загудзелі роем восы,
Лезуць ёй у твар, у носы.
Раптам Зося закрычала —
У нос аса ўваткнула джала.

— Ай-я-яй, ратуйце,—
плача,
Без музыкі польку скача.

Да ўрача прыбегла Зося:
— У мяне скула на носе!
Напішыце мне даведку...
Пашкадуйце вы кабетку.

Доктар даў адказ нароткі:
— Зараз зробім... Вось вам,
цётна!

Зося, радая без меры —
За паперку ды за дзверы.

І такой вясёлай стала,
Нават песню заспявала.
Тоўсты нос задрала ўгору
Ды пабегла ў кантору.

Як паперку прачыталі—
Ледзь ад смеху ўсе
не ўпалі—
Гэта ж быў рэцэпт ды
толькі,
Мазь прапісана ад болькі.

Мал. Н. ДОРАШ.

Мал. А. ГУРСКАГА.

«Літаратура і искусство» — орган Міністер-ства культуры і правлення Саюза пісателёў БССР. Мінск. На беларусскай мове.

«ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА»

Выходзіць раз на тыдзень, па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.

АТ 07659 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
Індэкс 63856 М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

АДРАС РЭДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. За-харава, 19.
ТЭЛЕФОНЫ: прыёмнай рэдакцыі — 33-24-61, на-месніка галоўнага рэдактара — 33-25-25, адзнака саінтэра — 33-19-85, аддзела публіцыстыкі і нарыса — 33-19-85, аддзела пісьмаў і грамадскай думкі — 33-19-85, аддзела крытыкі і бібліяграфіі — 33-22-04, аддзела прозы і паэзіі — 33-22-04, ад-дзела тэатра, кіно і тэлебачання — 33-21-53, ад-дзела музыкі — 33-21-53, аддзела выяўленчага мастацтва і аховы помнікаў — 33-24-62, аддзела народнай творчасці і культасветработы — 33-24-62, аддзела інфармацыі — 33-24-62, аддзела мастацка-га фармлення і фоталюстрацый — 33-44-04, 33-24-62, карэктарскай — 32-20-64, бухгалтэры — 33-73-37.

Пры перадруку просьба спасылца на «ЛІМ». Рукпісы рэдакцыя не вяртае і не рэцэнзуе.

Галоўны рэдактар Анатоль ВЯРЦІНСКІ.

Рэдакцыйная калегія:

Заір АЗГУР, Алякс АСПЕНКА, Анатоль БУТЭВІЧ, Уладзімір ГІЛЕП, Мікола ГІЛЬ (нам. галоўнага рэдактара), Уладзімір ГНІЛАМЕДАУ, Лілія ДАВІДОВІЧ, Міхась ДРЫНЕЎСКІ, Алякс ЖУК, Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ, Ігар ЛУЧАНОК, Уладзімір НЯКЛЯЕУ, Нічыпар ПАШКЕВІЧ, Барыс САЧАНКА, Юрась СВІРКА, Уладзімір СТАЛЬМАШОНАК, Рычард СМОЛЬСКІ, Віктар ТУРАУ.

Адказны сакратар Андрэй ГАНЧАРОУ.